

JPSA

Journal of Political and Social Agenda

Vol. 4 No. 1 (January - June 2025)

วารสารวาระการเมืองและสังคม

ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 (มกราคม - มิถุนายน 2568)

คณะรัฐศาสตร์
FACULTY OF POLITICAL SCIENCE
มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี
Rajabhat Surakhanthaburi

- การจัดการชะตากรรมเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน: แนวปฏิบัติ ความท้าทาย และโอกาสในการพัฒนา กรณีศึกษาชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี
- The Forgotten Bombs: America's Secret Nuclear Deployment in the Philippines During the Cold War
- ความเคลื่อนไหวของสื่อสิ่งพิมพ์มุสลิมและสื่อสิ่งพิมพ์นำเสนอเรื่องศาสนาอิสลามในสังคมไทย ทศวรรษ 2450 ถึงทศวรรษ 2490 ศึกษาผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ในพื้นที่ส่วนกลางของประเทศ
- นโยบายชายแดนของไทยท่ามกลางวิกฤตการณ์ข้ามแดนจากเมียนมา
- “เรื่องจริงยังต้องแต่ง” วรรณคดีของการนำเสนอเนื้อเรื่องจริง และการประยุกต์ใช้ศิลปะการเขียนสารคดีสะท้อนมายเถื่อนภาคใต้ใน “แต่งเรื่องจริง”

วารสารวารสารการเมืองและสังคม

คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

Journal of Political and Social Agenda.

Faculty of Political Science, Prince of Songkla University, Pattani Campus.

ISSN 2821-9554 (Online)

วัตถุประสงค์

1. เพื่อเผยแพร่ผลงานวิชาการของนักวิชาการ นักวิจัย คณาจารย์ นักศึกษา และผู้สนใจทั่วไป
2. เพื่อเผยแพร่องค์ความรู้ทางด้านรัฐศาสตร์ ในสาขาวิชาการเมืองการปกครอง การปกครองท้องถิ่น ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ นโยบายสาธารณะ ปรัชญาและทฤษฎีการเมือง การเมืองการปกครอง เปรียบเทียบ เศรษฐศาสตร์การเมือง มานุษยวิทยาการเมือง สังคมวิทยาการเมือง อิสลามกับการเมือง และการบริหารรัฐกิจ/รัฐประศาสนศาสตร์
3. เพื่อสนับสนุนและกระตุ้นให้เกิดการค้นคว้า และการวิจัยอย่างต่อเนื่องในด้านรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์

ขอบเขตเนื้อหา

วารสารการเมืองและสังคม เป็นวารสารของคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ที่จัดพิมพ์ผลงานวิชาการ ผลงานวิจัย บทความปริทัศน์ และบทความพิเศษทั้งภาษาไทย และภาษาอังกฤษ ด้านรัฐศาสตร์ ในสาขาวิชาการเมืองการปกครอง ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ นโยบายสาธารณะ การปกครองท้องถิ่น รัฐประศาสนศาสตร์ การสื่อสารทางการเมือง การเมืองเรื่องชาติพันธุ์ มานุษยวิทยาการเมือง สังคมวิทยาการเมือง ความขัดแย้ง สันติศึกษา และประเด็นทางสังคมศาสตร์

กำหนดออกตีพิมพ์เผยแพร่

วารสารการเมืองและสังคม คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี เป็นวารสารวิชาการ ซึ่งตีพิมพ์บทความวิชาการและบทความวิจัย จากบุคคลทั้งภายนอกและภายในมหาวิทยาลัย วารสารมีกำหนดออกปีละ 2 ฉบับ ฉบับที่ 1 เดือน มกราคม - มิถุนายน ฉบับที่ 2 เดือน กรกฎาคม - ธันวาคม

เจ้าของ

คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

สำนักงานกองบรรณาธิการ

คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

181 หมู่ที่ 6 ถนนเจริญประดิษฐ์ ตำบลสุระมิแล

อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี 94000

โทรศัพท์/โทรสาร 073-330810

E-mail: jpsa.pn.psu@gmail.com

เว็บไซต์ : <https://so05.tci-thaijo.org/index.php/polsciPSU/index>

วารสารวาระการเมืองและสังคม

ที่ปรึกษา

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรวัฒน์ ช่อไม้ทอง

คณบดีคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
วิทยาเขตปัตตานี

ที่ปรึกษาทีมบรรณาธิการฝ่ายจัดการ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ยาสมิน ชัตตาร์

คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
วิทยาเขตปัตตานี

บรรณาธิการ

รองศาสตราจารย์เอกรินทร์ ต่วนศิริ

คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
วิทยาเขตปัตตานี

รองบรรณาธิการ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อันวาร์ กอมะ

คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
วิทยาเขตปัตตานี

ดร.อาดีลัน อูสมะ

คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
วิทยาเขตปัตตานี

คณะกรรมการกองบรรณาธิการ

กองบรรณาธิการ

ศาสตราจารย์ ดร.อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ศาสตราจารย์ ดร.จรัญ มะลูลีม

คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

รองศาสตราจารย์ ดร.สิริพรรณ นกสวน สวัสดิ์

คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รองศาสตราจารย์ ดร.พิเชฐ แสงทอง

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

รองศาสตราจารย์ ดร.ประจักษ์ ก้องกีรติ

คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มุฮัมหมัดอิลยาส ญาปริง

คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธนพฤษก์ ชามะรัตน์

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ศรีสมภพ จิตรภรณ์ศรี

สถาบันสันติศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.แพรว ศิริศักดิ์ดำเกิง

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นิพนธ์ โชะเฮง

คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เพิ่มศักดิ์ จะเรียมพันธ์

คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สิริพร สมบูรณ์บุรณะ

สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ยาสมิน ชัตตาร์

คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

คณะกรรมการกองบรรณาธิการ

International Editorial Board

Prof. Dr. Huseyin Bagci	Department of International Relations, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Middle East Technical University, Turkey
Prof. Dr. Jasser Auda	Al-Shatibi Chair of Maqasid Studies, International Peace College South Africa
Assoc. Prof. Dr. Kamaruddin Abdulsomad	Department of Economic History, School of Economics and Management, Lund University, Sweden
Assoc. Prof. Dr. Mohammad Evren Tok	College of Islamic Studies, Hamad Bin Khalifa University, Qatar
Assoc. Prof. Dr. Muge Aknur	Department of International Relations, Dokuz Eylul University, Turkey
Asst. Prof. Dr. Muhammad Arafat bin Mohamad	Faculty of Arts & Social Sciences, Universiti Brunei Darussalam

บรรณาธิการผู้จัดการ

นางสาวบุษิตา อารียาภรณ์

ออกแบบปกและจัดรูปเล่ม

นางสาวอานีชะห์ มะมิงบาซอ

ผู้ทรงคุณวุฒิประเมินคุณภาพบทความ

1. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมัชชา นิลปัทม์ คณะวิทยาการสื่อสาร
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี
2. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ศรยุทธ เอี่ยมเอื้อยุทธ คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
3. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สิริพร สมบูรณ์บุรณะ สำนักวิชารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์
มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์
4. ศาสตราจารย์ ดร.อิศรา ศานติศาสน์ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
5. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ไชรพีนา เต็นสุมิตร คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี
6. ผู้ช่วยศาสตราจารย์นินุสรา มินทราศักดิ์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา
7. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ฮาซันอักกริม ดงนะเต็ง คณะรัฐศาสตร์
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี
8. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พจนา พิชิตปัจจา คณะรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
9. ดร.กิตติ วิจารณ์กานจน คณะวิทยาการจัดการ
มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตสารสนเทศเพชรบุรี
10. รองศาสตราจารย์ ดร.ธิดาภรณ์ ศรีนารา ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
11. ผู้ช่วยศาสตราจารย์โชคชัย วงษ์ธานี สถาบันสันติศึกษา
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่
12. ดร.สันต์ชัย ยุติกา มหาวิทยาลัยฟาฏอนี
13. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อรชา รักดี คณะรัฐศาสตร์
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี
14. ดร.กุลนันท์ คันธิก คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
15. ดร.อนันท์ พุฒิชัย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ
16. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ณัฐพล ตันตระกูลทรัพย์ คณะรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
17. ดร.สว่าง มีแสง สำนักวิชานวัตกรรมสังคม มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง
18. อาจารย์กฤษณะ มณฑาทิพย์ สำนักวิชารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์
มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

ข้อความและความเห็นในสิ่งพิมพ์ฉบับนี้ เป็นของผู้เขียนแต่ละท่าน ไม่ใช่ของคณะรัฐศาสตร์
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

สารบัญ

	บทบรรณาธิการ	I-II
1	การจัดการชะตาเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน: แนวปฏิบัติ ความท้าทาย และโอกาสในการพัฒนา กรณีศึกษาชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี _____ อริศ หัสมา, ธวัช นัยพอม, หมะหมุด หะยีหมัด	1-23
2	The Forgotten Bombs: America's Secret Nuclear Deployment in the Philippines During the Cold War _____ Thapiporn Suporn	24-45
3	ความเคลื่อนไหวของสื่อสิ่งพิมพ์มุสลิมและสื่อสิ่งพิมพ์นำเสนอเรื่องศาสนา อิสลามในสังคมไทย ทศวรรษ 2450 ถึงทศวรรษ 2490 ศึกษาผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ ในพื้นที่ส่วนกลางของประเทศ _____ อาชนูลสิทธิ์ ศรีสุวรรณ	46-60
4	นโยบายชายแดนของไทยท่ามกลางวิกฤตการณ์ข้ามแดนจากเมียนมา _____ อัจฉริยา สายศิลป์	61-83
5	“เรื่องจริงยังต้องแต่ง” วรรณศิลป์ของการนำเสนอข้อเท็จจริง และการประยุกต์ ใช้ศิลปะการเขียนสารคดีสะท้อนชายแดนภาคใต้ใน “แต่งเรื่องจริง” _____ อามานี อาบูดอแล	84-93

บทบรรณาธิการ

วารสารวารสารการเมืองและสังคม

ในแต่ละช่วงเวลา บทบาทขององค์ความรู้ได้จำกัดอยู่เพียงการบันทึกหรือถ่ายทอด แต่ยังสะท้อนให้เห็นถึงพลวัตของสังคม และข้อถกเถียงเชิงวิพากษ์ที่มีต่อโครงสร้างอำนาจ วัฒนธรรม และการเมืองในทุกกระดับ **วารสารวารสารการเมืองและสังคม** จึงได้คัดสรรบทความหลากหลายที่ขยายขอบเขตความเข้าใจต่อปรากฏการณ์สำคัญในสังคมไทยและนานาชาติ

บทความแรกโดย อาญาสิทธิ์ ศรีสุวรรณ ว่าด้วย **ความเคลื่อนไหวของสื่อสิ่งพิมพ์มุสลิมและสื่อสิ่งพิมพ์นำเสนอเรื่องศาสนาอิสลามในสังคมไทย** ระหว่างทศวรรษ 2450–2490 ช่วยเปิดประตูสู่ประวัติศาสตร์สื่อที่ยังไม่ค่อยได้รับการสำรวจอย่างเป็นระบบ โดยชี้ให้เห็นว่า สื่อสิ่งพิมพ์มิใช่เพียงเครื่องมือในการเผยแพร่ศาสนา แต่ยังเป็นพื้นที่ต่อรองความรู้ อัตลักษณ์ และการสื่อสารข้ามวัฒนธรรมในยุคสมัยแห่งการเปลี่ยนผ่าน

ต่อมา บทความเรื่อง **“เรื่องจริงยังต้องแต่ง” วรรณศิลป์ของการนำเสนอข้อเท็จจริง** โดย อามานี อาบูดอแล ได้สำรวจพรมแดนระหว่าง “ศิลป์” และ “ศาสตร์” ในการสื่อสารสารคดี โดยเฉพาะการสะท้อนประเด็นชายแดนใต้ ผ่านการวิเคราะห์เทคนิคการเขียนที่หยิบยืมข้อเท็จจริงมาสร้างเป็นเรื่องเล่าอันเปี่ยมด้วยพลัง นำไปสู่คำถามต่อความจริงในฐานะสิ่งที่ต้องถูก “เรียบเรียง” มิใช่เพียง “รายงาน”

ข้ามพรมแดนไปสู่ภูมิรัฐศาสตร์ บทความของ Thapiporn Suporn เรื่อง **The Forgotten Bombs: America’s Secret Nuclear Deployment in the Philippines During the Cold War** เสนอการอ่านความสัมพันธ์ระหว่างสหรัฐอเมริกา–ฟิลิปปินส์ ผ่านกรอบแนวคิดวัฒนธรรมทางยุทธศาสตร์ โดยชี้ให้เห็นการประนีประนอมต่ออธิปไตยของชาติในนามของความมั่นคงทางยุทธศาสตร์ ซึ่งช่วยขยายข้อถกเถียงในประเด็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ในระดับนโยบายสาธารณะ บทความของอริศ หัสมา และคณะ ว่าด้วย **การจัดการชะกาดเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน** นำเสนอกรณีศึกษาที่เชื่อมโยงศาสนา เศรษฐกิจ และโครงสร้างชุมชนมุสลิมในจังหวัดปัตตานีอย่างมีนัยสำคัญ โดยชี้ให้เห็นถึง “ชะกาด” ในฐานะกลไกทางศาสนาที่สามารถทำหน้าที่เป็นเครื่องมือในการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากได้อย่างสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนมุสลิม

บทความนี้เสนอให้ตระหนักว่า การสถาปนาความรู้ด้านชะกาดในฐานะนโยบายสาธารณะ ไม่อาจจำกัดอยู่เพียงการอธิบายหลักศาสนา แต่ต้องแปรเปลี่ยนเป็นรูปธรรมที่สามารถขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงได้จริงท่ามกลางบริบทของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่มักขัดแย้งกับหลักแห่งการแบ่งปันตามคำสอนของอิสลามอย่างลึกซึ้ง

สุดท้าย บทความของอัจฉริยา สายศิลป์ เรื่อง **นโยบายชายแดนของไทยท่ามกลางวิกฤตการณ์ข้ามแดนจากเมียนมา** เสนอการวิเคราะห์นโยบายที่ยังให้น้ำหนักกับความมั่นคงของรัฐมากกว่าสิทธิมนุษยชน พร้อมเสนอข้อเปรียบเทียบเชิงนโยบายและบทบาทของภาคประชาสังคมที่ควรถูกยกระดับให้เป็นหุ้นส่วนเชิงนโยบายอย่างจริงจัง

บทความทั้ง 5 เรื่องในฉบับนี้ แม้จะต่างหัวข้อและวิธีวิทยา หากแต่ล้วนตั้งอยู่บนรากฐานร่วมกันคือ ความมุ่งมั่นในการเข้าใจสังคมอย่างลุ่มลึก ทั้งในเชิงโครงสร้าง ปฏิบัติการ และความรู้สึกนึกคิดของผู้คนในบริบทที่แตกต่าง วารสารวาระทางสังคมและการเมือง ขอขอบคุณผู้เขียนทุกท่าน ที่ร่วมกันสานต่อบทสนทนาทางวิชาการให้ดำเนินต่อไปในท่ามกลางโลกที่ซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

ด้วยมิตรภาพ

รองศาสตราจารย์เอกกรินทร์ ต่วนศิริ

บรรณาธิการ

การจัดการชะกาดเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน: แนวปฏิบัติ ความท้าทาย และ โอกาสในการพัฒนา กรณีศึกษาชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี

บทคัดย่อ _____

อริศ หัสมา¹ ธวัช นัยผอม² และหมะหมุด หะยีหมัด³

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวปฏิบัติและความท้าทายในการจัดการชะกาด (การบริจาควัตถุบังคับตามหลักศาสนาอิสลาม) เพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลผ่านการสนทนากลุ่มกับผู้นำศาสนา ผู้นำชุมชน และผู้นำกลุ่มวิสาหกิจหรือชมรมประมงพื้นบ้านใน 6 ชุมชน ผลการศึกษาพบว่า การจัดการชะกาดในแต่ละชุมชนมีความแตกต่างกันทั้งในด้านประสิทธิภาพการจัดเก็บ รูปแบบการบริหารจัดการ และวิสัยทัศน์ในการพัฒนา โดยชุมชนที่มีระบบการจัดการที่ทันสมัยและเป็นทางการสามารถจัดเก็บชะกาดได้มากกว่าและมีความโปร่งใสูงกว่า ความท้าทายสำคัญประกอบด้วย ข้อจำกัดด้านจำนวนเงินชะกาดที่จัดเก็บได้ การพึ่งพิงระบบเจ้าของแพปลา และการขาดระบบสนับสนุนการพัฒนาอาชีพที่มีประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตามพบโอกาสในการพัฒนาใน 3 ด้านหลัก ได้แก่ การประยุกต์ใช้เทคโนโลยีดิจิทัล วิสัยทัศน์และความร่วมมือของชุมชน และการใช้กลุ่มอาชีพเป็นกลไกขับเคลื่อนการพัฒนา ผลการวิจัยเสนอแนะให้มีการพัฒนาระบบการจัดการชะกาดให้เป็นมาตรฐาน ส่งเสริมการใช้ชะกาดเพื่อการพัฒนาอาชีพอย่างเป็นระบบ และสนับสนุนการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนที่สอดคล้องกับหลักการอิสลาม

คำสำคัญ: การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน, จังหวัดปัตตานี, ชุมชนชายฝั่งทะเล, ชะกาด

Received: 6 February 2025 Revised: 26 March 2025 Accepted: 17 April 2025

¹ อาจารย์, หลักสูตรบริหารธุรกิจบัณฑิต สาขาวิชานวัตกรรมการธุรกิจอิสลาม, คณะวิทยาการอิสลาม, มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี จังหวัดปัตตานี รหัสไปรษณีย์ 94000, Email: aris.h@psu.ac.th

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์, หลักสูตรบริหารธุรกิจบัณฑิต สาขาวิชานวัตกรรมการธุรกิจอิสลาม, คณะวิทยาการอิสลาม, มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี จังหวัดปัตตานี รหัสไปรษณีย์ 94000, Email: tawat.n@psu.ac.th>

³ ผู้ช่วยศาสตราจารย์, หลักสูตรบริหารธุรกิจบัณฑิต สาขาวิชานวัตกรรมการธุรกิจอิสลาม, คณะวิทยาการอิสลาม, มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี จังหวัดปัตตานี รหัสไปรษณีย์ 94000, Email: mahmood.h@psu.ac.th

Zakat Management for Community Economic Development: Practices, Challenges and Development Opportunities in Coastal Communities of Pattani Province

Abstract _____ *Aris Hassama⁴ Tawat Noipom⁵ and Mahmood Hayeemad⁶*

This research examined practices and challenges in zakat management for economic development in coastal communities of Pattani province. Data was collected through focus group discussions with religious leaders, community leaders, and enterprise leaders in 6 communities. The findings revealed differences among communities in collection efficiency, management approaches, and development vision. Communities with modern management systems showed higher collection rates and transparency. Key challenges included limited collection amounts, dependency on fish pier ownership, and lack of occupational development support. Development opportunities were identified in three areas: digital technology, community collaboration, and occupational group development. The study suggests standardizing zakat management systems, promoting systematic use of zakat for occupational development, and supporting community enterprises aligned with Islamic principles.

Keywords: Coastal Communities, Community Economic Development, Pattani Province, Zakat

Received: 6 February 2025 Revised: 26 March 2025 Accepted: 17 April 2025

⁴ Lecturer, Islamic Business Innovation Program, Faculty of Islamic Sciences, Prince of Songkla University, Pattani Campus, Pattani Province 94000, Email: aris.h@psu.ac.th

⁵ Assistant Professor, Islamic Business Innovation Program, Faculty of Islamic Sciences, Prince of Songkla University, Pattani Campus, Pattani Province 94000, Email: tawat.n@psu.ac.th

⁶ Assistant Professor, Islamic Business Innovation Program, Faculty of Islamic Sciences, Prince of Songkla University, Pattani Campus, Pattani Province 94000, Email: mahmood.h@psu.ac.th

บทนำ

ชุมชนชายฝั่งทะเลที่ประกอบอาชีพประมงขนาดเล็กเป็นพื้นที่ที่มีความเปราะบางทางเศรษฐกิจ โดยประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพประมงพื้นบ้านและมีรายได้ไม่แน่นอน (ปริญญช จันทเดิม และคณะ, 2564; อนุวัตร วอลี และคณะ, 2567) ขึ้นอยู่กับสภาพภูมิอากาศและทรัพยากรสัตว์น้ำในแต่ละฤดูกาล ปัญหาความยากจนในพื้นที่ที่มีความซับซ้อนและเชื่อมโยงกับระบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจแบบพึ่งพิง โดยเฉพาะในจังหวัดปัตตานี จังหวัดที่ติด 5 อันดับจังหวัดที่มีสัดส่วนคนจนสูงสุดของประเทศติดต่อกันยาวนานมากกว่า 10 ปี (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2566) สิ่งนี้ทำให้ชาวประมงชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานีต้องพึ่งพาเจ้าของแพปลาในฐานะแหล่งเงินทุนและผู้รับซื้อสัตว์น้ำ ซึ่งส่งผลให้ชาวประมงมีอำนาจต่อรองต่ำและมีรายได้ไม่เพียงพอต่อการยกระดับคุณภาพชีวิต (อนุวัตร วอลี และคณะ, 2567) ในสภาวะความเปราะบางทางเศรษฐกิจเช่นนี้ ระบบการช่วยเหลือทางสังคมตามหลักศาสนาอิสลามโดยเฉพาะ ‘ชะกาด’ จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในการลดผลกระทบจากความไม่เท่าเทียมทางเศรษฐกิจและเป็นกลไกที่มีศักยภาพในการลดการพึ่งพิงแพปลาในระยะยาว หากมีการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพเพียงพอ

ในบริบทของสังคมมุสลิม “ชะกาด” หรือการบริหารจาคะกาดบังคับตามหลักศาสนาอิสลาม ถือเป็นเครื่องมือสำคัญในการกระจายความมั่งคั่งและแก้ไขปัญหาความยากจน โดยเป็นหนึ่งในหลักการพื้นฐานของศาสนาอิสลามที่กำหนดให้ผู้มีความมั่งคั่งต้องจ่ายทรัพย์สินส่วนหนึ่ง (ประมาณร้อยละ 2.5 ของทรัพย์สินที่ถือครองครบรอบปี) ให้แก่ผู้มีสิทธิรับชะกาด 8 ประเภทตามที่ระบุในอัลกุรอาน ได้แก่ 1) คนยากจน 2) คนขัดสน 3) เจ้าหน้าที่จัดเก็บและแจกจ่ายชะกาด 4) ผู้ที่กำลังโน้มน้าวอิสลาม 5) ทาสหรือผู้ถูกกดขี่ 6) ผู้มีหนี้สิน 7) ผู้อยู่ในหนทางของอัลลอฮ์ และ 8) ผู้เดินทางที่ขัดสน ในทางปฏิบัติชาวไทยมุสลิมบริจาคชะกาดใน 2 รูปแบบหลัก ได้แก่ “ชะกาดฟิฏเราะฮ์” ซึ่งเป็นการบริจาคข้าวสารหรือเงินทดแทนในช่วงสิ้นสุดเดือนรอมฎอน (เดือนถือศีลอด) และ “ชะกาดทรัพย์สิน” ซึ่งเป็นการบริจาคจากรายได้หรือทรัพย์สินที่สะสมครบรอบปี (ชะกาดรายได้/ทรัพย์สิน) (Dorloh et al., 2020; ธวัช นุ้ยพอม และคณะ, 2567) ชะกาดจึงมีศักยภาพในการเป็นกลไกการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและความเชื่อของชุมชนมุสลิมผ่านมัสยิด (ตรมิชี สาและ, 2562) อย่างไรก็ตาม การจัดการชะกาดในปัจจุบันโดยเฉพาะในพื้นที่ชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานีและในหลายพื้นที่ของประเทศไทยยังมีข้อจำกัดหลายประการ โดยเฉพาะการมุ่งเน้นการแจกจ่ายเพื่อการบริโภคระยะสั้นมากกว่าการสร้างที่ยั่งยืนทางเศรษฐกิจ

มัสยิดในฐานะศูนย์กลางของชุมชนมุสลิมมีบทบาทสำคัญในการบริหารจัดการชะกาดผ่านคณะกรรมการมัสยิด (อับดุลยาลาเต๊ะ สาและ และคณะ, 2567) นอกจากมัสยิดแล้ว ในพื้นที่จังหวัดปัตตานียังมีองค์กรอื่นที่มีบทบาทในการจัดเก็บและกระจายชะกาด เช่น สำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด โรงเรียนและมูลนิธิเพื่อการกุศลต่าง ๆ การศึกษาครั้งนี้เลือกศึกษาการจัดการชะกาดผ่านมัสยิดเนื่องจากมัสยิดเป็นสถาบันหลักในระดับชุมชนที่มีความใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของชาวประมงมุสลิม มีความเข้าใจในบริบทและ

ความต้องการของคนในพื้นที่ รวมทั้งเป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณที่ได้รับความเชื่อถือจากชุมชน ซึ่งมีศักยภาพในการพัฒนาโมเดลการจัดการชะกาดที่ยั่งยืนและสอดคล้องกับบริบทท้องถิ่น แม้ว่าการดำเนินงานในแต่ละพื้นที่มีความแตกต่างกันทั้งในด้านศักยภาพการจัดเก็บ แนวทางการแจกจ่าย และวิสัยทัศน์ในการใช้ชะกาดเพื่อการพัฒนา

การศึกษาแนวปฏิบัติและความท้าทายในการจัดการชะกาดของมัสยิดชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี จึงมีความสำคัญ เพื่อทำความเข้าใจสถานการณ์ปัจจุบัน ค้นหาแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสม และนำไปสู่การพัฒนาระบบการจัดการชะกาดที่สามารถสร้างความยั่งยืนทางเศรษฐกิจให้กับชุมชน โดยการวิจัยนี้จะศึกษาผ่านกรณีของ 6 ชุมชนที่มีบริบทแตกต่างกัน ทั้งในด้านการมีหรือไม่มีแพปลา ความเข้มแข็งของผู้นำศาสนาและชุมชน ตลอดจนการมีหรือไม่มีวิสาหกิจชุมชนที่ประสบความสำเร็จ เพื่อให้เห็นภาพรวมของปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการใช้ชะกาดเป็นเครื่องมือแก้ไขปัญหาความยากจนอย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาแนวปฏิบัติในการจัดการชะกาดในบริบทที่แตกต่างกัน และโอกาสในการพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนของมัสยิดชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี

การทบทวนวรรณกรรม

ชะกาด (ṣak) เป็นหลักการพื้นฐานสำคัญในศาสนาอิสลาม มีความหมายว่า “การทำให้บริสุทธิ์” หรือ “การชำระล้าง” และยังสื่อถึงการอภัยหรือเพิ่มพูน ชะกาดเป็นหนึ่งในหลักปฏิบัติสำคัญ 5 ประการ (รูกนอิสลาม) ซึ่งถือเป็นข้อบังคับทางศาสนาที่มุสลิมผู้มีทรัพย์สินถึงเกณฑ์ต้องปฏิบัติ โดยแบ่งทรัพย์สินส่วนหนึ่งเพื่อช่วยเหลือผู้ยากไร้และผู้ขัดสน ชะกาดแบ่งเป็น 2 ประเภทหลัก คือ ชะกาดฟิฏเราะห์ (การบริจาคในเดือนรอมฎอน) และชะกาดตุลมาล (การบริจาคจากทรัพย์สินประเภทต่างๆ) ชะกาดมีบทบาทสำคัญในการลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ สนับสนุนระบบสวัสดิการสังคม สร้างความสามัคคีในชุมชน และขัดเกลาจิตใจผู้บริจาค งานวิจัยในหลายประเทศมุสลิมแสดงให้เห็นว่าชะกาดเป็นเครื่องมือสำคัญในการลดปัญหาความยากจนและสามารถช่วยยกระดับคุณภาพชีวิตของผู้ยากไร้ได้อย่างเป็นรูปธรรม

การจัดการชะกาดในกลุ่มประเทศอาเซียนที่มีประชากรมุสลิมจำนวนมาก มีโครงสร้างองค์กรและกรอบกฎหมายที่เป็นระบบชัดเจน ในมาเลเซีย การจัดการชะกาดอยู่ภายใต้คณะกรรมการอิสลามของแต่ละรัฐที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาล อินโดนีเซียมีหน่วยงานการจัดการชะกาดแห่งชาติ (BAZNAS) ซึ่งเป็นองค์กรอิสระภายใต้การกำกับของประธานาธิบดีผ่านกระทรวงศาสนา (Mujiatun, 2018) บรูไนดารุสซาลามมีคณะกรรมการอิสลามที่ดำเนินการตามกฎหมายภายใต้กระทรวงกิจการศาสนา ส่วนสิงคโปร์มีคณะกรรมการอิสลามแห่งประเทศสิงคโปร์ (MUIS) เป็นผู้กำกับดูแลการจัดการชะกาดของมัสยิดทั่วประเทศ

รูปแบบการจัดเก็บชะงักในประเทศเหล่านี้มีความทันสมัยและหลากหลาย ครอบคลุมทั้งชะงัก
ฟิสิกส์และชะงักทฤษฎีหลายประเภท มีการนำเทคโนโลยีมาประยุกต์ใช้ โดยเฉพาะในมาเลเซียที่
พัฒนาระบบออนไลน์สำหรับการคำนวณและจ่ายชะงัก (Migdad, 2019) และในสิงคโปร์ที่มีช่องทางการ
จ่ายชะงักผ่านแอปพลิเคชันและระบบธนาคาร ทั้งสี่ประเทศมีมาตรการจูงใจด้านภาษีที่อนุญาตให้ผู้จ่าย
ชะงักนำไปลดหย่อนภาษีได้

แนวทางการแจกจ่ายชะงักในประเทศเหล่านี้มุ่งเน้นการพัฒนาอย่างยั่งยืน มาเลเซียและบรูไนมี
ระบบการแจกจ่ายชะงักเป็นรายเดือน อินโดนีเซียผ่าน BAZNAS ใช้ชะงักเพื่อการพัฒนาในหลายด้าน ทั้ง
เศรษฐกิจ การศึกษา สุขภาพ และการบรรเทาภัยพิบัติ (Hasan, 2020) ขณะที่บรูไนจัดสรรชะงักเพื่อที่อยู่
อาศัย การศึกษา การประกอบธุรกิจ และการช่วยเหลือด้านสุขภาพ (Binti Abdullah, 2010) ส่วนสิงคโปร์
มุ่งเน้นการพัฒนาสังคม การศึกษาศาสนา และการบริหารจัดการมัสยิด ประสพการณ์เหล่านี้แสดงให้เห็น
ว่าชะงักสามารถเป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมอย่างยั่งยืน

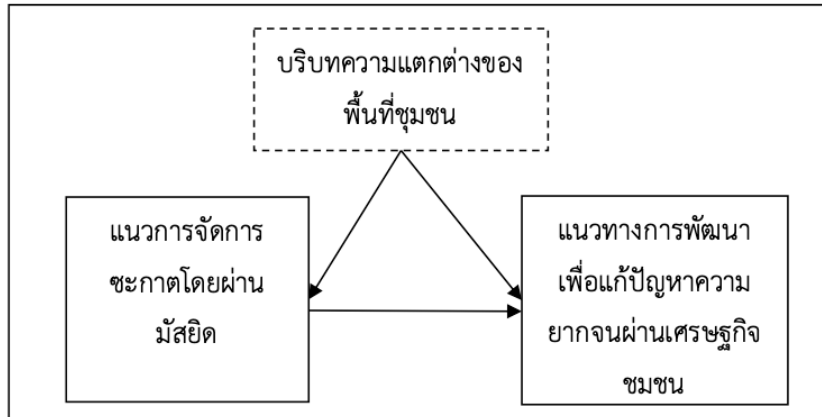
แนวคิดการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากมุ่งเน้นการยกระดับและสร้างความเข้มแข็งให้กับระบบเศรษฐกิจ
ระดับชุมชนบนพื้นฐานของการพึ่งพาตนเองและปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยมีเป้าหมายหลักในการลด
ความเหลื่อมล้ำและสร้างความยั่งยืนในมิติต่าง ๆ แนวคิดนี้ให้ความสำคัญกับหลายองค์ประกอบที่เชื่อมโยงกัน
ได้แก่ ฐานการเงินและทุน ฐานอาชีพและรายได้ ฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และฐานสวัสดิการ
การดำเนินงานยึดหลัก “พื้นที่เป็นตัวตั้ง” และให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในทุกขั้นตอน

ในบริบทของชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี แนวคิดการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากสามารถประยุกต์
ใช้ร่วมกับการจัดการชะงัก โดยมองชะงักเป็นเครื่องมือทางการเงินอิสลามที่มีศักยภาพในการเสริมสร้าง
ฐานการเงินและทุนของชุมชน การศึกษาแนวปฏิบัติและความท้าทายในการจัดการชะงักในบริบทของ
โครงสร้างเศรษฐกิจแบบพึ่งพิงแพปลา นำไปสู่การพัฒนากลไกที่สามารถปรับใช้ชะงักเพื่อการลงทุนและ
พัฒนาอาชีพ (Productive Zakat) เชื่อมโยงกับวิสาหกิจชุมชน และบูรณาการกับระบบการเงินอิสลามอื่น ๆ
โดยมีเป้าหมายสูงสุดคือการยกระดับคุณภาพชีวิต ลดการพึ่งพิงในระยะยาว และสร้างระบบเศรษฐกิจชุมชน
ที่เข้มแข็งและยั่งยืนตามหลักการศาสนาอิสลาม

กรอบแนวคิดการวิจัย

แผนภาพกรอบแนวคิดนี้แสดงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบสำคัญต่างๆ ในการศึกษาการจัดการ
ชะงักในชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี ประกอบด้วยกรอบแนวคิดการจัดการชะงักโดยใช้
มัสยิดและแนวทางการพัฒนาการจัดการดังกล่าวเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนผ่านเศรษฐกิจชุมชน โดยพิจารณา
บริบทความแตกต่างของพื้นที่ชุมชนร่วมด้วย

แผนภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

ที่มา: ผู้วิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษานี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อทำความเข้าใจแนวปฏิบัติและความท้าทายในการจัดการชะงักของชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี โดยได้เลือกศึกษาพื้นที่ 6 หมู่บ้านที่มีบริบทแตกต่างกันครอบคลุมพื้นที่ชายฝั่งทะเลใน 6 อำเภอ ประกอบด้วย อำเภอเมืองปัตตานี อำเภอยะหริ่ง อำเภอสายบุรี อำเภอไม้แก่น อำเภอปะนาเระ และอำเภอหนองจิก การวิจัยใช้วิธีการคัดเลือกพื้นที่แบบเจาะจง โดยกำหนดเกณฑ์เพื่อสะท้อนความหลากหลายของชุมชนชายฝั่ง ได้แก่ 1) สถานะของแพปลาในพื้นที่ 2) ความเข้มแข็งของผู้นำ และ 3) วิสาหกิจชุมชนในพื้นที่

พื้นที่ศึกษาประกอบด้วย 6 หมู่บ้านใน 6 อำเภอของจังหวัดปัตตานี ได้แก่ อำเภอเมืองปัตตานี (ชุมชนประมงใกล้เขตเมือง), ยะหริ่ง (ชุมชนประมงดั้งเดิมที่มีวิสาหกิจชุมชนประสบความสำเร็จ), สายบุรี (ชุมชนที่พึ่งพาแพปลาขนาดใหญ่), ไม้แก่น (ชุมชนประมงขนาดเล็กที่มีผู้นำศาสนาเข้มแข็ง), ปะนาเระ (ชุมชนที่พึ่งพาแพปลาขนาดกลาง), และหนองจิก (ชุมชนผสมผสานประมงกับเกษตร มีผู้นำชุมชนเข้มแข็ง)

สำหรับการนำเสนอผลการวิจัย ผู้วิจัยได้ใช้ “ชุมชนแห่งหนึ่งในอำเภอ...” แทนชื่อจริงของชุมชนที่ศึกษา โดยระบุเพียงข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับบริบททางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมเพื่อให้เข้าใจลักษณะของชุมชน ทั้งนี้เพื่อปกป้องความเป็นส่วนตัวและป้องกันผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นจากประเด็นอ่อนไหว เป็นไปตามหลักจริยธรรมการวิจัย

แผนภาพที่ 2 แผนที่ชุมชนชายฝั่งทะเลทั้ง 6 ชุมชน จังหวัดปัตตานี

ที่มา: ภาพแผนที่ปัตตานีจาก PowerPointHub.com (เงื่อนไขเพื่อการศึกษาเท่านั้น),
ปรับแต่งข้อมูลโดยผู้เขียน

การเก็บรวบรวมข้อมูลดำเนินการผ่านการสนทนากลุ่มกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 3 กลุ่มหลัก ได้แก่ ผู้นำทางศาสนา (อิหม่าม เคาะฎิบ บิลาล และคณะกรรมการมัสยิด) ผู้นำชุมชน และ ผู้นำกลุ่มวิสาหกิจหรือผู้นำชมรมประมงพื้นบ้าน การคัดเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั้ง 3 กลุ่มนี้ พิจารณาจากผู้มีบทบาทและความรับผิดชอบโดยตรงในการจัดการชะกาดและการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน โดยผู้นำทางศาสนาเป็นผู้มีบทบาทหลักในการจัดเก็บและแจกจ่ายชะกาดตามหลักการศาสนา ผู้นำชุมชนเป็นผู้มีบทบาทในการประสานงานและสร้างการมีส่วนร่วมในชุมชน ส่วนผู้นำกลุ่มวิสาหกิจหรือชมรมประมงพื้นบ้านเป็นผู้มีบทบาทในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนและเข้าใจปัญหาของชาวประมงพื้นบ้าน การสนทนากลุ่มมุ่งเน้นการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการจัดการชะกาด การระดมทุนและการจัดการเงินบริจาคประเภทอื่น แนวปฏิบัติในการแก้ไขปัญหาความยากจน ตลอดจนความท้าทายและวิสัยทัศน์ในการพัฒนาระบบการจัดการชะกาดของแต่ละชุมชน

การสนทนากลุ่มในแต่ละชุมชนมีผู้เข้าร่วมกลุ่มละ 5-7 คน ที่มีบทบาทและประสบการณ์ไม่น้อยกว่า 3 ปี รวมผู้ให้ข้อมูลทั้งสิ้น 90-126 คนจากทั้ง 6 ชุมชน ข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่มถูกนำมาวิเคราะห์ด้วยวิธีการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา โดยจำแนกและจัดกลุ่มข้อมูลตามประเด็นสำคัญที่สะท้อนถึงรูปแบบและกระบวนการจัดการชะกาด บทบาทของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ปัจจัยที่ส่งผลต่อประสิทธิภาพการดำเนินงาน และแนวทางการพัฒนาระบบการจัดการชะกาดเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนอย่างยั่งยืน ในการอภิปรายผลมีการเทียบเคียงรูปแบบการจัดการชะกาดในพื้นที่ศึกษากับโมเดลในประเทศมุสลิมที่มีแนวปฏิบัติที่ดี เช่น มาเลเซีย อินโดนีเซีย และบรูไนดารุสซาลาม โดยเฉพาะประเด็นการจัดการชะกาดเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจ

และการใช้ชะกาดในลักษณะเงินทุนหมุนเวียนเพื่อการลงทุน (Productive Zakat) เพื่อสังเคราะห์แนวทางที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี การวิเคราะห์ข้อมูลคำนึงถึงความแตกต่างของบริบทในแต่ละพื้นที่ เพื่อให้เห็นภาพรวมของปัจจัยที่ส่งผลต่อการจัดการชะกาดในชุมชนชายฝั่งทะเลของจังหวัดปัตตานี

ผลการวิจัย

1. แนวปฏิบัติในการจัดการชะกาด

การจัดการชะกาดในชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานีดำเนินการผ่านมัสยิดในแต่ละชุมชน โดยมีความแตกต่างกันในสามด้านหลัก ได้แก่ รูปแบบการจัดเก็บ ศักยภาพในการระดมทุน วิธีการแจกจ่าย และนวัตกรรมจัดการทางการเงิน

1.1 รูปแบบการจัดเก็บ มัสยิดในพื้นที่ศึกษามีการจัดเก็บชะกาดสองประเภทหลัก คือ ชะกาดฟิฏเราะฮ์ (การบริจาคในช่วงสิ้นสุดเดือนถือศีลอดที่มุสลิมทุกคนต้องจ่ายโดยส่วนใหญ่จะเป็นข้าวสาร) และชะกาดมัลหรือทรัพย์สิน/รายได้ (การบริจาคจากความมั่งคั่งที่สะสมครบรอบปี) โดยพบรูปแบบการดำเนินงาน 3 ลักษณะ

ก) การจัดเก็บครบทั้งสองประเภท พบว่าในชุมชนหนึ่งในอำเภอยะหริ่ง ที่มีระบบการจัดการก้าวหน้าที่สุด มีการใช้เทคโนโลยีอำนวยความสะดวก เช่น QR Code สำหรับการโอนเงิน และการขึ้นทะเบียนกับกรมสรรพากรเพื่อให้ผู้บริจาคลดหย่อนภาษีได้ และชุมชนหนึ่งในอำเภอบานาเระ ที่รับบริจาคทั้งในรูปแบบเงินสดและข้าวสาร ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“พอเราทำ QR Code ติดไว้ที่มีสยิด มีคนมาจ่ายชะกาดเพิ่มขึ้นเยอะ โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ที่ทำงานในเมือง เขาโอนมาแล้วก็ส่งสลิปมาในไลน์กลุ่ม สะดวกดี” (เหรียญกมัสยิด, ชุมชนหนึ่งในอำเภอ ยะหริ่ง ผู้ให้สัมภาษณ์, 25 พ.ย. 2566)

ข) การจัดเก็บเฉพาะชะกาดฟิฏเราะฮ์ พบว่าในชุมชนหนึ่งในอำเภอสายบุรี ชุมชนหนึ่งในอำเภอไม้แก่น และชุมชนหนึ่งในอำเภอหนองจิก โดยชะกาดมัลส่วนใหญ่จะถูกแจกจ่ายโดยตรงจากผู้บริจาคถึงผู้รับ เช่น นักเรียน นักศึกษา หรือครูสอนศาสนา ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“ส่วนใหญ่เขาจะจ่ายชะกาดมัลให้กับคนที่รู้จักโดยตรง บางคนก็ให้เด็กปอเนาะ บางคนก็ให้โต๊ะครูที่สอนลูกหลาน เพราะเขาอยากรู้ว่าเงินไปช่วยใครบ้าง แต่ชะกาดฟิฏเราะฮ์นี้เขาจะมาจ่ายที่มีสยิด เพราะเป็นประเพณีที่ทำกันมา” (กรรมการมัสยิดชุมชนหนึ่งในอำเภอหนองจิก, ผู้ให้สัมภาษณ์, 14 พฤศจิกายน 2566)

ค) ผู้บริจาคดำเนินการจ่ายชะกาดให้กับผู้รับโดยตรง พบว่าในชุมชนหนึ่งในอำเภอเมือง ประสบปัญหาการจัดเก็บที่มีอัตราการมาจ่ายชะกาดที่มีสยิดต่ำ (ประมาณร้อยละ 5 ของสัปปุรุช) เนื่องจากผู้บริจาคส่วนใหญ่เลือกจ่ายให้ผู้รับโดยตรง ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“ปัญหาคือคนมาจ่ายที่มีสียดน้อยลง บางทีเราก็มองว่าใครได้รับการช่วยเหลือไปแล้วบ้าง พอจะทำโครงการช่วยคนจนก็ลำบาก เพราะเงินที่มีสียดมีไม่พอ เราเลยต้องหาทางแก้ปัญหา เช่น ทำฐานข้อมูลคนจนในชุมชน แล้วประชาสัมพันธ์ให้คนมาช่วยผ่านมัสยิด จะได้ช่วยได้ตรงจุด” (อิหม่าม มัสยิด ชุมชนหนึ่งในอำเภอเมือง, ผู้ให้สัมภาษณ์, 19 ตุลาคม 2566)

1.2 ศักยภาพในการระดมทุน จากรูปแบบการจัดเก็บชะงัดก่อนหน้านี้ทำให้จำนวนเงินที่จัดเก็บได้มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ โดยชุมชนหนึ่งในอำเภอยะหริ่ง สามารถจัดเก็บได้สูงสุดประมาณ 300,000 บาทต่อปี รองลงมาคือชุมชนหนึ่งในอำเภอบานาเระ ที่จัดเก็บได้ประมาณ 100,000 บาทต่อปี ในขณะที่ชุมชนอื่น ๆ จัดเก็บได้ระหว่าง 5,000-80,000 บาทต่อปี ความแตกต่างนี้สะท้อนถึงศักยภาพทางเศรษฐกิจของชุมชนและประสิทธิภาพของระบบการจัดเก็บ

1.3 วิธีการแจกจ่าย ทุกมัสยิดยึดหลักการแบ่งชะงัดเป็น 8 ส่วนตามหลักการศาสนา โดยจัดสรร 1 ส่วนให้สำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด ส่วนที่เหลือใช้ช่วยเหลือผู้ยากไร้ในชุมชน แต่มีความแตกต่างในสองประเด็นหลัก

ก) จำนวนเงินที่แจกจ่าย พบว่ามีตั้งแต่ 200-1,000 บาทต่อคน ตามศักยภาพการจัดเก็บของแต่ละชุมชน บางชุมชนมีการแจกจ่ายเป็นสองรอบ หรือผสมผสานระหว่างเงินสดและสิ่งของ ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“เราพยายามจัดสรรให้เพียงพอกับความจำเป็นพื้นฐาน อย่างน้อยก็ช่วยค่าอาหารได้สักพักหนึ่ง แต่ก็ต้องดูว่าปีนั้นเราเก็บได้เท่าไร มีคนต้องการความช่วยเหลือก็ราย บางปีให้ได้มาก บางปีก็ต้องแบ่งให้ทั่วถึง” (กรรมการมัสยิดชุมชนหนึ่งในอำเภอหนองจิก, ผู้ให้สัมภาษณ์, 14 พฤศจิกายน 2566)

ข) วิธีการคัดเลือกผู้รับ พบว่ามีตั้งแต่ระบบที่เป็นทางการ เช่น ชุมชนหนึ่งในอำเภอยะหริ่ง ที่แบ่งพื้นที่และมีผู้รับผิดชอบสำรวจข้อมูลคนยากจน ไปจนถึงการใช้การรับรู้ร่วมกันของชุมชนในการระบุผู้มีสิทธิรับชะงัด โดยกลุ่มเป้าหมายหลักคือผู้สูงอายุ เด็กกำพร้า และหญิงหม้ายที่ยากจน ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“เราแบ่งพื้นที่เป็น 6 โซน มีคนรับผิดชอบโซนละ 2 คน ลงพื้นที่สำรวจว่าใครยากจนจริง ๆ ใครมีลูกก็คน มีภาระอะไรบ้าง จดบันทึกไว้เป็นฐานข้อมูล พอถึงเวลาแจกก็จะได้ไม่ตกหล่น” (กรรมการมัสยิดชุมชนหนึ่งในอำเภอยะหริ่ง, ผู้ให้สัมภาษณ์, 25 พฤศจิกายน 2566)

“ที่นี่เป็นชุมชนเล็ก ทุกคนรู้จักกันหมด เวลาประชุมคณะกรรมการก็จะช่วยกันดูว่าครอบครัวไหนลำบาก ใครควรได้รับการช่วยเหลือก่อน เช่น คนแก่ที่อยู่คนเดียว แม่หม้ายที่มีลูกเล็ก” (อิหม่าม มัสยิดชุมชนหนึ่งในอำเภอยะหริ่ง, ผู้ให้สัมภาษณ์, 25 พฤศจิกายน 2566)

อย่างไรก็ตาม ยังมีความท้าทายในการแจกจ่ายชะงัดให้เกิดประโยชน์สูงสุด ดังที่ผู้นำชุมชนท่านหนึ่งสะท้อนว่า

“เราอยากให้ชะงัดช่วยแก้ปัญหาความยากจนอย่างยั่งยืน ไม่ใช่แค่แจกเงินแล้วก็หมดไป กำลังคิดว่าน่าจะแบ่งส่วนหนึ่งไว้ลงทุนสร้างอาชีพ เช่น ซื้อเรือประมงให้ยืมทำกิน หรือให้ทุนทำร้านค้าเล็ก ๆ

แต่ก็ต้องศึกษาให้ดีว่าทำได้ไหม ไม่ขัดหลักศาสนา” (ประธานชุมชนหนึ่งในอำเภอสายบุรี, ผู้ให้สัมภาษณ์, 25 พฤศจิกายน 2566)”

1.4 นวัตกรรมจัดการทางการเงิน นอกเหนือจากการจัดการชะกาด ชุมชนมีการพัฒนารูปแบบการระดมทุนและสวัสดิการที่น่าสนใจ เช่น

แนวคิดการใช้ชะกาดเพื่อสร้างอาชีพ เช่น การให้ทุนซื้อเรือประมงหรือรถพ่วงข้าง แม้จะยังติดข้อจำกัดด้านเงินทุนและความกังวลเรื่องความเสี่ยง ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“เราอยากให้ชะกาดช่วยยกระดับชีวิตคนจนได้จริงๆ ไม่ใช่แค่แจกเงินปีละครั้ง... คิดว่าน่าจะลองซื้อเรือให้เขาทำมาหากิน หรือให้ทุนทำอาชีพเสริม... แต่ก็ต้องศึกษาให้ดีว่าทำได้แค่ไหน ไม่ให้ผิดหลักศาสนา” (อิหม่ามชุมชนหนึ่งในอำเภอไม้แก่น, ผู้ให้สัมภาษณ์, 16 พฤศจิกายน 2566)

จากตารางที่ 1 สรุปได้ว่าการจัดการชะกาดในชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานีมีความแตกต่างกันตามบริบทเฉพาะของแต่ละพื้นที่ ชุมชนในอำเภอเมืองปัตตานีและยะหริ่งซึ่งมีความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจสูงจัดเก็บทั้งชะกาดฟิฏเราะฮ์และชะกาดทรัพย์สินอย่างเป็นระบบ โดยมีศักยภาพพระคัมภีร์สูงถึง 100,000-300,000 บาทต่อปี ขณะที่ชุมชนในอำเภอสายบุรีและปะนาเระที่พึ่งพาระบบแพปลา จัดเก็บเฉพาะชะกาดฟิฏเราะฮ์เป็นหลัก มีศักยภาพพระคัมภีร์ต่ำกว่า 20,000 บาทต่อปี ส่วนชุมชนในอำเภอไม้แก่นและหนองจิกที่มีการผสมผสานประมงกับกิจกรรมอื่น มีศักยภาพพระคัมภีร์ระดับกลาง (20,000-80,000 บาทต่อปี)

วิธีการแจกจ่ายสะท้อนวิสัยทัศน์และความเข้มแข็งของผู้นำในแต่ละพื้นที่ ชุมชนที่มีผู้นำศาสนาเข้มแข็งอย่างไม้แก่น เน้นแบ่งชะกาดตามหลักศาสนาอย่างเคร่งครัด ยะหริ่งที่มีวิสาหกิจชุมชนเข้มแข็ง มีการจัดทำฐานข้อมูลผู้รับอย่างเป็นระบบ เมืองปัตตานีและหนองจิกที่มีผู้นำชุมชนเข้มแข็ง มีแนวคิดใช้ชะกาดพัฒนาอาชีพ ขณะที่สายบุรีและปะนาเระเน้นแจกจ่ายเพื่อการบริโภคแบบดั้งเดิม

ปัจจัยความสำเร็จขึ้นอยู่กับความเชื่อมั่นและศรัทธาจากชุมชน โดยพื้นที่ที่มีผู้นำเข้มแข็งมีความสำเร็จสูงกว่า ส่วนความท้าทายของชุมชนที่พึ่งพาแพปลาคือศักยภาพการจ่ายชะกาดที่ลดลง ขณะที่ชุมชนใกล้เคียงเผชิญปัญหาวินัยทางการเงินและระบบอุปถัมภ์ในการจัดการกองทุน

ตารางที่ 1 รูปแบบการจัดการชะกาดของชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี

บริบทพื้นที่	รูปแบบการจัดเก็บ	ศักยภาพการระดมทุน	วิธีการแจกจ่าย
ชุมชนในอำเภอเมืองปัตตานี	จัดเก็บทั้งชะกาดฟิฏเราะฮ์และชะกาดทรัพย์สิน	ระดับสูง: 100,000-300,000 บาท/ปี	ใช้การรับรู้ร่วมกันของชุมชนในการระบุผู้รับ
- ชุมชนประมงใกล้เขตเมือง	ใช้ระบบ QR Code ในการรับบริจาค		มีแนวคิดเรื่องการให้ชะกาดเพื่อพัฒนาอาชีพ
ผสมผสานประมงพื้นบ้านกับประมงพาณิชย์ขนาดเล็ก ได้รับอิทธิพลจากความเป็นเมือง	มีเจ้าหน้าที่เฉพาะสำหรับการจัดเก็บ		แจกเงิน 500-1,000 บาท/คน

บริบทพื้นที่	รูปแบบการจัดเก็บ	ศักยภาพ การระดมทุน	วิธีการแจกจ่าย
ชุมชนในอำเภอยะหริ่ง - ชุมชนประมงดั้งเดิม มีวัฒนธรรม ประมงพื้นบ้านเข้มแข็ง มีวิสาหกิจ ชุมชนแปรรูปผลิตภัณฑ์ประมงที่ ประสบความสำเร็จ	- จัดเก็บทั้งชะงาดพิณเราะฮ์ และชะงาดทรัพย์สิน - มีระบบบันทึกข้อมูลอย่าง เป็นทางการ - รับบริจาคทั้งเงินสดและ ข้าวสาร	ระดับสูง: 100,000- 300,000 บาท/ปี	- มีการสำรวจและจัดทำ ฐานข้อมูลผู้รับอย่างเป็น ระบบ - แบ่งตามหลักศาสนาแต่ เน้นกลุ่มยากจนและขัดสน - แจกเงิน 500-1,000 บาท/คน
ชุมชนในอำเภอสายบุรี - ชุมชนที่พึ่งพาระบบแพปลาขนาดใหญ่ มีความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ระหว่างเจ้าของแพปลากับชาว ประมง	- จัดเก็บเฉพาะชะงาดพิณเราะฮ์ เป็นหลัก - รับบริจาคชะงาดทรัพย์สิน เฉพาะเทศกาล - ไม่มีระบบดิจิทัล	ระดับต้น: ต่ำกว่า 20,000 บาท/ปี	- เน้นการแจกจ่ายเพื่อการ บริโภคในรูปแบบดั้งเดิม - ไม่มีการสำรวจอย่างเป็น ระบบ - แจกเงิน 200-300 บาท/ คน
ชุมชนในอำเภอไม้แก่น - ชุมชนประมงขนาดเล็กที่มีผู้นำ ศาสนาเข้มแข็ง อยู่ห่างไกลจากตัว เมือง ทำประมงพื้นบ้านและเพาะ เลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง	- จัดเก็บทั้งชะงาดพิณเราะฮ์ และชะงาดทรัพย์สิน - เน้นการนำขึ้นมัสยิดโดยตรง - มีระบบบันทึกที่โปร่งใส	ระดับ กลาง: 20,000- 80,000 บาท/ปี	- เน้นแบ่งตามหลักศาสนา อย่างเคร่งครัด - ครอบคลุมทั้ง 8 กลุ่ม ผู้รับ - แจกเงิน 300-500 บาท/ คน
ชุมชนในอำเภอปะนาเระ - ชุมชนที่มีระบบพึ่งพิงแพปลา ขนาดกลาง มีความหลากหลาย ของประเภทการทำประมง	- จัดเก็บเฉพาะชะงาดพิณเราะฮ์ เป็นหลัก - มีการรับชะงาดทรัพย์สิน บ้างแต่ไม่เป็นระบบ	ระดับต้น: ต่ำกว่า 20,000 บาท/ปี	- เน้นการแจกจ่ายเพื่อการ บริโภคในรูปแบบดั้งเดิม - แจกเงิน 200-300 บาท/ คน
ชุมชนในอำเภอหนองจิก - ชุมชนผสมผสานระหว่างการ ประมงกับการเกษตร มีผู้นำชุมชน เข้มแข็ง มีกลุ่มวิสาหกิจชุมชนที่ กำลังพัฒนา	- จัดเก็บทั้งชะงาดพิณเราะฮ์ และชะงาดทรัพย์สิน - มีระบบการประชาสัมพันธ์ ที่ดี - เริ่มใช้เทคโนโลยีในการจัด เก็บ	ระดับกลาง: 20,000-80,000 บาท/ปี	- ผสมผสานระหว่างการ แจกจ่ายเพื่อการบริโภค และพัฒนา อาชีพ - มีแนวคิดเชื่อมโยงกับ วิสาหกิจชุมชน - แจกเงิน 300-500 บาท/ คน

ที่มา: ผู้วิจัย

2. ความท้าทายในการจัดการชะงาด

การศึกษาพบความท้าทายสำคัญในการจัดการชะงาดของชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี ดังนี้

2.1 ความท้าทายด้านการจัดเก็บและการบริหารจัดการ

ปัญหาสำคัญที่พบ คือความแตกต่างของประสิทธิภาพในการจัดเก็บชะงาด โดยเห็นได้ชัดจากกรณีของชุมชนหนึ่งในอำเภอเมือง ที่มีผู้มาจ่ายชะงาดปีละเฉลี่ยเพียง 200 คนจากจำนวนสับบุรุษทั้งหมด 4,000 คน หรือคิดเป็นเพียงร้อยละ 5 เท่านั้น เนื่องจากผู้จ่ายชะงาดส่วนใหญ่เลือกที่จะจ่ายให้กับผู้รับโดยตรง เช่น นักศึกษาในสถาบันปอเนาะหรือโต๊ะครูสอนศาสนา ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“ปัญหาใหญ่คือชาวบ้านชอบแจกเอง เขาบอกว่าอยากเห็นว่าเงินไปถึงใคร บางคนก็ให้ญาติที่ยากจน บางคนก็ให้เด็กที่เรียนปอเนาะ บางคนก็ให้โต๊ะครูที่เคยสอนลูกหลาน ทำให้มีสยิดเก็บได้น้อย จะทำโครงการอะไรก็ลำบาก” (กรรมการมัสยิดชุมชนหนึ่งในอำเภอเมือง, ผู้ให้สัมภาษณ์, 19 ตุลาคม 2566)

ในด้านการแจกจ่ายชะงาด แนวคิดการใช้ชะงาดเพื่อสร้างอาชีพ เช่น การให้ทุนซื้อเรือประมงหรือรถพ่วงข้าง แม้จะยังติดข้อจำกัดด้านเงินทุนและความกังวลเรื่องความเสี่ยง ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“เราอยากให้ชะงาดช่วยยกระดับชีวิตคนจนได้จริงๆ ไม่ใช่แค่แจกเงินปีละครั้ง... คิดว่าน่าจะลองซื้อเรือให้เขาทำมาหากิน หรือให้ทุนทำอาชีพเสริม... แต่ก็ต้องศึกษาให้ดีว่าทำได้แค่ไหน ไม่ให้ผิดหลักศาสนา” (อิหม่ามชุมชนหนึ่งในอำเภอไม้แก่น, ผู้ให้สัมภาษณ์, 16 พฤศจิกายน 2566)

ในด้านการบริหารจัดการ พบว่ามีเพียง ชุมชนหนึ่งในอำเภอยะหริ่ง ที่มีระบบการจัดการที่ทันสมัยและเป็นทางการ ในขณะที่มัสยิดอื่นๆ ยังขาดระบบการจัดเก็บข้อมูลที่เป็นระบบ บางแห่งเช่นชุมชนหนึ่งในอำเภอหนองจิกไม่มีการบันทึกบัญชีเนื่องจากมีเงินบริจาคจำนวนน้อย ส่งผลต่อความโปร่งใสและประสิทธิภาพในการติดตามผล

2.2 ความท้าทายด้านเศรษฐกิจและการพึ่งพิง

ปัญหาโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่สำคัญคือการพึ่งพิงระบบเจ้าของแพปลา โดยเฉพาะในพื้นที่ชุมชนหนึ่งในอำเภอสายบุรี และชุมชนหนึ่งในอำเภอปานาเระ ที่ชาวประมงต้องพึ่งพาเงินทุนจากเจ้าของแพปลาในการซื้อเรือและอุปกรณ์ประมง แลกกับการขายสัตว์น้ำในราคาที่ต่ำกว่าท้องตลาดประมาณ 20 บาทต่อกิโลกรัม สร้างวงจรการพึ่งพิงที่ยากจะหลุดพ้น ระบบพึ่งพิงนี้ส่งผลโดยตรงต่อการจัดการชะงาดในชุมชน เนื่องจากทำให้ฐานทรัพย์สินที่จะนำมาจ่ายชะงาดลดลง ชาวประมงที่มีภาระหนี้สินกับแพปลามักไม่มีเงินเหลือพอที่จะจ่ายชะงาดตามหลักการศาสนา หรือหากมีการจ่ายก็เป็นจำนวนที่น้อยมาก นอกจากนี้ในช่วงที่ทะเลไม่เอื้ออำนวยต่อการทำประมง ชาวประมงยังต้องกู้ยืมเพิ่มเติมจากเจ้าของแพปลา ทำให้วงจรหนี้สินยิ่งซับซ้อนและส่งผลให้ศักยภาพในการจ่ายชะงาดของชุมชนโดยรวมลดลง ส่งผลให้มัสยิดมีทรัพยากรจำกัดในการบริหารจัดการชะงาดเพื่อช่วยเหลือผู้ยากไร้ในชุมชนอย่างทั่วถึงและมีประสิทธิภาพ ดังบทสัมภาษณ์ที่ว่า

“ช่วงไหนทะเลดี ปลาเยอะ ชาวบ้านก็มีเงินเพิ่ม แต่บางเดือนออกทะเลไม่ได้เลย รายได้ก็ไม่มี แถมต้องไปกู้เงินแพปลา พอถึงตอนจ่ายชะงักก็ไม่มีกำลังจ่าย” (ชาวประมงในชุมชนหนึ่งในอำเภอสาบบุรี, ผู้ให้สัมภาษณ์, 16 ตุลาคม 2566)

นอกจากนี้ยังพบปัญหาวินัยทางการเงินของชุมชน โดยเฉพาะในพื้นที่ ชุมชนหนึ่งในอำเภอเมือง ที่สมาชิกในชุมชนมีอุปนิสัยกู้แล้วไม่จ่ายคืน และผู้บริหารกองทุนมักเห็นแก่พวกพ้อง ไม่ดำเนินการกับลูกหนี้ผิดนัดที่เป็นญาติพี่น้อง ส่งผลให้กองทุนต่าง ๆ ไม่ประสบความสำเร็จ ปัญหาดังกล่าวมีความเชื่อมโยงกับการจัดการชะงักโดยตรง เพราะกระทบต่อความเชื่อมั่นในการบริหารเงินทุนโดยรวมของชุมชน รวมถึงเงินชะงักที่มีการจัดเก็บและบริหารโดยมัสยิด ในบางชุมชนมีความพยายามนำเงินชะงักมาใช้ในการสร้างกองทุนหมุนเวียนเพื่อลดการพึ่งพาแพปลา แต่ด้วยปัญหาวินัยทางการเงินและการบริหารจัดการที่ขาดประสิทธิภาพทำให้กองทุนเหล่านี้ไม่สามารถดำเนินการได้อย่างยั่งยืน จึงกลับไปสู่การแจกจ่ายชะงักในรูปแบบเงินช่วยเหลือระยะสั้นแทน ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“เราเคยคิดจะนำเงินชะงักมาตั้งกองทุนให้ชาวบ้านกู้ยืมแบบไม่มีดอกเบี้ย เพื่อไม่ต้องไปพึ่งแพปลา แต่ติดปัญหาเรื่องการบริหารจัดการ คนกู้ไปแล้วไม่ยอมใช้คืน ทำให้เงินไม่หมุนเวียน สุดท้ายกองทุนก็ล้มไป” (กรรมการมัสยิดในชุมชนหนึ่งในอำเภอเมือง, ผู้ให้สัมภาษณ์, 10 ตุลาคม 2566)

2.3 ความท้าทายด้านแนวคิดและทัศนคติ

ปัญหาที่พบคือ ความแตกต่างของทัศนคติต่อการแก้ปัญหาความยากจนระหว่างชุมชน โดย ชุมชนหนึ่งในอำเภอสาบบุรี แสดงความกังวลเรื่องความเสี่ยงและข้อครหาในการให้ทุนประกอบอาชีพจากเงินชะงัก โดยเฉพาะประเด็นความสอดคล้องกับหลักการศาสนาที่มักมีการตีความว่าชะงักควรมอบให้ผู้รับโดยตรงแบบไม่มีเงื่อนไข การนำชะงักไปใช้ในรูปแบบเงินทุนหมุนเวียนหรือกองทุนเพื่อการประกอบอาชีพจึงอาจถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าขัดกับเจตนารมณ์ดั้งเดิมของชะงัก ในขณะที่ผู้นำชุมชนหนึ่งในอำเภอเมือง มองว่าความยากจนเกิดจากความเกียจคร้านและการติดยาเสพติดมากกว่าปัญหาโครงสร้าง ทัศนคติเหล่านี้ส่งผลต่อการพัฒนาแนวทางการใช้ชะงักเพื่อแก้ปัญหาความยากจนอย่างยั่งยืน เช่น ในชุมชนที่กังวลเรื่องข้อครหาทางศาสนา มักเลือกแจกจ่ายชะงักในรูปแบบเงินช่วยเหลือหรืออาหารโดยตรง ซึ่งแก้ปัญหาได้เพียงระยะสั้น ไม่กลักริเริ่มโครงการชะงักเพื่อการลงทุน (Productive Zakat) แม้จะมีศักยภาพ ส่วนในชุมชนที่มองว่าความยากจนเกิดจากปัจจัยส่วนบุคคล มักไม่ให้ความสำคัญกับการออกแบบโครงการชะงักที่แก้ปัญหาเชิงระบบ เช่น การสร้างระบบสินเชื่อไร้ดอกเบี้ยเพื่อลดการพึ่งพาแพปลา หรือการพัฒนาทักษะอาชีพให้กับผู้รับชะงัก แต่เน้นการแจกจ่ายตามวันสำคัญทางศาสนาเท่านั้น ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“ถ้าให้เงินไปทำมาหากินแล้วเขาทำไม่สำเร็จ จะมีปัญหาตามมาแน่ๆ บางคนอาจจะหาว่าเราเลือกปฏิบัติ หรือไม่ก็ควรหาว่าเอาเงินชะงักไปลงทุนผิดหลักศาสนา” (กรรมการมัสยิดชุมชนหนึ่งในอำเภอสาบบุรี, ผู้ให้สัมภาษณ์, 16 ตุลาคม 2566)

ในขณะที่บางชุมชนมองว่าปัญหามาจากพฤติกรรมส่วนบุคคล ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“จริง ๆ งานในชุมชนมีนะ แต่บางคนก็ไม่อยากทำ ขอบรอแต่ความช่วยเหลือ พอมีปัญหาหาเสพติดเข้ามาด้วย ยิ่งแก้ยาก ชะกาดก็ช่วยได้แค่ระยะสั้น” (ผู้นำชุมชนหนึ่งในอำเภอเมือง, ผู้ให้สัมภาษณ์, 19 ตุลาคม 2566)

อย่างไรก็ตาม มีผู้นำศาสนาบางท่านที่พยายามปรับเปลี่ยนมุมมอง ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“เราต้องเข้าใจว่าความจนมันมีหลายมิติ ไม่ใช่แค่เรื่องความขยันหรือความเกียจคร้าน แต่มันเกี่ยวข้องกับระบบ โครงสร้าง การศึกษา โอกาส เราต้องช่วยกันคิดวิธีแก้ปัญหที่ต้นเหตุ” (อิหม่าม มัสยิดชุมชนหนึ่งในอำเภอเมือง, ผู้ให้สัมภาษณ์, 19 ตุลาคม 2566)

แนวคิดนี้สะท้อนถึงความพยายามในการเชื่อมโยงชะกาดกับการแก้ปัญหาความยากจนอย่างเป็นองค์รวม โดยอิหม่ามท่านนี้เสนอว่าการจัดการชะกาดควรคำนึงถึงปัญหาความยากจนในทุกมิติ ทั้งมิติเศรษฐกิจ สังคม และโครงสร้าง ไม่ใช่เพียงแก้ปัญหาที่ปลายเหตุด้วยการแจกจ่ายเงินหรืออาหารเท่านั้น แต่ควรพัฒนาไปสู่โครงการที่สร้างการเปลี่ยนแปลงระยะยาว เช่น กองทุนชะกาดเพื่อการศึกษา การฝึกอบรมอาชีพ หรือการสร้างระบบเศรษฐกิจหมุนเวียนที่ลดการพึ่งพาภายนอก ซึ่งแนวคิดนี้เป็นจุดเริ่มต้นสำคัญในการปรับเปลี่ยนรูปแบบการจัดการชะกาดให้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนอย่างยั่งยืน

2.4 ความท้าทายด้านการพัฒนาอาชีพ

แม้หลายชุมชนมีแนวคิดในการใช้ชะกาดเพื่อสนับสนุนการสร้างอาชีพ แต่ก็พบข้อจำกัดสำคัญ เช่น เงินทุนไม่เพียงพอ โดยการลงทุนในอุปกรณ์ประมงต้องใช้เงินประมาณ 30,000-50,000 บาทต่อลำ ในขณะที่มัสยิดส่วนใหญ่จัดเก็บชะกาดได้เพียง 20,000-30,000 บาทต่อปี นอกจากนี้ยังขาดระบบการติดตามและสนับสนุนผู้ประกอบการรายใหม่ ทำให้การให้ทุนประกอบอาชีพมีความเสี่ยงสูง ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“อยากช่วยให้เขามีเรือเป็นของตัวเอง แต่เรือลำหนึ่งก็เกือบห้าหมื่น ชะกาดที่เก็บได้ทั้งปียังไม่พอเลย ถ้าภาครัฐหรือหน่วยงานไหนมาช่วยสมทบ ก็น่าจะทำได้” (เหรียญญกัมมัสยิดชุมชนหนึ่งในอำเภอแม่แก่น, ผู้ให้สัมภาษณ์, 16 พฤศจิกายน 2566)

ชาวประมงรายหนึ่งสะท้อนความต้องการว่า

“ถ้ามีเรือเป็นของตัวเอง ชีวิตก็จะดีขึ้นเยอะ ไม่ต้องแบ่งรายได้ให้เจ้าของเรือ แต่การออมเองนี้ยาก รายได้แต่ละเดือนแทบไม่พอใช้” (ชาวประมงผู้รับชะกาด ชุมชนหนึ่งในอำเภอสายบุรี, ผู้ให้สัมภาษณ์, 16 ตุลาคม 2566)

นอกจากนี้ยังขาดระบบติดตามสนับสนุน ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“การให้เงินทุนอย่างเดียวไม่พอ ต้องมีพี่เลี้ยงคอยให้คำแนะนำ สอนการทำบัญชี การออม การต่อยอดธุรกิจ แต่เรายังขาดคนที่มีความรู้พวกนี้” (ประธานกลุ่มอาชีพชุมชนหนึ่งในอำเภอ สายบุรี, ผู้ให้สัมภาษณ์, 16 ตุลาคม 2566)

2.5 ความท้าทายด้านการประสานงาน

ชุมชนหนึ่งในอำเภอปานาเระ สะท้อนให้เห็นความท้าทายในการประสานงานระหว่างคณะกรรมการ มัสยิดชุดใหม่กับฝ่ายการเมืองท้องถิ่น ส่งผลให้ยังไม่มีนโยบายที่ชัดเจนในการใช้ชะงาดเพื่อแก้ปัญหาคความ ยากจน สะท้อนความสำคัญของการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างองค์กรต่าง ๆ ในชุมชนเพื่อ การพัฒนาที่ยั่งยืน ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“พอกรรมการชุดใหม่เข้ามา ก็ต้องเริ่มสร้างความสัมพันธ์กับ อบต. ใหม่ บางทีนโยบายที่คุยกัน ไว้ก็สะดุด ต้องรอให้เขาเข้าใจงานก่อน” (อดีตรกรรมการมัสยิดชุมชนหนึ่งในอำเภอปานาเระ, ผู้ให้สัมภาษณ์, 25 พฤศจิกายน 2566)

ผู้บริหารท้องถิ่นมองว่า

“เราอยากเข้าไปช่วยนะ แต่ก็ต้องระวังเรื่องการก้าวท่ายเรื่องศาสนา บางทีก็ไม่แน่ใจว่าควรเข้าไป มีส่วนร่วมแค่ไหน ยังไง” (เจ้าหน้าที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นชุมชนหนึ่งในอำเภอเมือง, ผู้ให้ สัมภาษณ์, 19 ตุลาคม 2566)

อย่างไรก็ตาม มีตัวอย่างความสำเร็จจากการสร้างเครือข่าย ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“พอเราประสานกันได้ ทั้งมัสยิด ท้องถิ่น กลุ่มอาชีพ งานก็เดินได้ดีขึ้น เพราะแต่ละฝ่ายมีจุดแข็ง ต่างกัน ต้องช่วยกันคนละไม้คนละมือ” (ประธานเครือข่ายองค์กรชุมชนหนึ่งในอำเภอปานาเระ, ผู้ให้สัมภาษณ์, 25 พฤศจิกายน 2566)”

ความท้าทายในการจัดการชะงาดของชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานีสามารถสรุปได้ในตาราง ที่ 2 โดยแบ่งความท้าทายเป็น 5 มิติ ได้แก่ 1) ด้านการจัดเก็บและบริหารจัดการ ซึ่งขาดประสิทธิภาพ ในระบบจัดเก็บ บันทึกข้อมูล และความโปร่งใส 2) ด้านเศรษฐกิจและการพึ่งพิง เช่น การพึ่งพาเจ้าของ แพลลา การขายสินค้าต่ำกว่าราคาตลาด การไม่ชำระคืนเงินกู้ และขาดวินัยทางการเงิน 3) ด้านแนวคิด และทัศนคติเกี่ยวกับความเสี่ยงในการให้ทุนและมุมมองต่อความยากจน 4) ด้านการพัฒนาอาชีพที่ขาด เงินทุนและระบบสนับสนุน และ 5) ด้านการประสานงานที่ขาดความร่วมมือกับการเมืองท้องถิ่นและ เครือข่ายต่าง ๆ

ตารางที่ 2 ความท้าทายในการจัดการชะงักของชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี

มิติความท้าทาย	รายละเอียด
1. การจัดเก็บและการบริหารจัดการ	- การจัดเก็บได้น้อยเมื่อเทียบกับจำนวนสัปปุรุส - ขาดระบบการจัดเก็บข้อมูลที่เป็นระบบ - ไม่มีการบันทึกบัญชี - ขาดความโปร่งใสในการติดตามผล
2. เศรษฐกิจและการพึ่งพิง	- การพึ่งพาเจ้าของแพปลา - ขายสัตว์น้ำต่ำกว่าราคาตลาด - ปัญหาการไม่ชำระคืนเงินกู้ - ขาดวินัยทางการเงิน
3. แนวคิดและทัศนคติ	- กังวลเรื่องความเสี่ยงในการให้ทุน - มองว่าความจนเกิดจากความเกียจคร้าน - กลัวถูกครหาเรื่องความลำเอียง
4. การพัฒนาอาชีพ	- เงินทุนไม่เพียงพอ (ต้องใช้ 30,000-50,000 บาท/ลำ) - ขาดระบบติดตามและสนับสนุน - ความเสี่ยงในการให้ทุน
5. การประสานงาน	- ขาดการประสานงานกับกรมท้องถิ่น - ขาดนโยบายชัดเจนในการแก้ปัญหาความยากจน - ขาดเครือข่ายความร่วมมือ

ที่มา: ผู้วิจัย

3. โอกาสในการพัฒนา

การศึกษาชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานีทั้ง 6 แห่งได้เผยให้เห็นโอกาสในการพัฒนาที่สำคัญหลายประการ แม้แต่ละชุมชนจะมีความท้าทายแตกต่างกัน แต่ก็พบแนวทางการพัฒนาที่น่าสนใจและมีศักยภาพในการขยายผล

3.1 การประยุกต์ใช้เทคโนโลยีดิจิทัล

การนำเทคโนโลยีดิจิทัลมาใช้ในการจัดการชะงักมีศักยภาพสูงในการเพิ่มประสิทธิภาพการดำเนินงาน ดังจะเห็นได้จากความสำเร็จของระบบการรับบริจาคผ่าน QR Code และการใช้แอปพลิเคชันไลน์ในการสื่อสารกับผู้บริจาค นอกจากนี้ การพัฒนาระบบฐานข้อมูลผู้รับชะงักแบบดิจิทัลยังช่วยให้การ

คัดกรองและติดตามผลเป็นระบบมากขึ้น รวมถึงการเชื่อมโยงกับระบบภาครัฐเพื่อให้ผู้บริจาคได้รับสิทธิประโยชน์ทางภาษี ซึ่งช่วยสร้างแรงจูงใจในการบริจาคผ่านระบบมัสยิด

3.2 วิสัยทัศน์และความร่วมมือผ่านการใช้กลุ่มอาชีพ

การพัฒนากระบวนการจัดการชะงาดให้มีประสิทธิภาพต้องอาศัยวิสัยทัศน์และความร่วมมือจากทุกภาคส่วนในชุมชน โดยเฉพาะการสร้างความร่วมมือกันระหว่างคณะกรรมการมัสยิด ผู้นำศาสนา และชาวบ้าน เกี่ยวกับการใช้ชะงาดเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน การศึกษาพบว่าชุมชนที่มีความเข้มแข็งในการจัดการชะงาดมักมีผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ก้าวหน้าและได้รับความไว้วางใจจากชุมชน นอกจากนี้ การพัฒนาความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอก ทั้งภาครัฐ สถาบันการศึกษา และองค์กรพัฒนาเอกชน ยังมีความสำคัญในการเสริมสร้างศักยภาพการดำเนินงาน

ในด้านการพัฒนาอาชีพ พบว่ามี 3 มัสยิดที่มีวิสัยทัศน์และความพร้อมในการใช้ชะงาดเพื่อสนับสนุนการสร้างอาชีพ ได้แก่ ชุมชนหนึ่งในอำเภอยะหริ่ง ชุมชนหนึ่งในอำเภอไม้แก่น และชุมชนหนึ่งในอำเภอหนองจิก โดยมีแนวคิดในการสนับสนุนทุนตั้งต้นสำหรับการประกอบอาชีพที่สอดคล้องกับบริบทของชุมชน เช่น การซื้อเรือและอุปกรณ์ประมง หรือยานพาหนะสำหรับการค้าขาย แม้จะมีข้อจำกัดด้านเงินทุน แต่มัสยิดเหล่านี้แสดงความพร้อมที่จะร่วมบริหารจัดการหากได้รับการสนับสนุนจากภายนอก

นอกจากนี้ ยังพบตัวอย่างความสำเร็จของวิสาหกิจชุมชนที่มีศักยภาพในการเชื่อมโยงกับระบบชะงาดเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน อาทิ วิสาหกิจชุมชนปลาคว่ำในชุมชนหนึ่งในอำเภอไม้แก่นที่มีตลาดรองรับชัดเจนและมีแผนพัฒนาผลิตภัณฑ์ และกลุ่มล่องเรือในชุมชนหนึ่งในอำเภอยะหริ่งเชื่อมโยงกับธุรกิจการท่องเที่ยว วิสาหกิจเหล่านี้สามารถเชื่อมโยงกับการจัดการชะงาดได้ใน 2 ลักษณะ คือ 1) การใช้เงินชะงาดสนับสนุนทุนตั้งต้นหรือขยายกิจการให้กับสมาชิกในกลุ่มที่มีคุณสมบัติเป็นผู้รับชะงาด ซึ่งจะช่วยให้พวกเขามีอาชีพและรายได้ที่มั่นคง จนสามารถพัฒนาตนเองจากผู้รับชะงาดเป็นผู้จ่ายชะงาดในอนาคต และ 2) วิสาหกิจชุมชนที่ประสบความสำเร็จจะสามารถเป็นแหล่งจ้างงานและสร้างรายได้ให้แก่สมาชิกในชุมชน ซึ่งจะทำให้ฐานผู้จ่ายชะงาดกว้างขึ้นและมีทรัพยากรมากขึ้นสำหรับการพัฒนาชุมชน

โดยภาพรวม ชุมชนหนึ่งในอำเภอยะหริ่ง ชุมชนหนึ่งในอำเภอไม้แก่น และชุมชนหนึ่งในอำเภอหนองจิก มีความพร้อมที่จะพัฒนาเป็นพื้นที่ต้นแบบในการใช้ชะงาดเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน โดยอาศัยการมีผู้นำศาสนาที่มีวิสัยทัศน์เปิดกว้างต่อการใช้ชะงาดในเชิงพัฒนา ความโปร่งใสและการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการมัสยิด ประสบการณ์ในการดำเนินกิจกรรมพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน และความพร้อมในการสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอก ในขณะที่อีก 3 ชุมชนที่เหลือยังมีข้อจำกัดบางประการ เช่น ชุมชนในอำเภอสายบุรีและชุมชนในอำเภอปะนาเระมีความกังวลเกี่ยวกับการตีความทางศาสนาในการใช้ชะงาดเพื่อการลงทุน และชุมชนในอำเภอเมืองประสบปัญหาด้านวินัยทางการเงินและ

ความไว้วางใจในการบริหารกองทุน การพัฒนาพื้นที่ต้นแบบจึงควรเริ่มต้นจาก 3 ชุมชนที่มีความพร้อมก่อน เพื่อสร้างกรณีศึกษาที่เป็นรูปธรรมสำหรับการขยายผลไปยังชุมชนอื่นๆ ต่อไป

ตารางที่ 3 โอกาสในการพัฒนาการจัดการชะกาดของชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี

ประเภทชุมชน	พื้นที่	โอกาสในการพัฒนา
กลุ่มที่มีความพร้อมสูง	- อำเภอยะหริ่ง - อำเภอไม้แก่น - อำเภอหนองจิก	- พัฒนาเป็นพื้นที่ต้นแบบการใช้ชะกาดเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน - ใช้ชะกาดสนับสนุนทุนตั้งต้นสำหรับประกอบอาชีพ - เชื่อมโยงกับวิสาหกิจชุมชน เช่น ปลาคว่ำ ธุรกิจล่องเรือท่องเที่ยว
กลุ่มที่มีข้อจำกัด	- อำเภอสายบุรี - อำเภอปะนาเระ	- นำเทคโนโลยีดิจิทัลมาใช้ เช่น ระบบ QR Code - พัฒนาระบบฐานข้อมูลผู้รับชะกาดแบบดิจิทัล
กลุ่มที่มีปัญหาด้านการบริหารจัดการ	- อำเภอเมือง	- พัฒนาระบบความโปร่งใสในการบริหารกองทุน - เชื่อมโยงกับระบบภาครัฐเพื่อรับสิทธิประโยชน์ทางภาษี

ที่มา: ผู้วิจัย

จากตารางที่ 3 โอกาสในการพัฒนาการจัดการชะกาดแบ่งชุมชนออกเป็น 3 กลุ่มตามระดับความพร้อมคือกลุ่มที่มีความพร้อมสูง (อำเภอยะหริ่ง ไม้แก่น และหนองจิก) มีศักยภาพเป็นพื้นที่ต้นแบบด้วยผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ การบริหารโปร่งใส และพร้อมสร้างเครือข่าย กลุ่มที่มีข้อจำกัด (อำเภอสายบุรีและปะนาเระ) มีความกังวลเกี่ยวกับการตีความทางศาสนาในการใช้ชะกาดเพื่อการลงทุน ส่วนกลุ่มที่มีปัญหาด้านการบริหารจัดการ (อำเภอเมือง) ประสบปัญหาด้านวินัยทางการเงินและความไว้วางใจ โดยมีโอกาสพัฒนาในภาพรวมคือการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีดิจิทัล การพัฒนาวิสาหกิจชุมชนเชื่อมโยงกับชะกาด และการส่งเสริมความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอก

สรุปและอภิปรายผล

จากการศึกษาแนวปฏิบัติและความท้าทายในการจัดการชะงักของชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี สะท้อนให้เห็นว่าชะงักซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการกระจายความมั่งคั่งตามหลักการอิสลาม ยังไม่สามารถบรรลุเป้าหมายในการแก้ไขปัญหาความยากจนได้อย่างมีประสิทธิภาพ เนื่องจากข้อจำกัดหลายประการ

ประการแรก การจัดการชะงักในปัจจุบันยังคงเน้นการแจกจ่ายเพื่อการบริโภคระยะสั้นมากกว่าการสร้างที่ยั่งยืนทางเศรษฐกิจ สะท้อนผ่านการแจกจ่ายชะงักในรูปของเงินสดและข้าวสารเป็นหลัก โดยส่วนใหญ่แจกจ่ายหมดในคราวเดียว ไม่มีการกักส่วนไว้สำหรับการพัฒนาในระยะยาว แม้ว่าบางชุมชน เช่น ชุมชนหนึ่งในอำเภอยะหริ่ง จะเริ่มมีแนวคิดในการใช้ชะงักเพื่อสนับสนุนการสร้างอาชีพ แต่ก็ยังติดขัดในเรื่องข้อจำกัดด้านเงินทุนและระบบการติดตามสนับสนุน สอดคล้องกับงานวิจัยของ ตัรมีชี สาและ (2562) ที่พบว่าในพื้นที่ยังขาดระบบการจัดเก็บชะงัก การบริหารจัดการที่น่าเชื่อถือ เป็นที่ยอมรับ และรูปแบบโมเดลการจัดเก็บที่ถือปฏิบัติได้ หากปรับปรุงส่วนนี้ได้จะสามารถเข้าถึงกลุ่มผู้มีสิทธิ์และยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนได้อย่างยั่งยืน

ประการที่สอง ความท้าทายในการจัดเก็บชะงักสะท้อนถึงความจำเป็นในการพัฒนาระบบการบริหารจัดการให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น กรณีของชุมชนหนึ่งในอำเภอเมือง ที่จัดเก็บได้เพียงร้อยละ 5 ของสัปดาห์ แสดงให้เห็นว่าการขาดระบบการจัดการที่เป็นทางการส่งผลต่อความเชื่อมั่นและการมีส่วนร่วมของชุมชน ในทางตรงกันข้าม ชุมชนหนึ่งในอำเภอยะหริ่ง ที่พัฒนาระบบการจัดการทันสมัยสามารถจัดเก็บชะงักได้มากที่สุด สะท้อนความสำคัญของการพัฒนาระบบและการสร้างความโปร่งใส สอดคล้องกับสิ่งที่พบในการจัดการชะงักของหลายจังหวัดในพื้นที่ภาคใต้ในประเด็นความโปร่งใสของการจัดการชะงักเป็นปัจจัยอันดับต้น ๆ ที่ผู้บริจจาคพิจารณา (ตัรมีชี สาและ, 2562; Dorloh et al., 2020; ธวัช นุ้ยผอม และคณะ, 2567)

ประการที่สาม ปัญหาโครงสร้างทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการพึ่งพิงระบบเจ้าของแพปลา เป็นอุปสรรคสำคัญต่อการสร้างที่ยั่งยืนทางเศรษฐกิจ การที่ชาวประมงต้องขายสัตว์น้ำในราคาที่ต่ำกว่าท้องตลาดเพื่อแลกกับการเข้าถึงแหล่งทุน สะท้อนให้เห็นว่าการแก้ไขปัญหาความยากจนจำเป็นต้องพิจารณาถึงการปรับโครงสร้างความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่ไม่เป็นธรรมด้วย สอดคล้องกับการศึกษาของ อนุวัตร วอลี และคณะ (2567) ที่พบว่าปัญหาความยากจนอาจจะต้องนำเอาโมเดลการแก้ปัญหาที่ผสมผสานระหว่างการใช้กลไกสหกรณ์ชุมชนและการสนับสนุนจากสหกรณ์อิสลามในพื้นที่ โดยสหกรณ์ชุมชนจะทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการโยกย้ายหนี้สินของชาวประมงที่ผูกพันกับเจ้าเก่าอยู่ภายใต้การบริหารของสหกรณ์ ขณะที่สหกรณ์อิสลามจะสนับสนุนเงินทุนผ่านกลไกชะงักและการปล่อยสินเชื่อ ควบคู่กับการลงทุนในกิจการที่สร้างรายได้ระยะยาว เช่น คานเรือ เพื่อให้สหกรณ์ชุมชนมีความยั่งยืนทางการเงิน แนวทางนี้ไม่เพียงช่วยให้ชาวประมงหลุดพ้นจากภาระหนี้สินนอกระบบ แต่ยังสร้างกลไกการพึ่งพาตนเองในระยะยาวผ่านการเสริมความเข้มแข็งให้กับสถาบันการเงินชุมชน

อย่างไรก็ตาม การศึกษานี้ได้ค้นพบโอกาสในการพัฒนาที่สำคัญ โดยเฉพาะในพื้นที่อำเภอเยหรัง อำเภอัมแก่น และอำเภอนองจิก ที่มีความพร้อมในการพัฒนาเป็นพื้นที่ต้นแบบ ทั้งในแง่ของการมีผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ การมีระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพ และการมีตัวอย่างความสำเร็จของวิสาหกิจชุมชน การบูรณาการชะกาดเข้ากับการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนและการสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับภาคส่วนต่าง ๆ จึงเป็นแนวทางสำคัญในการพัฒนาโมเดลการเงินอิสลามเพื่อสังคมที่สามารถสร้างความยั่งยืนทางเศรษฐกิจให้กับชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานีต่อไป

ทั้งนี้ การจะบรรลุเป้าหมายดังกล่าวจำเป็นต้องอาศัยการพัฒนาใน 3 มิติสำคัญ ได้แก่ 1) การพัฒนาระบบการจัดการชะกาดให้มีประสิทธิภาพและโปร่งใส 2) การพัฒนาศักยภาพของผู้นำศาสนาและชุมชนในการบริหารจัดการการเงินเพื่อสังคม และ 3) การสร้างความร่วมมือระหว่างมัสยิด หน่วยงานภาครัฐ สถาบันการศึกษา และภาคประชาสังคม ในการสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและความเชื่อของชุมชนมุสลิม

ข้อเสนอแนะการวิจัย

ในระดับนโยบาย การพัฒนาระบบการจัดการชะกาดให้เป็นมาตรฐานเดียวกันเป็นสิ่งที่ควรผลักดันอย่างเร่งด่วน โดยเฉพาะการสนับสนุนให้มัสยิดพัฒนาระบบการจัดเก็บและบริหารจัดการแบบดิจิทัล การพัฒนาระบบฐานข้อมูลผู้รับชะกาดที่เป็นมาตรฐานจะช่วยให้การช่วยเหลือเป็นไปอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม

การส่งเสริมการใช้ชะกาดเพื่อการพัฒนาอาชีพควรดำเนินการอย่างเป็นระบบ ผ่านการจัดตั้งกองทุนพัฒนาอาชีพที่บูรณาการชะกาดร่วมกับแหล่งทุนอื่น พร้อมทั้งพัฒนาระบบพี่เลี้ยงและการติดตามสนับสนุนผู้ประกอบการรายใหม่ การสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างมัสยิดกับหน่วยงานพัฒนาอาชีพ จะช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับระบบการสนับสนุน

ในด้านการพัฒนาวิสาหกิจชุมชน ควรมุ่งเน้นการส่งเสริมกิจการที่สอดคล้องกับหลักการอิสลามและทรัพยากรในพื้นที่ เช่น การแปรรูปผลิตภัณฑ์ประมงที่ได้มาตรฐานฮาลาล การพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนที่เป็นมิตรกับวิถีมุสลิม และการสนับสนุนด้านการตลาดและการพัฒนาผลิตภัณฑ์

สำหรับการนำผลการวิจัยไปใช้ คณะกรรมการมัสยิดควรให้ความสำคัญกับการพัฒนาระบบการจัดเก็บข้อมูลและการบันทึกบัญชีที่โปร่งใส วางแผนการใช้ชะกาดเพื่อการพัฒนาระยะยาว และสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างมัสยิด ส่วนหน่วยงานพัฒนาชุมชนควรใช้ข้อมูลจากระบบชะกาดในการวางแผนพัฒนา บูรณาการโครงการพัฒนาอาชีพกับระบบชะกาด และสนับสนุนการพัฒนาศักยภาพผู้นำศาสนา

สำหรับการวิจัยในอนาคต ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบการจัดการชะงาดในพื้นที่อื่น ๆ เพื่อค้นหาแนวปฏิบัติที่ดีเพิ่มเติม ควบคู่กับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการพัฒนาโมเดลการใช้ชะงาดเพื่อสนับสนุนวิสาหกิจชุมชน โดยเฉพาะในพื้นที่ที่มีความพร้อม เช่น อำเภอยะหริ่ง อำเภอยะไม้งาน และอำเภอหนองจิก นอกจากนี้ ควรศึกษาการพัฒนากระบวนวิธีเพื่อจัดการชะงาดแนวทางการพัฒนากฎหมายและนโยบายที่เกี่ยวข้อง รวมถึงผลกระทบของระบบเจ้าของแพปลาและแนวทางการสร้างระบบการเงินทางเลือกที่เป็นธรรมสำหรับชุมชน การศึกษาเหล่านี้จะช่วยต่อยอดองค์ความรู้และนำไปสู่การพัฒนากระบวนวิธีจัดการชะงาดที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืนต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้ได้รับทุนสนับสนุนจากหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) ภายใต้การพัฒนาโมเดลการเงินอิสลามเพื่อสังคมสำหรับการสร้างความยั่งยืนทางเศรษฐกิจของชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี ภายใต้โครงการวิจัยการพัฒนาและขยายต่อโมเดลแก๊จน “ปัตตานียั่งยืน: ระบบเศรษฐกิจเชิงนิเวศทางสังคมชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี”

ขอขอบคุณคณะกรรมการมัสยิด สมาชิกกลุ่มประมงพื้นบ้าน และชาวประมงในชุมชนชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานีทุกท่านที่ให้ความร่วมมือในการให้ข้อมูลและข้อเสนอแนะอันเป็นประโยชน์ต่องานวิจัย

บรรณานุกรม _____

ภาษาไทย

- ตรมีชี สาและ. (2562). ปัญหาอุปสรรคและแนวทางการพัฒนาการจัดระบบชะกาดในสังคมร่วมสมัย กรณีศึกษาจังหวัดนราธิวาส. *วารสารมหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์ สาขามนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์*, 6(1), 128-139.
- ธวัช น้อยพอม, อับบาส หลับด้วง, อริศ หัสมา, และหะหมุด หะยีหมัด. (2567). พฤติกรรมการจ่าย ชะกาดรายได้ของบุคลากรมุสลิมในมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์วิทยาเขตปัตตานี. *มนวรอ : วารสารประเด็นอิสลามร่วมสมัย*, 5(2), 88-101.
- ปริญญช จันทเดิม, ภัสนันท์ พ่วงเถื่อน, อนุรัตน์ อนันทนารถ, และจีระ ประทีป. (2564). ยุทธศาสตร์ การดำรงชีพของชาวประมงพื้นบ้านภายใต้โครงการพัฒนาบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก: กรณี ศึกษาจังหวัดระยอง. *วารสารการเมืองการบริหารและ กฎหมาย*, 11(3), 65-83.
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2566). รายงานการวิเคราะห์สถานการณ์ความ ยากจนและความเหลื่อมล้ำในประเทศไทย ปี 2566. กรุงเทพฯ: สศช. สืบค้นจาก https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=15744
- อนุวัตร วอลี, ชากี นิเซ็ง, รอปือะ กือจิ, อานิสาร์ ปือฮะ, ฮัสนะ บุญทวี, อีฟพะห์ มะเกะ, ฮุสนา ตีมุง, อัदनัน อัลฟาริตี, และรอวียะห์ อาเซ็งบาราแม. (2567). บทบาทของสหกรณ์ชุมชนกับการ แก้ปัญหาหนี้สินครัวเรือนชุมชนประมงพื้นบ้าน. *วารสารร้อยแก่นสาร*, 9(11), 1472-1489.
- อับดุลยัลลาเต๊ะ สาและ, แวญโซะ สีเตะ, รอชีดะห์ หะนะกาแม, และซัลมา แดมะาะเล็ง. (2567). บทบาท มัสยิดต่อการพัฒนาชุมชนมุสลิมในสังคมพหุวัฒนธรรมจังหวัดปัตตานี. *วารสารครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา*, 3(1), 73-79.

ภาษาอังกฤษ

- Binti Abdullah, R. (2010). Zakat management in Brunei Darussalam: A case study. *Abdul Ghafar Ismail Mohd Ezani Mat Hassan Norazman Ismail Shahida Shahimi*, 375.
- Dorloh, S., Cheumar, M., Haji-othman, Y., & Abdullah, N. (2020). Institution Zakat in Thailand: A Case Study of The Management of Zakat Funds in the Four Southern Border Provinces of Thailand. *In International Conference on Contemporary Issues in Islamic Finance (e-ICCIIF 2020)* (pp.53-61). Kedah: UniSHAMS

- Hasan, Z. (2020). Distribution of zakat funds to achieve sdgs through poverty alleviation in Baznas republic of Indonesia. *AZKA International Journal of Zakat & Social Finance*, 25-43.
- Migdad, A. (2019). Managing zakat through institutions: case of Malaysia. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 5(3), 28-44.
- Mujiatun, S. (2018). Model of professional zakat management in indonesia. *International Journal of Economics, Business and Management Research*, 2(4), 80-90.

The Forgotten Bombs: America's Secret Nuclear Deployment in the Philippines During the Cold War ¹

Abstract _____

Thapiporn Suporn²

Why did the stationing of weapons of mass destruction in the Philippines not jeopardize Washington-Manila relations? This paper critically examines the clandestine deployment of U.S. nuclear weapons in the Philippines during the Cold War—a move that made the country a potential nuclear target and infringed upon its sovereignty. Drawing on declassified documents from the National Security Archive, it argues that the Philippines' strategic culture, which heavily relied on the United States as its sole security guarantor, played a central role. Despite regional initiatives such as the Southeast Asia Nuclear-Weapon-Free Zone, the United States forward-deployed approximately 250 nuclear weapons in the Philippines, effectively turning the country into a potential flashpoint. This research explores how military cooperation and strategic reciprocity between the Marcos and Nixon governments led Philippine elites to prioritize the U.S. alliance over sovereignty and nuclear risks. Despite Marcos's declaration of martial law in 1972 and the widespread human rights abuses that followed, the Nixon administration continued to support his regime, largely overlooking these issues due to shared anti-communist objectives and the strategic importance of U.S. military bases in the Philippines. Even after learning about the nuclear arsenals stationed at these U.S. bases, the Marcos regime continued to view the United States as its traditional ally, later receiving full support from the Nixon administration following the revelation of the nuclear weapons. This paper concludes that the Philippines' strategic culture of relying on the United States as a security guarantor also contributed to the stability of bilateral ties, with the U.S. playing the role of protector and the Philippines adopting a strategic accommodation posture.

Keywords: Cold War, Marcos, Nuclear Weapon, Strategic Culture, U.S.-Philippine Relations

Received: 8 May 2025 Revised: 28 May 2025 Accepted: 11 June 2025

¹This research was funded by the 2024 Young Sinologists Project, jointly supported by the Foreign Affairs Office of the People's Government of Beijing Municipality and Beijing International Studies University (Grant No. OFOP0001928).

²Assistant Professor of International Relations and Head of International Affairs Division, Khon Kaen University International College, THAILAND, Email: Thapsu@kku.ac.th

Introduction

During the height of the Cold War, Southeast Asia was considered a region of immense strategic importance for the security and global influence of the United States. The domino theory, which posited that if one country in Southeast Asia fell to communism, neighboring countries would follow in a domino-like effect, played a significant role in shaping U.S. foreign policy in the region during the Cold War (Smith, 2007). This theory was a key driver behind the United States' efforts to contain the spread of communism in Southeast Asia, as it feared that the loss of one country to communist forces would lead to the collapse of the entire region under Soviet influence. The domino theory was a cornerstone of the U.S. strategy in Southeast Asia, guiding its interventions and alliances in an attempt to maintain the U.S.-led order in the region and prevent the perceived communist contagion from spreading. The U.S. involvement in Southeast Asia was deeply intertwined with the global competition between the United States and the Soviet Union, with each side vying for influence and allies in the region. Amidst this global chessboard, the Philippines held a unique position as a long-standing ally of the United States, a legacy rooted in its colonial past and solidified through various security agreements (Wu, 2024).

The strategic importance of the Philippines to the U.S. stemmed from its geographic location and its potential to serve as a vital hub for projecting American power into the region. The Philippines played a crucial role in facilitating the projection of U.S. military power in Southeast Asia, providing access to strategic locations that were essential for maintaining a strong presence in the region. The establishment of U.S. military bases in the Philippines, such as Clark Air Base and Subic Bay Naval Base (Divis, 1992), were critical components of the U.S. strategy to contain communist expansion and maintain its strategic interests in the Asia-Pacific region. Given this backdrop, rumors and speculations have persisted for decades regarding the alleged secret stationing of nuclear weapons by the United States in the Philippines during the Cold War. These speculations raise complex questions about the true nature of the U.S.-Philippines alliance, the extent of American military activities within the Philippines, and the potential implications for regional and global security. This article will shed light on new evidence from declassified documents and analyses that reveal the impact of the alleged secret stationing of nuclear weapons on U.S.-Philippine relations during the Marcos era. The U.S.-Philippine alliance under Marcos reached a peak of hypocrisy, given the U.S.'s global reputation as a champion of democracy

and human rights. While the U.S. leveraged the alliance for military and strategic advantages, Marcos exploited American support to consolidate his dictatorial reign. Tensions in the alliance worsened due to the international outrage over the blatant erosion of human rights and martial law. Nonetheless, foundational national interests for the American elite and Filipino elite prevailed. During the Marcos regime, the U.S.-Philippine relationship was often described as a “special relationship,” in which the United States prioritized its strategic interests—particularly access to military bases in the Philippines—while overlooking Marcos’s authoritarianism and downplaying the regime’s blatant human rights violations. The stationing of nuclear weapons in the Philippines further complicated the Washington–Manila military alliance and served as a litmus test for its durability during the two decades of the Marcos era (Capino & Manalansan, 2021), as well as having long-lasting impacts on Washington–Manila relations in the post-Marcos era.

This paper will unfold across five sections. The first section introduces strategic culture as the theoretical framework, outlining its core principles and demonstrating its application to understanding Manila-Washington relations during the Cold War. The second section details the research methodology, focusing on the key primary documents used to investigate the secrecy surrounding nuclear deployment in the Philippines. The historical context of U.S.-Philippine relations and the geopolitical environment in Southeast Asia will be outlined in the next section. Section four examines the ramifications of the alleged stationing of nuclear weapons on the U.S.-Philippine relationship, drawing upon declassified documents from the U.S. National Security Archive. This section will further detail how, despite the region’s attempts to remain neutral amidst the rivalry between the free world and communism—as evidenced in its efforts to establish Southeast Asia as a Nuclear-Weapon-Free Zone—it ultimately became entangled in great power competition. The fifth section delves into the Philippines’ strategic culture vis-à-vis the United States, explaining why America’s secret nuclear arsenal deployed in the Philippines did not jeopardize Washington-Manila relations. The conclusion will synthesize the relationship between strategic culture and the deployment of nuclear weapons at U.S. military bases in the Philippines, emphasizing the significant implications for national sovereignty and the long-term trajectory of U.S.-Philippine relations in the 21st century

Strategic Culture – A Conceptual Framework

This paper employs the concept of strategic culture—which explores how a nation’s cultural, historical, and institutional contexts shape its strategic behavior and foreign policy—to examine how the Philippines’ national identity, historical experiences, and cultural values influence its perception of the United States as an indispensable ally. This approach assumes that foreign policy is not merely a response to material conditions or strategic necessities, but is also shaped by deeply embedded cultural and historical narratives.

Strategic culture is a concept employed to explain how cultural factors influence a nation’s approach to security and military strategy. As defined by Kerry Longhurst, strategic culture refers to “a distinctive body of beliefs, attitudes, and practices regarding the use of force, held by a collective and arising gradually over time through a unique, protracted historical process” (Longhurst, 2005, p. 7). This definition emphasizes the importance of historical context in shaping strategic choices and highlights the role of norm entrepreneurs—individuals or groups advocating for new norms within strategic culture. Edward Lock further refines the concept, suggesting that strategic culture consists of common ideas regarding strategy that exist across populations, rather than being confined to specific national boundaries. Lock also provides useful definitions of both strategic culture and strategy, defining the former as “patterns of common ideas regarding strategy distributed across populations,” and the latter as “matters pertaining to organized violence” (Lock, 2017, p.2).

This perspective enables an exploration of how strategic cultures can be influenced by transnational ideas and practices. The theory of strategic culture has evolved through several generations of scholarship. Early works, such as those by Jack Snyder and Colin Gray, proposed that strategic culture has a semi-permanent influence on national security policies shaped by elite socialization processes (Snyder, 1977; Gray, 1981). These scholars argued that cultural influences could predict state behavior based on historical experiences. More recent scholarship has focused on the fluidity of strategic culture, suggesting that while cultural norms may have deep historical roots, they are also subject to change through processes such as norm diffusion and social interaction among states (Snyder, 1977; Gray, 1981). This perspective aligns with constructivist perspectives that highlight the malleability of norms in response to pivotal events. Lock also identifies an issue in strategic culture scholarship, where researchers often conflate cultural ideas with the associated behaviors and artifacts. Furthermore, according

to Lock, strategic culture scholars have tended to employ overly restrictive assumptions in defining the concept, particularly regarding the locations where strategic culture can be said to exist (Lock, 2017).

As previously discussed, the nexus between strategic culture and constructivism suggests that norm entrepreneurs play a crucial role in shaping strategic cultures by advocating for new norms based on historical experiences and contemporary challenges. Their efforts can lead to significant shifts in how states perceive their security needs and respond to international threats. This dynamic interplay between norm entrepreneurs and established norms illustrates the evolving nature of strategic cultures over time. The intersection of strategic culture and constructivism provides valuable insights into understanding international relations, as it emphasizes the dynamic nature of cultural norms and their impact on state behavior (Lauterbach, 2011). Specifically, the strategic culture of the Philippines, as outlined by Arugay, emphasizes the country's island geography, the military's role in internal security, anti-communism, and a strong reliance on alliances—particularly with the United States (Arugay, 2022, p. 74). Similarly, De Castro argues that Philippine strategic culture has traditionally focused on internal security through asymmetrical warfare and alliance dependence as a means to offset strategic vulnerabilities (De Castro, 2014). This strategic outlook is shaped by a small elite group that has dominated the political landscape since independence, influencing key aspects such as the role of the armed forces, defense spending, and the enduring reliance on the U.S. alliance. Understanding strategic culture theory helps explain how historical experiences inform current security policies—such as the tolerance for the U.S. stationing nuclear weapons in the Philippines during the Cold War—and why such actions, despite infringing on Philippine sovereignty and making the country a potential nuclear target, were accepted without seriously damaging Washington–Manila relations.

Methodology

This research employs a qualitative, documentary research approach to investigate the influence of strategic culture and reciprocal strategic interests on U.S.-Philippine relations during the Cold War, focusing on the U.S. deployment of nuclear weapons in the Philippines and the Marcos regime. It examines how these factors shaped the perceptions, decisions, and interactions of both countries. The study primarily relies on analyzing declassified documents

from the National Security Archive at The George Washington University, specifically those declassified on January 19, 2006, pertaining to discussions and decisions surrounding the secrecy of nuclear stockpiles in the Philippines. These primary source documents include:

1. Talking Points for Discussion with Senators Fulbright and Symington re Subcommittee Hearings on U.S. Commitments Abroad
2. Meeting of Kissinger Committee on Symington Subcommittee
3. Presidential Decision on Categories of Information for Symington Subcommittee to be protected by executive privilege

These documents provide valuable insights into the perspectives and priorities of U.S. policymakers, particularly regarding the strategic importance of the Philippines during the Cold War and the lengths to which they were willing to go to maintain secrecy. Analysis of these documents will focus on identifying key themes related to U.S. strategic interests, perceptions of the Philippines, and the justifications for maintaining nuclear weapons in the country. Furthermore, these documents will be analyzed to understand the extent to which U.S. policymakers considered the implications of their actions for Philippine sovereignty and domestic politics.

In addition to primary source analysis, this research incorporates secondary scholarly works on U.S.-Philippine relations, Cold War history, strategic culture theory, and Philippine political history. These secondary sources will provide context for understanding the broader historical, political, and strategic dynamics at play. They will also offer alternative interpretations and perspectives on the events under investigation. The research will synthesize findings from primary and secondary sources to develop a nuanced understanding of how strategic culture and reciprocal strategic interests influenced U.S.-Philippine relations during the Cold War. By examining the intersection of these factors, the study aims to address the central question: Why did the stationing of nuclear weapons in the Philippines not jeopardize Washington-Manila relations?

Manila-Washington Relations During the Cold War

During the Cold War, Southeast Asia became a key battleground in the U.S.-led coalition against the spread of communism. The United States, deeply invested in the policy of containment, viewed the Philippines as a crucial ally in this strategic effort. Leveraging the

Philippines' strategic geographic location and existing military infrastructure, the U.S. was able to utilize the country as a vital platform for projecting power and influence throughout the region. This close strategic alignment between Washington and Manila fostered extensive military cooperation, with the United States providing the Philippines with significant military and economic assistance to bolster its capabilities and support joint operations. The U.S.-Philippines partnership was a cornerstone of American efforts to maintain the American-led security order in Southeast Asia and prevent the perceived communist contagion from spreading across the region.

The historical relationship between the United States and the Philippines is complex and multi-faceted, shaped by colonialism, shared security concerns, and evolving political dynamics (Greco, 2022). The Philippines, a former colony of the United States, gained independence in 1946, but the legacy of colonialism continued to influence the relationship between the two countries (Misalucha-Willoughby & Medillo, 2020). The strategic alliance between the U.S. and the Philippines was solidified through a series of agreements, including the Military Bases Agreement of 1947, which granted the U.S. the right to maintain military bases on Philippine territory (Wu, 2024). These bases, particularly Clark Air Base and Subic Bay Naval Base, became critical assets for the U.S. in projecting its power across Southeast Asia, especially during the Vietnam War and the broader Cold War period (Despi, 2017). These agreements reflected the mutual interests of both countries: the U.S. sought to maintain its strategic presence in the region, while the Philippines aimed to secure protection against external threats (Wu, 2024). Following the conclusion of the Korean War in the early 1950s, the United States further escalated its military involvement in the Philippines and broader Southeast Asian region. Declassified intelligence documents reveal that the U.S. government actively supplied arms, including surplus military equipment, to local insurgent groups like the Hukbalahap. This clandestine support was aimed at bolstering the Philippine government's counter-insurgency efforts against perceived communist threats within the country (Friend & Kerkvliet, 1978). This covert arming of domestic factions was a strategic move by the U.S. to contain the spread of communist influence in the Philippines and solidify its geopolitical position in the Asia-Pacific during the early stages of the Cold War.

The U.S. -Philippine alliance, cemented by the Mutual Defense Treaty in 1951, formed a strategic partnership that has shaped the security landscape of the Asia-Pacific region for

decades. The Mutual Defense Treaty of 1951 served as the bedrock of the alliance, stipulating that both countries would come to each other's defense in the event of an armed attack on either party. This agreement reflected the mutual interests of both nations - the U.S. sought to maintain its strategic presence in the region, while the Philippines aimed to secure protection against external threats (De Castro, 2012). However, the presence of U.S. military bases and the close security cooperation also generated tensions and resentment within the Philippines.

The political and social landscape of the Philippines during the Cold War was profoundly shaped by the United States' strategic interests in the region, particularly in the context of global Soviet aggression. The U.S. launched a large-scale anti-Communist campaign, utilizing public service ads and propaganda that vividly depicted the dire consequences of communist rule, emphasizing the potential loss of autonomy, religion, and family structures under such a regime. This campaign aimed not only to sway public opinion but also to reinforce American interests by supporting local elites who aligned with U.S. policies. Financial backing from U.S. agencies, such as USAID and the National Endowment for Democracy, enabled projects intended to improve living standards for the impoverished, thereby undermining the appeal of communism (Bello et al., 1983). The Magsaysay administration exemplified this strategy, as efforts to enhance community infrastructure and welfare served to diminish the perceived necessity for communist ideologies among the populace. However, the continuous military and economic support from the U.S. also instilled a sense of dependency, leading to concerns about national sovereignty. Critics have described subsequent Philippine administrations as increasingly compromised, with leaders accused of reverting to a "puppet status" under U.S. influence (McKinley, 2024). The establishment of military bases in the Philippines not only provided the U.S. with a strategic point for rapid deployment but also reinforced the perception of the Philippines as a subordinate ally in the geopolitical chess game of the Cold War (Rabena, 2019). The duality of this relationship culminated in a precarious political environment, characterized by a struggle between maintaining sovereignty and aligning with a superpower.

The Philippines had a complex and at times contentious relationship with its indispensable ally. The stationing of U.S. troops and the granting of basing rights on Philippine soil evoked concerns over national sovereignty and autonomy, leading to periodic frictions in the alliance. Additionally, the costs and environmental impact of hosting these military facilities fueled domestic political opposition and resistance among the Filipino populace

(Yeo, 2011, 2012). These tensions would have been further exacerbated by the potential covert deployment of nuclear weapons in the Philippines during the Cold War, which could have heightened fears over the country's strategic subordination to U.S. interests and the risks of being entangled in great power conflicts.

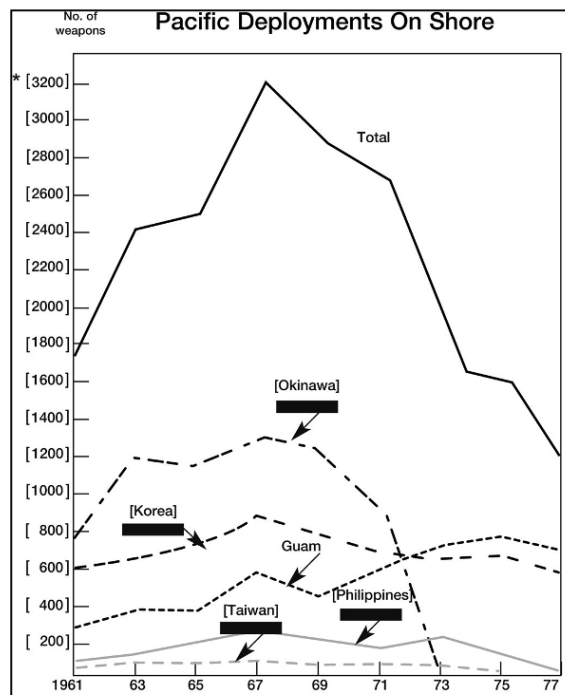
The Nuclear Stockpile Secrecy: Declassified Documents

Southeast Asia's geopolitical significance stems from its historical position as a focal point for competition among major powers, a dynamic that predates the current U.S.-China power competition. Now, many Southeast Asian countries have expressed their desire to diversify risks by engaging with multiple partners. In other words, they believe that a hedging strategy would be the safest bet for their economic and security interests, as argued by several scholars (Kuik, 2016; Kuik, 2021; Deng, 2024; Chung, 2004; Ciorciari, 2019; Goh, 2016). While the narrative that great power competition is a fact of life for Southeast Asian countries is not entirely novel, their attempt to preserve optionality and avoid making definitive alignment choices is noteworthy. A prime example of this can be found in the Declaration on the Zone of Peace, Freedom and Neutrality (ZOPFAN), (Henderson, 1957; Hanggi, 1991) which encapsulates the regional ambition to promote peace and cooperation while steering clear of external interference. This aspiration was further reinforced by the Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia, which emphasizes mutual respect, non-interference, and peaceful dispute resolution (ASEAN Secretariat, 1976).

Another treaty that demonstrates the region's well-intentioned efforts is the Southeast Asia Nuclear-Weapon-Free Zone Treaty (SEANWFZ), signed by ASEAN member states on December 15, 1995. Through this agreement, the region committed to preserving Southeast Asia as a zone free of nuclear and other weapons of mass destruction. The treaty reaffirmed the significance of the Non-Proliferation of Nuclear Weapons Treaty in preventing the spread of nuclear weapons and promoting international peace and security. Additionally, it established Southeast Asia as one of the five nuclear-weapon-free zones globally, with the others located in Latin America and the Caribbean, the South Pacific, Africa, and Central Asia. However, these ambitions have been challenged by the complex realities of regional security, especially the dynamics of the great power competition between the U.S. and the Soviet Union, as well as the growing influence of China. Despite these attempts, the region failed to make Southeast Asia free from weapons of mass destruction, which were reportedly placed in the Philippines without the knowledge of the Filipino people or the leaders in Southeast Asia.

The covert deployment of nuclear weapons in the Philippines during the Cold War has been a subject of significant historical scrutiny. As the geopolitical landscape evolved, particularly with the rise of communism in Southeast Asia, the United States sought to bolster its military presence in the region. This involved clandestine operations and the strategic placement of nuclear arms, which were pivotal in asserting U.S. influence. While nuclear weapons were primarily stationed in more prominent locations such as Germany and Japan, evidence suggests that the Philippines also served as a covert site for these weapons during the Cold War (Norris et al., 1999). This was part of a broader strategy to counter the spread of communism in Southeast Asia. According to Norris et al., the United States began deploying a wide variety of nuclear weapons and delivery systems to the Pacific region starting in 1956. This included deployments to locations such as Guam, Okinawa, Hawaii, South Korea, Taiwan, and the Philippines. The number of U.S. nuclear weapons in the Pacific region peaked in 1967 at approximately 3,200, with the majority stationed in Korea and Okinawa. However, these deployments began decreasing in the late 1960s, and by the end of the 1970s, only South Korea remained a forward base for U.S. nuclear weapons (See figure 1).

Figure 1 The trend of U.S. nuclear weapons deployment in the Pacific region from 1961 to 1977

Source: Norris et al., 1999, p. 30

Figure 1 shows that the number of nuclear weapons in the Philippines rose to around 250 in 1967, before declining in line with the overall trend in the Pacific region. The stockpile then increased again to close to the previous peak level by 1973, before all nuclear weapons were eventually removed from the Philippines by the end of 1977. Although the exact number of nuclear weapons stationed in the Philippines was debated and may have been smaller compared to other Pacific locations, a declassified “Top Secret” document from 1969 highlighted the potential impacts on U.S.-Philippines relations during the Nixon and Marcos administrations.

According to the National Security Archive at The George Washington University, three key documents related to the Philippines and nuclear stockpile secrecy were declassified on January 19, 2006. These include:

1. “Talking Points for Discussion with Senators Fulbright and Symington re Subcommittee Hearings on U.S. Commitments Abroad,” a Top Secret memo from Robert McClintock, Office of Under Secretary for Political Affairs, to the Secretary, dated 25 September 1969
2. “Meeting of Kissinger Committee on Symington Subcommittee,” a Top Secret memo from Robert McClintock to the Secretary and Acting Secretary, dated 30 September 1969
3. “Presidential Decision on Categories of Information for Symington Subcommittee to be protected by executive privilege,” a Top Secret memo from Robert McClintock to the Acting Secretary

The third document from the Department of State (see illustration 1) clearly highlights the concerns about the potential implications of revealing the presence of nuclear weapons in the Philippines to the public and the Philippine government. It noted that “divulging the fact that nuclear weapons have been stored in the Philippines for many years without prior consultation with the Philippine government would greatly jeopardize U.S.-Philippine relations, particularly on the eve of the scheduled presidential elections on October 11” (U.S. Department of State, 1969c, p. 1)

In 1969, Senator Stuart Symington chaired the newly established Subcommittee on Security Agreements and Commitments Abroad, which investigated secret U.S. agreements with foreign governments. The Subcommittee’s inquiries revealed that the Nixon

administration—and its predecessors—had circumvented constitutional obligations to consult Congress. Investigators, including Roland Paul and Walter Pincus, uncovered classified U.S. operations in Laos and the Philippines, including a “secret war” in Laos and the covert deployment of nuclear weapons in the Philippines—known only to President Marcos among local officials (Burr, 2006). Further, as revealed in the first document, top Nixon administration officials, including National Security Advisor Henry Kissinger, Secretary of Defense Melvin Laird, and Director of Central Intelligence Richard Helms, decided that government witnesses would refuse to testify on the nuclear deployments by invoking executive privilege (Burr, 2006).

According to the memo: “It was recommended, as a fallback position from the recommendation that no comment whatever be given on nuclear weapons, that if there is indeed a risk of a leak, the Secretaries of State and Defense should contact the Senators on the Symington Subcommittee, inform them of the facts off the record without any transcript being taken, and urge the Senators not to reveal this highly sensitive information” (U.S. Department of State, 1969a). The three declassified documents suggest that the Nixon administration, concerned about the potential disruption to the upcoming Philippine presidential election if the revelation of the nuclear deployments in the Philippines were to leak, decided to keep this information secret by rejecting the Symington Subcommittee’s requests for information.

Illustration 1 A Top-Secret memo from Robert McClintock to the Acting Secretary, 1969

DECLASSIFIED
Authority NND 565000
Date 1-18-00

DEPARTMENT OF STATE
Washington, D.C. 20520

TOP SECRET/NODIS

TO: The Acting Secretary
THRU: S/S
FROM: J/EM - Robert McClintock

SUBJECT: Presidential Decision on Categories of Information for Symington Subcommittee to be protected by executive privilege

Mr. Richard Allen of the NSC staff telephoned me at 1:30 p.m. today to say that yesterday the President had signed a directive that the following categories of information would be covered by executive privilege and not divulged to the Symington Subcommittee on overseas commitments:

1. Contingency plans.
2. CIA activities in Laos.
3. Storage of nuclear weapons anywhere.

The Symington Subcommittee has specifically asked for detailed information on CIA counter-insurgency activity in Laos and on the storage of nuclear weapons in the Philippines. Hearings on the latter item are scheduled for October 2; on Laos for October 13. The Subcommittee's investigating team, Messrs. Pincus and Paul, have visited the Philippines and Laos and are thoroughly informed as to the facts of nuclear weapons stored in the former country, and of CIA programs in the latter.

Nuclear Weapons in Philippines

Divulgence of the fact that nuclear weapons are stored in the Philippines, and have been there for many years without prior consultation with the Philippine Government, would gravely jeopardize U.S.-Philippine relations, particularly on the eve of the presidential

TOP SECRET/NODIS

14756
BOOK REVIEW
Cat. A - Contingency Plans: Included in O-1A200
Cat. B - CIA activities in Laos: Included in O-1A200
Cat. C - Contingency Plans: Included in O-1A200
Date: 10-18-69

Source: U.S. Department of State, 1969c

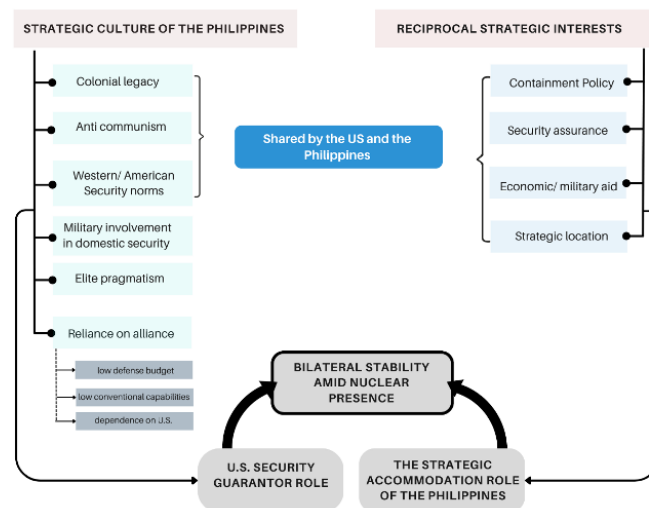
The decision to conceal the presence of nuclear weapons from the Filipino public was made in close collaboration with President Ferdinand Marcos, who had been secretly informed of the weapons' existence since 1966. The Nixon administration viewed Marcos as a crucial ally in the region and sought to maintain his political power, even at the expense of transparency and democratic principles (Bacho, 1987; Overholt, 1986). By withholding this sensitive information from the Philippine government and the public, the U.S. aimed to preserve its strategic military advantage and avoid any potential backlash that could have disrupted the upcoming presidential election and threatened Marcos's continued rule.

Analysis: Strategic Culture and Nuclear Weapons in the Philippines

Without a doubt, the nuclear stockpiles secrecy in the Philippines could ultimately lead to a period of increased strain and mistrust between the United States and the Philippines. Many Filipinos may view the covert deployment of nuclear weapons as a violation of the Philippines' territorial integrity and its ability to act as an independent nation in the international arena. Some experts and pundits have even accused the U.S. of "nuclear hypocrisy," given that Washington supports non-proliferation while maintaining the world's largest stockpile and stationing weapons in allied countries without their full knowledge and consent. The presence of these weapons could have made the Philippines a target in the event of a conflict between the U.S. and the Soviet Union or China. Furthermore, it could have complicated the Philippines' relations with its neighbors, some of whom were wary of the U.S. military presence in the region.

Nevertheless, it is worth noting that U.S.-Philippine relations have long been shaped not only by shared strategic cultures between Washington and Manila, but also by reciprocal strategic interests that have defined their alliance since the end of World War II (See figure 2). The United States has consistently acted as a security guarantor for the Philippines, while the Philippines has accommodated American interests in various military and security endeavors—especially in the context of anti-communist cooperation. Hence, the revelation of nuclear stockpiles at American bases did not appear to jeopardize the ties between the two countries as previously anticipated.

Figure 2 Strategic Culture and Nuclear Weapons Secrecy

Source: Author

Placed an emphasis on internal security and regime legitimacy, the strategic culture of the Philippines is strongly affected by its colonial history, geography, and liberal-democratic system. This distinct viewpoint has long been shaped by the strategic choices of a select group of elites—roughly 400 families who have controlled local politics, the economy, and society since the Philippines gained its independence in 1946 (Castro, 2014). The strategic preferences of the Philippines’ political elite have been reflected in the Armed Forces of the Philippines’ long-standing counterinsurgency operations, limited conventional military capabilities, low defense expenditures, and reliance on the United States for military assistance and security assurances. For these elites, strong ties with the United States have been seen as a guarantee of political and economic stability.

Furthermore, as discussed in the theoretical framework section, strategic culture’s influence on foreign policy is deeply rooted in the diffusion of norms and social interactions among political elites. President Marcos, a staunchly pro-American leader, had internalized the American-style liberal democratic system in which he was educated and trained, as well as American security norms and personal relationships with U.S. policymakers. This elite pragmatism aligns with the Philippines under Marcos and shapes the country’s perception of threats and security needs. Given its limited defense capabilities, it is unsurprising that Manila would heavily rely on Washington as an external security guarantor. Simultaneously, the Philippine government during the Cold War understood the American grand strategy of Containment Policy and the country’s strategic location as a staging ground for U.S. power projection in Southeast Asia against communism. Consequently, the Philippines played a role of strategic accommodation to the United States.

A prime example of this pragmatic and mutually beneficial alliance was during the Marcos administration’s declaration of martial law. With the backing of the Nixon administration, which prioritized realpolitik over democratic ideals, Marcos consolidated power, dismantling institutional checks and balances (Doronila, 1985) and ushering in a period of authoritarian rule (Navera, 2018). This era was marked by human rights abuses, suppression of dissent, and the erosion of democratic norms, further entrenching a system of patronage and cronyism that would plague the country for decades to come. As a matter of fact, the Nixon administration’s muted response to Marcos’s martial law declaration underscores the U.S. focus on preserving its strategic interests in the region, even at the expense of Philippine sovereignty and democratic values. As evidenced by the declassified documents, the U.S.

government prioritized maintaining Marcos's political power, viewing him as a crucial ally in the fight against communism. This support, however, came at a cost, as it further alienated the Filipino public and fueled anti-American sentiment. This decision to prioritize geopolitical strategy over democratic principles would have long-lasting repercussions for U.S.-Philippine relations, contributing to a legacy of mistrust that continues to shape the dynamics between the two countries.

In summary, the covert deployment of these weapons, hidden from the Philippine government and public, had significant implications for the U.S.-Philippine relationship. While the revelation of the nuclear stockpiles could have strained ties between the two countries, the strategic cultures and reciprocal strategic interests of both Manila and Washington have helped maintain their alliance. Despite the potential for increased tension and mistrust due to this covert action, the shared security cooperation and interdependence forged over decades have sustained the partnership between the United States and the Philippines. If anything, the secret nuclear stockpile in U.S. bases in the Philippines has long been relegated to the shadows of Cold War history, but its legacy continues to linger in the 21st century.

Conclusion

During the Cold War, Southeast Asia had been a battleground of great power competition, and the Philippines, due to its strategic location and close ties with the U.S., was inevitably drawn into this rivalry. The secret stationing of nuclear weapons in the Philippines during this period represents a significant yet often overlooked aspect of U.S. foreign policy and its impact on bilateral relations. The United States, driven by its global strategic objectives, sought to contain the spread of communism and maintain its dominance in the Asia-Pacific region. It is worth noting that while Southeast Asian countries made efforts, such as ZOPFAN and SEANWFZ, to prevent major powers from jeopardizing regional stability, particularly from nuclear threats, these attempts ultimately proved to be ineffective, as evidenced by the United States' covert nuclear deployment in the Philippines.

Although the U.S. decision to secretly deploy nuclear weapons in the Philippines had far-reaching implications for the country's security and political climate, it did not substantially undermine bilateral relations. In fact, U.S.-Philippines ties have historically been shaped by a strategic culture within the Philippines – one characterized by a dependence on the U.S. for

security guarantees and influenced by a small group of elites (Castro, 2014) – which allowed the U.S. to prioritize its own strategic interests, even when they conflicted with democratic principles and Philippine sovereignty. This is particularly evident in the close rapport between the Marcos and Nixon administrations. Despite Marcos’s imposition of martial law in 1972 and the widespread human rights violations that ensued, the Nixon administration continued its support, largely turning a blind eye. This permissiveness was rooted in a shared anti-communist stance and the strategic importance of maintaining a U.S. military presence in the Philippines.

The end of the Cold War era substantially reshaped the relationship between the United States and the Philippines. With the collapse of the Berlin Wall, the strategic imperative for sustaining a robust alliance diminished, ultimately leading the Philippine Senate to decline renewing the Military Bases Agreement in 1991 (Harding, 2024). This decision marked a significant turning point, as the departure of U.S. forces from the Philippines signaled a shift in the long-standing alliance between the two nations. While the 1951 Mutual Defense Treaty remained in place, the lack of a clear threat that warranted its continuation raised questions about the future direction of U.S.-Philippine relations in the post-Cold War era.

Without a doubt, the Philippines is of strategic importance to the U.S. amid the renewed great power competition with China (De Castro, 2016). While the U.S. no longer maintains military bases in the Philippines, the two countries’ alliance remains strong through military exercises, security cooperation, and mutual defense treaties. A prime example is the Visiting Forces Agreement, which was ratified in 1999 and is a bilateral agreement governing the conduct of U.S. troops in the Philippines (De Castro, 2020). This shift in U.S. military strategy, known as “places not bases” (Dosch, 2009), allows American allies to facilitate the presence of U.S. troops, which helps strengthen U.S. presence without the need for permanent basing as during the Cold War.

In the 21st century, China’s assertive behavior and land reclamation, combined with the unorthodox and unpredictable nature of the current U.S. president—marked by a nationalist and neo-mercantilist approach—have cast uncertainty over Washington and Manila’s strategic interests. Although strategic culture is shaped by enduring historical norms, it is not immutable. Norm diffusion and social interaction can lead to significant shifts in a state’s strategic orientation. The strategic cultures of both countries may inevitably evolve, given the unorthodox and unpredictable nature of the current U.S. president and the growing influence of China in

the region. The long shadow of the Cold War—particularly the legacy of secret nuclear stockpiles in the Philippines—continues to re-emerge, deepening mistrust between the two countries. Notably, the Philippines is the only Southeast Asian country to have constructed a nuclear power plant. Built in the 1970s in Bataan Province, approximately 40 miles from Manila, the plant never produced a single watt of electricity due to safety concerns. Due to safety concerns, the Bataan Nuclear Power Plant never produced a single watt of electricity. However, if Manila proceeds with its Nuclear Energy Roadmap and achieves its goal of having commercially operational nuclear power plants by 2032, nuclear-related issues and security concerns will inevitably resurface. These “forgotten bombs” remain a lingering specter of the Cold War—one that continues to haunt and potentially complicate U.S.–Philippine relations.

References

- Arugay, A. A. (2022). *Defying the water's edge: The Philippines and its strategic policy toward the United States-China competition*. National Institute for Defense Studies. https://www.nids.mod.go.jp/event/proceedings/symposium/pdf/2022/e_05.pdf
- ASEAN Secretariat. (1976). Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia, Indonesia. ASEAN News. <http://www.asean.org/news/item/treaty-of-amity-and-cooperation-in-southeast-asia-indonesia-24-february-1976-3>.
- Bacho, P. (1987). U.S. policy options toward the Philippines. *Asian Survey*, 27(4), 427-441.
- Bello, W., Harris, J., & Zarsky, L. (1983). Nuclear Power in the Philippines: The Plague that Poisons Morong! *Review of Radical Political Economics*, 15(3), 51.
- Burr, W. (2006, August 18). How many and where were the nukes? What the U.S. government no longer wants you to know about nuclear weapons during the Cold War. National Security Archive. <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB197/index.htm>
- Capino, J. B., & Manalansan, M. F. IV. (2021). Introduction: New Filipino American scholarship on the Marcos era. *Alon: Journal for Filipinx American and Diasporic Studies*, 1(3), <https://doi.org/10.5070/AL11356864>
- Chung, C. P. (2004). Southeast Asia-China relations: Dialectics of “hedging” and “counter-hedging.” *Southeast Asian Affairs*, 35-53.
- Ciorciari, J. D. (2019). The variable effectiveness of hedging strategies. *International Relations of the Asia-Pacific*, 19(3), 523. <https://doi.org/10.1093/irap/lcz007>
- De Castro, R. C. (2012). Future challenges in the US-Philippines alliance (No. 168). *Asia Pacific Bulletin*.
- De Castro, R. C. (2014). Philippine Strategic Culture: Continuity in the Face of Changing Regional Dynamics. *Contemporary Security Policy*, 35(2), 249–269. <https://doi.org/10.1080/13523260.2014.927673>
- De Castro, R. C. (2016). Twenty-First Century Philippines’ Policy Toward an Emergent China: From Equi-Balancing to Strategic Balancing. *Asian Politics & Policy*, 8(2), 305. <https://doi.org/10.1111/aspp.12249>

- De Castro, R. C. (2020). Abstract of crisis in Philippine-U.S. security relations: from an alliance to a security partnership? *The Pacific Review*, 35(3), 477–505. <https://doi.org/10.1080/09512748.2020.1845227>
- Deng, Y. (2024). Southeast Asia's grand strategy: Hedging. *Georgetown Journal of International Affairs*. <https://gjia.georgetown.edu/2024/08/12/southeast-asias-grand-strategy-hedging/>
- Despi, D. F. C. (2017). Sea Power in the 21st Century: Challenges and Opportunities for the Philippine Navy. *Asian Politics & Policy*, 9(4), 583. <https://doi.org/10.1111/aspp.12344>
- Divis, C. B. (1992). Subic Bay Naval Complex - Are There Alternatives? (USAWC Class of 1992, No. 92-12100). U.S. Army War College. <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA249409.pdf>
- Doronila, A. (1985). The Transformation of Patron-Client Relations and its Political Consequences in Postwar Philippines. *Journal of Southeast Asian Studies*, 16(1), 99. <https://doi.org/10.1017/s0022463400012789>
- Dosch, J. (2009). The US and Southeast Asia. In M. Beeson (Ed.), *Contemporary Southeast Asia* (pp. 45–67). Palgrave Macmillan.
- Friend, T., & Kerkvliet, B. J. T. (1978). The Huk Rebellion: A Study of Peasant Revolt in the Philippines. *The American Historical Review*, 83(1), 260. <https://doi.org/10.2307/1866087>
- Goh, E. (2016). Southeast Asian strategies toward the great powers: Still hedging after all these years? *The Asan Forum*, 4(1). <https://doi.org/10.26465/asan.v4i1.2207>
- Gray, C. S. (1981). National style in strategy: The American example. *International Security*, 6(2), 21–46.
- Greco, A. W. (2022). A Relationship of Pivots: Philippine-US Cooperation in a Changing World. *Journal of Strategic Security*, 15(3), 95. <https://doi.org/10.5038/1944-0472.15.3.2000>
- Hanggi, H. (1991). *ASEAN and the Zopfan Concept*. Singapore: ISEAS Publishing. <https://doi.org/10.1355/9789814377843>
- Harding, S. D. (2024, May). There and back and there again: U.S. military bases in the Philippines. *Proceedings*, 150(5), Article 1,455.
- Henderson, W. (1957). The Roots of Neutralism in Southern Asia. *International Journal*, 13(1), 30–40. <https://doi.org/10.2307/40198371>
- Kuik, C. (2016). Malaysia between the United States and China: What do weaker states hedge against? *Asian Politics & Policy*, 8(1), 155–177. <https://doi.org/10.1111/aspp.12240>
- Kuik, C. (2021). Getting hedging right: a small-state perspective. *China International Strategy Review*, 3(2), 300. <https://doi.org/10.1007/s42533-021-00089-5>

- Lauterbach, T. (2011). Constructivism, strategic culture, and the Iraq War. *ASPJ Africa & Francophonie*, 2(4), 61-92.
- Lock, E. (2017). Strategic Culture Theory: What, Why, and How. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. Retrieved 2 May. 2025, from <https://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-320>.
- Longhurst, K. (2005). Strategic culture. In K. Longhurst & M. Zaborowski (Eds.), *Old Europe, new Europe and the transatlantic security agenda*. Routledge.
- McKinley, K. (2024). The Tydings-McDuffie Act: *Philippine independence and neo-empire in the Indo-Pacific* (Undergraduate honors thesis, William & Mary). William & Mary ScholarWorks. <https://scholarworks.wm.edu/honorstheses/2192>
- Misalucha-Willoughby, C., & Medillo, R. J. (2020). The Tragedy of Small Power Politics: The Philippines in the South China Sea. *Bandung*, 7(1), 3. <https://doi.org/10.1163/21983534-00701002>
- Navera, G. S. (2018). Metaphorizing Martial Law: Constitutional Authoritarianism in Marcos's Rhetoric (1972–1985). *Philippine Studies Historical and Ethnographic Viewpoints*, 66(4), 417. <https://doi.org/10.1353/phs.2018.0033>
- Norris, R. S., Arkin, W. M., & Burr, W. (1999). Where They Were. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 55(6), 26.
- Overholt, W. H. (1986). The Rise and Fall of Ferdinand Marcos. *Asian Survey*, 26(11), 1137. <https://doi.org/10.2307/2644313>
- Rabena, A. (2019). Factors Shaping Philippines-North Korea Relations. *Asia Pacific Bulletin*. <https://www.eastwestcenter.org/publications/factors-shaping-philippines-north-korea-relations>
- Smith, K. (2007). How important was the so-called 'domino theory' in forming US policy towards Indochina during the Cold War? Were other factors more important? *E-International Relations*. <https://www.e-ir.info/2007/12/22/how-important-was-the-so-called-%E2%80%98domino-theory%E2%80%99-in-forming-us-policy-towards-indochina-during-the-cold-war-were-other-factors-more-important>
- Snyder, J. (1977). *The Soviet strategic culture: Implications for limited nuclear options*. RAND Corporation.

- U.S. Department of State. (1969a). *Talking points for discussion with Senators Fulbright and Symington re subcommittee hearings on US commitments abroad* [Top Secret memo, declassified]. Records of the Department of State (RG 59, Subject-Numeric Files 1967–1969, DEF 12, Box 398, Symington Subcommittee, Vol. I). National Archives, Washington, DC.
- U.S. Department of State. (1969b). *Meeting of Kissinger Committee on Symington Subcommittee* [Top Secret memo, declassified]. Records of the Department of State (RG 59, Subject-Numeric Files 1967–1969, DEF 12, Box 398, Symington Subcommittee, Vol. I). National Archives, Washington, DC.
- U.S. Department of State. (1969c). *Presidential decision on categories of information for Symington Subcommittee to be protected by executive privilege* [Top Secret memo, declassified]. Records of the Department of State (RG 59, Subject-Numeric Files 1967–1969, DEF 12, Box 398, Symington Subcommittee, Vol. I). National Archives, Washington, DC.
- Wu, S.-S. (2024). The Philippines' Security in the Face of China's Rising Threats. *The US Army War College Quarterly Parameters*, 54(4). <https://doi.org/10.55540/0031-1723.3318>
- Yeo, A. (2011). *Activists, alliances, and anti-U.S. base protests*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511842344>
- Yeo, A. (2012). Challenging US Military Presence in the Philippines. *South Atlantic Quarterly*, 111(4), 857. <https://doi.org/10.1215/00382876-1724237>

ความเคลื่อนไหวของสื่อสิ่งพิมพ์มุสลิมและสื่อสิ่งพิมพ์นำเสนอเรื่องศาสนาอิสลาม ในสังคมไทย ทศวรรษ 2450 ถึงทศวรรษ 2490 ศึกษาผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ในพื้นที่ ส่วนกลางของประเทศ

บทคัดย่อ _____

อาชญาสิทธิ์ ศรีสุวรรณ ¹

บทความนี้มุ่งพิจารณาสื่อสิ่งพิมพ์มุสลิมและสื่อสิ่งพิมพ์นำเสนอเรื่องศาสนาอิสลามในสังคมไทย รวมถึงแวดวงเครือข่ายการจัดพิมพ์จัดจำหน่ายของสื่อสิ่งพิมพ์เหล่านี้ กำหนดช่วงเวลาตั้งแต่ทศวรรษ 2450 จนถึงทศวรรษ 2490 จากการสำรวจงานศึกษาเรื่องสื่อสิ่งพิมพ์ดังกล่าวขึ้นอื่น ๆ ก่อนหน้านี้ จะพบข้อเสนอทำนองว่าสื่อสิ่งพิมพ์มุสลิมที่เป็นภาษาไทยเล่มเก่าแก่ที่สุดเริ่มเผยแพร่ออกมาช่วงปลายทศวรรษ 2470 หากในบทความจะนำเสนอและวิเคราะห์จากหลักฐานขั้นต้นเพื่อแสดงให้เห็นว่า แท้จริงแล้วได้ปรากฏความเคลื่อนไหวของสื่อสิ่งพิมพ์ประเภทนี้ในสังคมไทยมาตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2450 อันเป็นยุคที่ธุรกิจการพิมพ์เฟื่องฟู อีกทั้งการเกิดขึ้นของสื่อสิ่งพิมพ์มุสลิมและสื่อสิ่งพิมพ์ที่นำเสนอเรื่องศาสนาอิสลามยังมีความเชื่อมโยงกับบริบททางการเมืองและวัฒนธรรม รวมทั้งปรากฏการณ์และความเปลี่ยนแปลงในหน้าประวัติศาสตร์ไทย ขอบเขตของบทความจะสิ้นสุดลงที่ปี พ.ศ. 2500 เพราะเป็นช่วงเวลาที่คุณเหมือนความเคลื่อนไหวของสื่อสิ่งพิมพ์ข้างต้นจะชะงักงันเงียบหายไปชั่วคราว ซึ่งย่อมสอดคล้องกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยด้วย

คำสำคัญ: ศาสนาอิสลาม, สังคมไทย, สื่อสิ่งพิมพ์มุสลิม

Received: 21 April 2025 Revised: 6 June 2025 Accepted: 11 June 2025

¹ ปรัชญาคุชฎิบัณฑิต (ประวัติศาสตร์), คณะศิลปศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จังหวัดกรุงเทพมหานคร
รหัสไปรษณีย์ 10200, E-mail: crasartyasit@gmail.com

The History of the Muslim's printed media movement and the presentation of Islam through printed media in Thai society, 1910s-1950s, by studying through the printed media in the central part of the country.

Abstract

Artyasit Srisuwan ²

This article aimed to studies the Muslim's printed media and the presentation of Islam through printed media in Thai society, including the production and distribution of books, determining the period from the 1910s to the 1950s. According to previous surveys of studies on such printed media, a suggestion is found that the oldest Muslim's printed media in Thai-language had begun to be published in late 1930s. This article presents and analysis from primary source, that the movement of this type of printing media in Thai society had been published since the late 1900s, which was the golden period of the printing business. In addition, the emergence of Muslim publications and publications that presented topic concerning Islam are linked to political and cultural contexts, including various phenomena and changes in Thai history. The scope of this article will end at the 1957 because it is a time when the movement of the above publications seems to have halted and disappeared in Thai society.

Keywords: Islam, Muslim's printed media, Thai society

Received: 21 April 2025 Revised: 6 June 2025 Accepted: 11 June 2025

² Doctor of Philosophy (History), Faculty of Liberal Arts, Thammasat University Bangkok Province 10200, E-mail: crasartyasit@gmail.com

บทนำ

ความรู้ว่าด้วยสิ่งพิมพ์มุสลิมและสิ่งพิมพ์นำเสนอเรื่องศาสนาอิสลามในสังคมไทยนั้น มอง ผาดเฟินชวนให้เข้าใจว่าคงมีผู้ศึกษาค้นคว้ามากมาย แต่เมื่อลองสำรวจงานศึกษาถึงหัวข้อดังกล่าวแล้ว กลับพบว่าแทบจะไม่ค่อยปรากฏการเจาะลึกเนื้อหาเหล่านี้เลย ทั้งที่เป็นประเด็นที่สามารถสะท้อนบริบทสำคัญ ในหน้าประวัติศาสตร์ไทยได้อย่างดี

ความตั้งใจของผู้เขียนบทความคือมุ่งศึกษาสิ่งพิมพ์มุสลิมและสิ่งพิมพ์นำเสนอเรื่องศาสนาอิสลาม รวมถึงแวดวงเครือข่ายการจัดพิมพ์จัดจำหน่ายของสิ่งพิมพ์ประเภทนี้ แต่ข้อจำกัดของการศึกษา สิ่งพิมพ์ในสังคมไทยคือหลักฐานและเอกสารในอดีตมิได้ถูกจัดเก็บไว้เป็นระบบระเบียบ ทำให้ยากในการ สืบค้นประวัติศาสตร์หนังสืออย่างรอบด้าน บทความนี้จึงอาศัยข้อมูลเกี่ยวกับสิ่งพิมพ์มุสลิมและสิ่งพิมพ์ นำเสนอเรื่องศาสนาอิสลามโดยกำหนดช่วงเวลาก่อนปี พ.ศ. 2500 เท่าที่เสาะหาหลักฐานชั้นต้นได้ซึ่ง หลักฐานที่ค้นพบมักจะจัดทำขึ้นในพื้นที่ส่วนกลางของประเทศคือกรุงเทพมหานครเป็นหลัก ทั้ง ๆ ที่ในพื้นที่ ส่วนภูมิภาคก็ปรากฏสิ่งพิมพ์ประเภทดังกล่าวเช่นกัน แต่น่าเสียดายที่ผู้เขียนบทความยังไม่สามารถเข้า ถึงหลักฐานเหล่านั้น แล้วนำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์ประเด็นเพื่อเป็นฐานในการต่อยอดองค์ความรู้ต่อไป โดยคาดหวังว่าหลักฐานต่าง ๆ ที่ผู้เขียนบทความได้สำรวจพบนั้นจะเอื้ออำนวยต่อการสร้างความรู้ใหม่ในด้าน ความเคลื่อนไหวและความพยายามนำเสนอเรื่องศาสนาอิสลามและวิถีแบบมุสลิมสู่สายตาสังคมไทย ท่ามกลางสถานการณ์ทางการเมืองและวัฒนธรรมที่มีทั้งความสัมพันธ์และผลกระทบต่อสิ่งพิมพ์มุสลิม และสิ่งพิมพ์นำเสนอเรื่องศาสนาอิสลาม จนนำไปสู่ข้อค้นพบทางประวัติศาสตร์ในประเด็นที่ว่าสิ่งพิมพ์ มุสลิมและสิ่งพิมพ์นำเสนอเรื่องศาสนาอิสลามมีบทบาทอย่างไรในสังคมไทย รวมถึงมีปฏิสัมพันธ์กับสังคม ไทยอย่างไรบ้างตามแต่ละช่วงเวลาที่เกิดความเปลี่ยนแปลงในโฉมหน้าประวัติศาสตร์ไทย

บททวนงานศึกษาว่าด้วยสิ่งพิมพ์มุสลิมและสิ่งพิมพ์นำเสนอเรื่องศาสนาอิสลามในสังคมไทย

หากกล่าวถึงเรื่องราวของสิ่งพิมพ์มุสลิมและสิ่งพิมพ์นำเสนอเรื่องศาสนาอิสลามในสังคมไทย ก่อนปี พ.ศ. 2500 คงหลีกเลี่ยงมิพ้นจะต้องทบทวนงานศึกษาที่มีเนื้อหาพอจะเข้าข่ายหรือใกล้เคียงกับหัวข้อ ข้างต้น เท่าที่สำรวจดู ในแวดวงวิชาการปรากฏงานศึกษาสำคัญที่ควรแก่การเอ่ยถึงคือวิทยานิพนธ์ สาขาบรรณารักษศาสตร์ของปีتما หมดนุรักษ์ เรื่อง การผลิตหนังสือศาสนาอิสลามที่เขียนเป็นภาษาไทย เมื่อปี พ.ศ. 2529 (ปีتما หมดนุรักษ์, 2529) ซึ่งมุ่งศึกษาประวัติและความเป็นมาของการผลิตหนังสือศาสนา อิสลามที่เขียนเป็นภาษาไทย ปีتماเสนอว่าหนังสือศาสนาอิสลามที่เขียนเป็นภาษาไทยเล่มเก่าแก่ที่สุดคือ รั้วขุนนี้แห่งสยาม แปลและเรียบเรียงโดยถ้วน สุวรรณศาสน์ ตีพิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2478 ราคาเล่มละ 1 บาท (ต่อมาใน พ.ศ. 2491 ถ้วนได้ดำรงตำแหน่งจุฬาราชมนตรี ซึ่งเป็นจุฬาราชมนตรีคนแรกที่มาจากการเลือกตั้ง) เนื่องจากเริ่มมีชาวไทยที่เป็นมุสลิมนิยมอ่านอัล-กุรอานและหะดิษที่แปลเป็นภาษาไทย จึงได้มีผู้ขอร้องให้

ส่วนเรียบเรียงหนังสือเกี่ยวกับศาสนาอิสลามเป็นภาษาไทยออกมา ส่วนหนังสือเล่มเก่าแก่รองลงมาคือ ชีรอญสมุบตาดิ เล่ม 2 เรียบเรียงโดยอิสมาแอล บินมะหมุดแห่งมัสยิดริวานุนอิสลาม ตีพิมพ์ พ.ศ. 2484 ราคาเล่มละ 50 สตางค์ มีวัตถุประสงค์เพื่อถ่ายทอดความรู้เรื่องศาสนาอิสลามให้กับนักเรียนและชาวไทยมุสลิมที่ไม่มีความรู้เรื่องศาสนามาก่อน โดยเป็นหนังสือที่สามารถเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง ส่วนสำนักพิมพ์ที่เน้นผลิตหนังสือศาสนาอิสลามแห่งแรกสุดคือ สำนักพิมพ์ ส.วงศ์เสงี่ยม ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2493 จริงอยู่ว่าข้อมูลในงานของปัทมาน่าสนใจ แต่ด้วยวิธีการศึกษาแบบบรรณารักษ์อาจไม่ทำให้เห็นภาพประวัติศาสตร์หนังสือศาสนาอิสลามอย่างกว้างขวาง ทั้งยังพบข้อบกพร่องในงานหลายจุด ผู้เขียนบทความไม่เห็นคล้อยตามว่าหนังสือศาสนาอิสลามที่เขียนเป็นภาษาไทยเล่มเก่าแก่ที่สุดคือ รั้วซุนนีแห่งสยาม และเชื่อว่ามีหลักฐานบ่งชี้ถึงหนังสือศาสนาอิสลามภาษาไทยเล่มอื่นที่จัดพิมพ์มาก่อนหน้า

ขณะที่วิทยานิพนธ์ของอาหมีน ลอนาในปี พ.ศ. 2557 เรื่อง พัฒนาการการเขียนประวัติศาสตร์อิสลามในสังคมไทย (ยุครัฐจารีต-พ.ศ. 2511) (อาหมีน ลอนา, 2557) ศึกษาพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์นำเสนอเรื่องอิสลามโดยแบ่งออกเป็นสามช่วงระยะเวลาในสังคมไทยได้แก่ ช่วงก่อนปฏิวัติ พ.ศ.2475, ช่วงหลังปฏิวัติ พ.ศ. 2475 และช่วงยุคหลัง พ.ศ. 2510 อาหมีนเสนอว่าประวัติศาสตร์นิพนธ์อิสลามในแต่ละยุคถูกสร้างขึ้นด้วยบริบทแตกต่างกันและขึ้นอยู่กับบทบาทของชนชั้นนำทั้งฝ่ายปกครองและฝ่ายศาสนา รวมถึงผูกโยงกับแนวคิดที่ทรงอิทธิพลต่อสังคม เช่นช่วงก่อนปฏิวัติ พ.ศ.2475 การนำเสนอเรื่องศาสนาอิสลามอยู่ภายใต้กรอบคิดของพุทธศาสนา ครั้นพอช่วงหลังปฏิวัติ พ.ศ.2475 ประวัติศาสตร์นิพนธ์อิสลามมีลักษณะเป็นไปตามแนวคิดชาตินิยมที่กำลังปกคลุมเมืองไทย ส่วนช่วงยุคหลัง พ.ศ. 2510 เนื้อหาเรื่องศาสนาอิสลามมีความหลากหลายขึ้นเพราะกระแสแนวคิดต่างๆทั้งด้านเศรษฐกิจและวัฒนธรรมหลังไหลเข้ามาสู่สังคมไทย อาหมีนอาศัยวิธีการทางประวัติศาสตร์ งานของเขาจึงมีมิติที่น่าสนใจและมีข้อมูลค่อนข้างน่าเชื่อถือจากหลักฐานอย่างไรก็ดี ผู้เขียนบทความมองว่าอาหมีนพยายามวิพากษ์การเขียนเรื่องศาสนาอิสลามแบบรัฐไทย แต่กลับตกหลุมพรางด้วยการใช้หลักฐานหลายชิ้นที่มีน้ำเสียงแบบรัฐไทยเพื่อมาวิพากษ์รัฐไทย ทั้งที่น่าจะลองหาหลักฐานอันมีน้ำเสียงของชาวมุสลิมมาสนับสนุนข้อวิพากษ์ให้หนักแน่นขึ้น ดังตอนหนึ่งอาหมีนอ้างหลักฐานพงศาวดารญวนและประวัติพระนาบิมะหมัด ซึ่งถือเป็นแหล่งข้อมูลแรกเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ศาสนาอิสลามเป็นลายลักษณ์อักษรในสังคมไทยที่เขียนขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2408 มาเพื่อวิพากษ์ประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบสกุลดำรงราชานุภาพ แต่การอาศัยเพียงหลักฐานสกุลดำรงฯมาตรวจสอบเนื้อหาแบบสกุลดำรงฯ อาจทำให้ในงานขาดมิติอื่น ๆ ผู้เขียนบทความจึงพยายามสืบค้นหลักฐานที่มีน้ำเสียงของชาวมุสลิมมาใช้ต่อยอดขยายขยายประเด็นศึกษาให้กว้างขวางขึ้น

จากการพิจารณางานศึกษาทั้งของปัทมาและของอาหมีนทำให้ผู้เขียนบทความอยากศึกษาสื่อสิ่งพิมพ์มุสลิมและสื่อสิ่งพิมพ์นำเสนอเรื่องศาสนาอิสลามในหลากหลายรูปแบบ ทั้งลักษณะของหนังสือพิมพ์และนิตยสาร วารสารกรรม ตำราอาหาร คู่มือและแบบเรียน โดยเฉพาะแบบเรียนภาษามลายูที่สะท้อนวิถีชาวมุสลิมค่อนข้างชัด น่าเสียดายที่สิ่งพิมพ์เหล่านี้ยังถูกหยิบยกมาใช้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ค่อนข้างน้อย

สื่อสิ่งพิมพ์มุสลิมและสื่อสิ่งพิมพ์ที่นำเสนอเรื่องศาสนาอิสลามในสังคมไทย ก่อน พ.ศ. 2500

ในแวดวงสื่อสิ่งพิมพ์ไทยนับแต่ยุคแรกเริ่มเรื่อยมาจน พ.ศ. 2500 ท่ามกลางหนังสือและนิตยสารจำนวนมากมายันั้น ได้ปรากฏสื่อสิ่งพิมพ์มุสลิมและสื่อสิ่งพิมพ์นำเสนอเรื่องศาสนาอิสลามอยู่ด้วย ถ้าไม่นับหนังสือจำพวกพงศาวดารอย่าง พงศาวดารญวนและประวัติพระนาบีมะหมัด ที่เผยแพร่ปี พ.ศ.2408 ซึ่งอาจมีลوناเสนอว่าเป็นงานเขียนภาษาไทยชิ้นแรกทีกล่าวถึงศาสนาอิสลาม หรืองานเขียนทำนองเดียวกันในยุคถัดมาอย่างช่วงทศวรรษ 2460 ก็จะมีงานของพระยาประชาภิจักรจักร์ และช่วงทศวรรษ 2470 เป็นต้นไปก็จะมีงานของหลวงวิจิตรวาทการ รวมถึงหนังสือที่จัดทำโดยชาวมุสลิมอีกเล่มอย่าง รั้วขุนนี้แห่งสยาม แปลและเรียบเรียงโดยถ้วน สุวรรณศาสน์ ตีพิมพ์ พ.ศ. 2478 ที่โรงพิมพ์ยังหลี่ เจริญพานเสาชิงช้า ซึ่งปัทมา หมดนุรักษ์ เสนอว่าเป็นหนังสือศาสนาอิสลามเก่าแก่ที่สุด (ในงานของปัทมามีได้ระบุถึงแหล่งจัดพิมพ์อย่างโรงพิมพ์ยังหลี่) ตอนที่ถ้วนเรียบเรียงหนังสือเล่มนี้ยังใช้นามว่าฮัจยี อิสมาอิล (ถ้วน) ยะห์ยาวิ พิมพ์ครั้งแรกสุดจำนวน 2,000 เล่ม (ฮัจยี อิสมาอิล (ถ้วน) ยะห์ยาวิ, 2478) ในบทความนี้จะแสดงให้เห็นถึงสื่อสิ่งพิมพ์มุสลิมและสื่อสิ่งพิมพ์นำเสนอเรื่องศาสนาอิสลาม โดยขอจำแนกเพื่ออธิบายเป็นกลุ่มๆ

- คู่มือ/แบบเรียนภาษามลายู

สื่อสิ่งพิมพ์ที่สะท้อนความเป็นชาวมุสลิมในสังคมไทยค่อนข้างชัดเจนคือคู่มือหรือแบบเรียนภาษามลายู ซึ่งรัฐสยามให้ความสำคัญกับองค์ความรู้นี้มานานแล้วด้วยเป้าหมายจะใช้สื่อสารเพื่อประโยชน์ทางราชการ เป็นที่ปรากฏว่ารัฐบาลสยามถึงขั้นสนับสนุนการจัดพิมพ์หนังสือคู่มือหรือแบบเรียนภาษามลายู ตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2450 หลักฐานที่ยืนยันได้คือหนังสือ แบบเรียนพุดมะลายู เรียบเรียงโดยนายเทียน บุตร์พระโกชาอิศหาก ซึ่งบรรดาคัด “โกชาอิศหาก” นั้น พระมหากษัตริย์จะพระราชทานให้แก่ขุนนางชาวมุสลิมที่รับตำแหน่งล่ามภาษามลายูในกรมท่าขวา นายเทียนบอกเล่าความเป็นมาของหนังสือว่า กรมหลวงดำรงราชานุภาพ (ขณะนั้นยังมีได้เป็นกรมพระยา) เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยรับสั่งให้เขาเรียบเรียงขึ้นเมื่อ ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445) เพื่อประทานไปยังกรมศึกษาธิการแล้วจัดพิมพ์ใช้ในการเล่าเรียน (นายเทียน บุตร์พระโกชาอิศหาก, 2451: 1-2) เอกลักษณะโดดเด่นที่ทำให้แบบเรียนของนายเทียนแตกต่างจากหนังสือแบบเรียนเล่มอื่น คือการที่เขาได้นำเอานิทานอิสลามแปลเป็นคำอ่านออกเสียงในภาษามลายู เช่นนิทานเรื่อง “บฮาเคียนยังกะดูวตรัสฮัลอันยั้งดงันสะกาปิงตุลลัง” อันแปลได้ว่าส่วนที่สองจากเรื่องสุนัขกับกระดุกขึ้นหนึ่งในแบบเรียนบทที่ 47 หรือที่นายเทียนให้ชื่อภาษาไทยว่า “สุนัขคาบก้อนเนื้อ” ก็คือนิทานอิสปเรื่องที่สุนัขตัวหนึ่งคาบก้อนเนื้อวิ่งข้ามสะพานมา เมื่อถึงกลางสะพานก็มองลงไปใต้น้ำเบื้องล่างก็เห็นสุนัขอีกตัวหนึ่งกำลังคาบเนื้อชิ้นใหญ่กว่า จึงเกิดความโลภอยากจะได้เนื้อชิ้นที่เห็นใต้น้ำ ท้ายสุด สุนัขตัวนั้นอ้าปากจนเนื้อในปากหล่นลงน้ำไป ส่วนสุนัขที่เห็นใต้น้ำนั้น แท้จริงคือเงาของตัวเอง (เรื่องเดียวกัน: 81-82) นอกเหนือจากนิทานอิสปเรื่องนี้แล้ว นายเทียนยังนำนิทานอีกหลายเรื่องมาแปลเป็นคำอ่านออกเสียงในภาษามลายู (อาชญาสิทธิ์ ศรีสุวรรณ, 2562: 88-89) ความนิยมเรียนรู้ภาษามลายูค่อยๆ เพิ่มขึ้นตลอดช่วงทศวรรษ

2460 ล่วงมาถึงทศวรรษ 2470 เช่น พ.ศ. 2468 มีการจัดพิมพ์หนังสือ ภาษามะลายู แปลเป็นภาษาไทย ยิ่งช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ดูเหมือนสื่อสิ่งพิมพ์เรื่องภาษามลายูจะเฟื่องฟู หลักฐานยืนยันได้ถึงปรากฏการณ์ที่นักอ่านชาวไทยสนใจภาษามลายูจนนำไปสู่การจัดพิมพ์หนังสือประเภทนี้ออกมาหลายปก นั่นคือกรณีของ แบบเรียนคำพูดภาษาอังกฤษ-มะลายู เล่ม ๑ ผลงานรวบรวมของครู เอ. เอ็ม. ยอน หรือ J.M.J. ดีพิมพ์ครั้งแรก 50,000 เล่มในปี พ.ศ. 2479 นายบุญชู แฉ่งเปรมผลแห่งโรงพิมพ์วัฒนะผล จัดพิมพ์จำหน่ายราคาเล่มละ 15 สตางค์ นับเป็นยอดจำนวนพิมพ์ที่สูงมาก หนังสือเล่มนี้รวบรวมคำศัพท์สามภาษา คือ ไทย-อังกฤษ- มลายูจำนวน 1,500 คำ แม้จะมีรูปเล่มเล็ก ๆ ขนาดฝ่ามือ (เอ. เอ็ม. ยอน., 2479) การจัดทำคู่มือหรือแบบเรียนภาษามลายูไม่เพียงมีจุดประสงค์เพื่อถ่ายทอดความรู้เท่านั้น แต่ยังคาดหวังประโยชน์จากการใช้ภาษานี้ในด้านสื่อสารเพื่อการค้าขายและส่งเสริมการท่องเที่ยว บุคคลผู้เรียบเรียงหนังสือด้วยเจตนาดังกล่าวคือ ปิ่น แซ่โก เจ้าของผลงาน ตำราล่ามภาษามะลายู ดีพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2479 ดีพิมพ์ครั้งที่สอง พ.ศ. 2481 นายปิ่นมองว่าการติดต่อค้าขายของคนไทยและคนจีนที่มาอยู่ในไทยกับทางมลายูยังจำเป็นยิ่งยวด ถ้าไม่รู้ภาษามลายูก็จะเสียเปรียบ (ปิ่น แซ่โก, 2481) อีกบุคคลหนึ่งผู้มีบทบาทในการเรียบเรียงหนังสือความรู้เรื่องภาษามลายูเห็นจะมีพันขุนจรรยาวิธาน (ยุโส๊ะ มะโรหบุตร) หลานเจ้าเมืองปัตตานี ซึ่งเป็นชาวมุสลิมรุ่นแรกที่ได้รับการศึกษาจากโรงเรียนไทยพุทธคือโรงเรียนวัดบวรนิเวศน์ ท่านขุนยังนับเป็นผู้บุกเบิกการเรียนภาษาไทยให้กับเด็กไทยมุสลิม โดยประวัติความเป็นมาของการที่ขุนจรรยาวิธานได้เรียบเรียงหนังสือความรู้เรื่องภาษามลายูนั้น พระยาเมธาธิบดี อธิบดีกรมวิชาการช่วงกลางทศวรรษ 2470 ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองเล่าว่าเกิดขึ้นด้วยแนวคิดเดียวกันกับตอน พ.ศ. 2456 ที่กรมราชบัณฑิตมีการส่งเสริมให้จัดทำ “แฮนด์บุ๊ก” ภาษาจีนขึ้นมา เจ้าพนักงานในกรมราชบัณฑิตเวลานั้นเรียบเรียงสมุดคู่มือภาษาจีนแต่จิวขึ้นหนึ่งเล่ม มีทั้งอักษรไทยและจีนควบคู่กันไปพร้อมบอกสำเนียงการอ่าน ครั้นเกือบสองทศวรรษต่อมา พระยาเมธาธิบดีได้ดำริให้ให้มี “แฮนด์บุ๊ก” ภาษามลายูบ้าง ในที่สุด หนังสือ สมุดคู่มือ ภาษามะลายู ของขุนจรรยาวิธานจึงตีพิมพ์ออกมาเมื่อปี พ.ศ. 2475 ถัดต่อมาใน พ.ศ. 2484 ขุนจรรยาวิธานจัดทำหนังสืออีกเล่มคือ ปทานุกรม ไทย-มลายู (ขุนจรรยาวิธาน, 2475 และ ขุนจรรยาวิธาน, 2484) ผู้เขียนบทความความคิดว่าน่าจะเป็นการที่หยิบยกเอาเนื้อหาส่วนสุดท้ายของหนังสือเล่มก่อนมาขยายความให้สมบูรณ์ หากขุนจรรยาวิธานเป็นตัวแทนชาวมุสลิมที่เป็นสะพานเชื่อมให้ชาวไทยพุทธได้เรียนรู้ภาษามลายูของชาวมุสลิม พระยาพิบูลย์พิทยาพรรค (ทอง คุปตาสา) ก็คงเป็นตัวแทนชาวไทยพุทธที่พยายามเป็นสะพานเชื่อมให้ชาวมุสลิมในพื้นที่ชายแดนภาคใต้หรือมณฑลปัตตานีได้เรียนรู้ภาษาไทย ย้อนไปกลางทศวรรษ 2450 หนังสือที่พระยาพิบูลย์พิทยาพรรคเรียบเรียงไว้คือ แบบเรียนคำพูดไทยเทียบกับภาษามะลายูของมณฑลปัตตานี ดีพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2455 และตีพิมพ์ครั้งที่สอง พ.ศ. 2473 โดยโรงพิมพ์ศรีหงส์ ผู้เรียบเรียงมีความประสงค์สำคัญคือ “...จะชักนำคนมะลายูในพื้นที่มณฑลให้พูดภาษาไทยได้” (พระยาพิบูลย์พิทยาพรรค, 2473: 1) โรงพิมพ์ศรีหงส์ของนายยิ้ม ศรีหงส์ถือเป็นแหล่งจัดพิมพ์หนังสือนำเสนอเรื่องศาสนาอิสลามและชาวมุสลิมเจ้าสำคัญช่วงทศวรรษ 2470 และทศวรรษ 2480 โดยเฉพาะหนังสือแบบเรียน อย่างไรก็ตาม

โรงพิมพ์ไม่แคล้วเผชิญปัญหาความขัดแย้งกับชาวมุสลิมจากการผลิตหนังสือเหล่านี้ ดังกรณีหนังสือแบบเรียนสำหรับเตรียมสอบไล่ของนักเรียนชั้น ม.6 เรียบเรียงโดยนายล้วน นิลกำแหงตีพิมพ์ออกมาปี พ.ศ. 2481 มีเนื้อหาว่าด้วยศาสนาอิสลามผิดเพี้ยนจนสร้างความไม่พอใจให้ชาวมุสลิม กระทั่งทางตำรวจขอให้เจ้าของโรงพิมพ์ศรีหงส์ทำลายหนังสือเสียให้หมด ซึ่งนายล้วนไม่ได้ขัดข้องอะไร (ประชาติมิตร, 2481: 1, 16) ล่วงมาถึงปี พ.ศ. 2494 มหหมัดอาลียังได้ออกหนังสือ แบบหัตถ์พูดภาษามลายู (ด้วยตนเอง) โดยให้ความสำคัญกับการออกเสียงภาษามลายู ซึ่งมักจะเกิดปัญหาเสียงเพี้ยน เขาจึงนำเอาตัวการันต์ในภาษาไทยมาใช้กำกับการถ่ายทอดเสียงภาษามลายู (มหหมัดอาลี, 2494: ก-ข) ผู้เขียนบทความมีความเห็นว่าหนังสือคู่มือหรือแบบเรียนภาษามลายูเป็นสื่อสิ่งพิมพ์ที่สะท้อนการมีปฏิสัมพันธ์และการปะทะกันในเชิงอุดมการณ์ชาตินิยมระหว่างรัฐไทยกับสังคมชาวมุสลิมผ่านหน้ากระดาษอย่างน่าขบคิด

ด้วยบริบททางประวัติศาสตร์ไทยนับแต่การที่รัฐสยามพยายามรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางคือกรุงเทพมหานครโดยอาศัยการปฏิรูปการปกครอง โดยเฉพาะหัวเมืองมลายูก็เป็นพื้นที่สำคัญที่รัฐสยามมุ่งแผ่อำนาจเข้าไปครอบคลุม ส่งผลให้เกิดปฏิกิริยาตอบโต้จากท้องถิ่นดังปรากฏกรณีที่พระยาแขกเจ็ดหัวเมืองได้แก่ ตานี ยะหริ่ง สายบุรี ระแงะ รามันท์ ยะลา และหนองจิก ซึ่งแสดงท่าทีว่าจะไม่ยอมตอบรับการเข้ามาควบคุมของรัฐสยามเมื่อปี ร.ศ. 121 หรือ พ.ศ. 2445 นับแต่นั้นมา หนังสือคู่มือและแบบเรียนภาษามลายูจึงได้รับการสนับสนุนจากรัฐสยามให้จัดพิมพ์ออกมาจำนวนมาก ทั้งนี้เพื่อเป็นเครื่องมือสร้างการเรียนรู้เรื่องความเป็นมลายูให้กับชาวยุโรป ขณะเดียวกันก็อาศัยความรู้เรื่องมลายูที่ผลิตจากรัฐสยามส่วนกลางเพื่อสร้างอำนาจและความชอบธรรมที่จะเข้าไปควบคุมดูแลพื้นที่หัวเมืองมลายู แม้กระทั่งภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบรัฐธรรมนูญเมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2475 แล้วรัฐบาลก็ยังคงใช้หนังสือคู่มือและแบบเรียนภาษามลายูในการเข้าไปปกครองพื้นที่ชายแดนทางภาคใต้เช่นกัน ดังนั้น สื่อสิ่งพิมพ์ประเภทนี้จึงนับว่ามีบทบาทอย่างมากในสังคมไทย

- หนังสือพิมพ์และนิตยสาร/วารสาร

จากการสำรวจหลักฐานทำให้ค้นพบร่องรอยว่านับแต่ช่วงปลายทศวรรษ 2450 ตราบจนปี พ.ศ. 2500 ชาวมุสลิมได้จัดทำสื่อสิ่งพิมพ์ประเภทหนังสือพิมพ์และนิตยสาร/วารสารออกมาเป็นจำนวนมาก แต่ในปัจจุบันยังไม่ค่อยมีผู้ศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากหลักฐานดังกล่าวเท่าที่ควร

ย้อนไปยังปี พ.ศ. 2457 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ได้ปรากฏหนังสือพิมพ์อย่าง อิสลามประโยชน์ เผยแพร่สู่สายตาผู้อ่านชาวยุโรป ออกเป็นรายเดือนและเลิกออกในปี พ.ศ. 2458 ครั้นต่อมาในปี พ.ศ. 2466 ก็มีหนังสือพิมพ์ อิสลามสารสาส์น ออกเป็นรายเดือนและเลิกออกภายในปีเดียวกัน จวบจนในปี พ.ศ. 2468 ก็มีหนังสือพิมพ์ ศัพท์มุสลิม ออกเป็นรายเดือนและเลิกออกภายในปีเดียวกันอีก(รายนามหนังสือพิมพ์ชาวซึ่งออกเป็นระยะในประเทศไทยสยาม, 2472: 7,12 และ 13) น่าเสียดายที่ผู้เขียนบทความไม่สามารถค้นเจอหลักฐานขั้นต้นของสิ่งพิมพ์ดังที่เอ่ยนามมา จึงทำให้ไม่ทราบข้อมูลของ

แต่ละฉบับอย่างครบถ้วน แต่อย่างน้อยที่สุด ก็ยืนยันได้ว่าความเคลื่อนไหวของสื่อสิ่งพิมพ์มุสลิมและสื่อสิ่งพิมพ์นำเสนอเรื่องศาสนาอิสลามที่จัดทำโดยชาวมุสลิมเองปรากฏในสังคมไทยมาตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2450 แล้ว

ช่วง พ.ศ. 2468-2469 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ปรากฏหนังสือพิมพ์รายเดือนอย่าง อัลบิdayah หรือ EL- BIDAYAH เผยแพร่สู่สายตาผู้อ่าน โดยมุฮัมมัด ซอลิฮี รั้งตำแหน่งเจ้าของ บรรณาธิการและผู้จัดการ สำนักงานตั้งอยู่เลขที่ 1254 ตำบลโรงเรียนราชการญู คลองบางกอกน้อย ธนบุรี ข้ามฟากแม่น้ำเจ้าพระยามาจัดพิมพ์ที่โรงพิมพ์จันทราคาร ถนนบำรุงเมือง เชิงสะพานช้างโรงสี พระนคร คำว่า “อัลบิdayah” นั้น แปลว่าการเริ่มต้น และมาจากชื่อโรงเรียนอัลบิdayah ที่กระทุ่มราย อำเภอนองจอก จังหวัดมโนบุรี หนังสือพิมพ์ฉบับนี้นำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับศาสนาอิสลามและความเป็นไปของโลกอิสลามในด้านต่าง ๆ ในแต่ละฉบับจะมีการเขียนรีวิวก้าวสารจากหนังสือพิมพ์ชื่อดังแห่งโลกอิสลามมาอีกทีหนึ่ง เช่นหยิบยกข่าวจากหนังสือพิมพ์ของอียิปต์ หนังสือพิมพ์ของตุรกีมารายงานพร้อมสอดแทรกข้อคิดเห็น จึงทำให้นักอ่านที่เป็นพี่น้องชาวมุสลิมในเมืองไทยได้ติดตามรับรู้ข่าวสารต่าง ๆ นานาของประเทศอิสลามและชาวมุสลิมในโลก นอกเหนือจากการรีวิวก้าวสาร ใน อัลบิdayah ยังมีข้อเขียนหรือคอลัมน์อธิบายความรู้เรื่องศาสนาอิสลาม รวมถึงการเสนอความเห็นต่อวิถีอิสลามที่สอดคล้องกับแนวคิดของรัฐบาลไทย ตัวอย่างข้อเขียนหนึ่งที่ผู้เขียนบทความรู้สึกว่ามีควรละเลยความสนใจคือเรื่อง “เด็กมุสลิมกับธรรมจริยา” ที่ลงตีพิมพ์ติดต่อกันหลายฉบับนับแต่ อัลบิdayah ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 รับอีที่ 1 ฮ.ศ. 1345 เดือนตุลาคม พ.ศ. 2469 กระทั่งใน อัลบิdayah ปีที่ 2 ฉบับที่ 5 รับอี ฮ.ศ. 1345 เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2469 (หากนับเทียบตามศักราชแบบปัจจุบันจะตรงกับเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2470) ก็ยังไม่มีที่ท่าจะจบสิ้น ข้อเขียนนี้หยิบยกการเป็นเด็กตามวิถีมุสลิมมาวิเคราะห์เทียบเคียงกับหลักธรรมจริยาทางพระพุทธศาสนาและคำสอนในหนังสือ ธรรมจริยา ผลงานของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีและพระยาอนุกิจวิจิตรที่ทางรัฐบาลสยามใช้ในการอบรมบ่มเพาะเด็กไทย ดังความตอนหนึ่งใน “เด็กมุสลิมกับธรรมจริยา” บทที่ 12 เรื่องจริยวัตรต่อครูและอาจารย์ที่ว่า “หลังจากนักเรียนได้สำเร็จการเรียนแล้วได้ออกไปจากโรงเรียนแล้ว จงอย่าลืมความกรุณาของคุณครูและอาจารย์ และหัวหน้าหรือผู้บังคับบัญชาของตน โดยต้องรักษาหน้าที่ของตนเพื่อท่านเหล่านั้นไว้ทุกขณะที่ได้พบกันไม่ว่ากลางทาง จงอย่าเพิกเฉยหรือทำเมินเสียแต่ควรต้องกระทำการเคารพแลความรักใคร่นับถือเช่นเคยอย่างที่ท่านอยู่ในโรงเรียน ถึงแม้ท่านจะมีตำแหน่งหน้าที่สูงสักเพียงใดก็ตาม” (อัลบิdayah, 2569, กุมภาพันธ์ : 110) อีกคอลัมน์ประจำที่น่าติดตามใน อัลบิdayah คือ “การสนทนาระหว่างปะหังกับหัง” ซึ่งเป็นสนทนาเกี่ยวกับแนวคิดตามหลักศาสนาอิสลามผนวกเข้ากับสถานการณ์ความเป็นไปของโลกและเมืองไทย พร้อมทั้งมีภาพวาดลายเส้นปะหังกับหังแนบกับข้อเขียนด้วย ส่วนข้อเขียนอื่น ๆ ที่น่าสนใจเช่น ข้อเขียนเกี่ยวกับค่านิยมความเป็นผู้หญิงมุสลิมที่ดี ซึ่งจะต้องเอาธุระในการบ้านการเรือน ดังเรื่องเล่า “ความเปื้อน่ายของสมิระฮ์” เป็นต้น ผู้หญิงถือเป็นอีกกลุ่มที่ทาง อัลบิdayah ให้ความสำคัญ ดังมีการเสนอเรื่องสตรีกับการขับชัรยอนต์ในต่างแดน เป็นต้น อาเหม็น ลอนาเคยแบ่งปันข้อมูลให้ผู้เขียนบทความรับฟังว่า มุฮัมมัด ซอลิฮีเป็นหนึ่งในศิษย์ของอะมัด วะฮาบ ชาวอินโดนีเซียที่หลบหนีการไล่ล่าของเจ้าอาณานิคมดัตช์เข้ามาพำนักอยู่ละแวกถนนตกและได้นำวารสาร อัลมะนาเร ซึ่งเป็นสิ่งพิมพ์ที่ปลูกเร้าการฟื้นฟูศาสนาอิสลามในดินแดน

อาหรับรวมถึงดินแดนมลายูเข้ามาเผยแพร่ในเมืองไทย (อาหมิน ลอนา, การสื่อสารส่วนบุคคล, 9 พฤษภาคม 2566) อาจเป็นไปได้ว่ามุฮัมมัด ซอลิฮี ได้แรงบันดาลใจในการจัดทำ อัลบิดายะห์ มาจากวารสาร อัลมะนาร์ กลุ่มผู้อ่านเป้าหมายหลักที่ อัลบิดายะห์ มุ่งเน้นจะสื่อสารด้วย ย่อมเป็นพวกเด็ก ๆ หรือนักเรียน เพราะหนังสือพิมพ์นี้จัดทำโดยสถาบันการเรียนการสอน ดังความจาก “คำแถลงการของที่ปรึกษา อัล_บิดายะห์” ในเล่มปีที่ 2 ฉบับที่ 2 ระบุว่า 2 ฮ.ศ.1345 เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2469 ว่า “ท่านทั้งหลายโปรดเก็บ อัล_บิดายะห์ไว้ให้ดี และครบจำนวน เพราะว่ามีเรื่องที่บุตรหลานของท่านจำเอนจะต้องรู้ไว้ และเรื่องที่ต่อเนื่องกันอยู่มาก และเพื่อท่านจะได้เย็บเข้าเล่มเฉพาะปี ๑ ๆ” (อัลบิดายะห์, 2469, พฤศจิกายน)

ที่น่าสนใจเกี่ยวกับหนังสือพิมพ์ อัลบิดายะห์ ที่อ้างอิงมานั้น คือการระบุชื่อเดือนตามปฏิทิน อิจเราะห์ศักราชแบบเก่าซึ่งในปี พ.ศ. 2469 ยังคงใช้อยู่ แต่มีความแตกต่างกับชื่อเดือนในปัจจุบันนี้ กล่าวคือ เดือนรบีอีที่ 1 ในปัจจุบันก็คือเดือนรอบิอุลเอาวัล (Rabiul Awal) ถือเป็นเดือนที่ 3 ของปีและตรงกับเดือนตุลาคม หรือยังเรียกกันว่าเดือนเมาลิด เพราะเป็นเดือนที่มีวันซึ่งท่านนบีมุฮัมมัดประสูติ แต่กระนั้น วันเมาลิด ก็อาจจะไม่ได้อยู่ในเดือนตุลาคมเสมอไป ส่วนเดือนรบีอีที่ 2 ในปัจจุบันคือเดือนรอบิอุล ซานี (อาร์เคร) (Rabiul AKhir) ถือเป็นเดือนที่ 4 ของปีและตรงกับเดือนพฤศจิกายน

อัลบิดายะห์ นับเป็นสื่อสิ่งพิมพ์ที่จัดทำโดยชาวมุสลิมและมุ่งนำเสนอความรู้เรื่องศาสนาอิสลาม และวิถีมุสลิมอย่างแท้จริง แต่กระนั้น ความที่สื่อสิ่งพิมพ์นี้จัดทำในพื้นที่ส่วนกลางของรัฐสยาม จึงมีการผสมผสานหรือเชื่อมโยงกรอบความคิดตามแนวทางที่รัฐสยามต้องการปลูกฝังเข้าไปด้วยพอสมควร

ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ดูเหมือนจะมีความตื่นตัวของชาวมุสลิมที่จัดทำสื่อสิ่งพิมพ์ขึ้นมาอีกหลายฉบับ พบข้อมูลว่าช่วงต้นทศวรรษ 2480 ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 อุบัติขึ้นในเมืองไทย นายซาฟิีเป็นคนสำคัญที่ออกหนังสือพิมพ์ ซึ่งการนำเสนอเนื้อหาต่างๆของเขาได้สร้างความวิตกให้กับจอมพล ป.พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี นอกจากนี้ ยังมีหนังสือพิมพ์ ประชาธิปไตย ที่เป็นปากเสียงให้กับชาวมุสลิมและศาสนาอิสลาม สืบเนื่องจากช่วงเวลานั้น รัฐบาลออกนโยบายรัฐนิยมส่งเสริมความเป็นชาติไทย แต่กลับมีข้อกำหนดกฎหมายที่ไปกีดกันวัฒนธรรมอื่นๆซึ่งชาวมุสลิมได้รับผลกระทบไม่น้อยในการประชุมคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 22 ตุลาคม พ.ศ.2484 จอมพล ป. จึงสนทนากับหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ และหลวงอดุลเดชจรัสถึงเรื่องที่หนังสือพิมพ์ของนายซาฟิี และหนังสือพิมพ์ ประชาธิปไตย เขียนว่า “...ทำไมกรมตำรวจจึงไม่รับพวกอิสลาม และเขียนเป็นทำนองหาว่าเราไม่ส่งเสริมศาสนาอิสลาม มีเหตุการณ์ทางปักษ์ใต้ มีเสียงแว่ว ๆ ว่า อังกฤษพยายามจะแยกให้เล่งงานเรา คือ หัวเมือง ๗ หัวเมือง ทางปักษ์ใต้ไม่ใช่คนไทยเราไม่ควรเอา ควรให้อังกฤษแล้วเราไปเอาทางเชียงตุงแทน อย่างไรก็ตาม หนังสือพิมพ์ ประชาธิปไตยมันพูดเอนไปทางฝ่ายอังกฤษขึ้นเรื่อย ๆ...” ฉะนั้น จึงต้องการให้หลวงอดุลเดชจรัสจัดการพวกหนังสือพิมพ์เหล่านี้ ซึ่งหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์เสนอให้เอาผิดว่าขัดกับความสงบเรียบร้อยของประชาชน (รายงานประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 56/2484, 2484, 22 ตุลาคม) ช่วงระหว่างสงคราม รัฐบาลจอมพล ป. ใช้มาตรการควบคุมชาวมุสลิมอย่างมาก จวบจนกระทั่งสงครามโลกครั้งที่ 2 ปิดฉากลงกลางปี พ.ศ. 2488

และจอมพล ป. หมดสินอำนาจ ครั้นรัฐบาลพลเรือนของนายปรีดี พนมยงค์ก้าวขึ้นมาบริหารประเทศ ก็มีความพยายามที่จะทำความเข้าใจและสร้างความสัมพันธ์อันดีกับชาวมุสลิมอีกครั้ง มีการแต่งตั้งนายเข้ม พรหมยงค์ หนึ่งในสมาชิกคณะราษฎรให้ดำรงตำแหน่งจุฬาราชมนตรีเพื่อมาช่วยแก้ไขปัญหา แต่พอเกิดการรัฐประหาร พ.ศ. 2490 กลุ่มทหารยึดอำนาจจากรัฐบาลพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ตั้งแต่กลางดึกวันศุกร์ที่ 7 พฤศจิกายน ต่อเนื่องจนเช้าวันเสาร์ที่ 8 พฤศจิกายน จากนั้น รัฐบาลของคณะรัฐประหารซึ่งต่อมาจอมพล ป. หวนกลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งได้มีการควบคุมความเคลื่อนไหวของชาวมุสลิมอย่างเข้มงวดมากขึ้น ส่งผลให้ตลอดช่วงทศวรรษ 2490 มีค้อยปรากฏหลักฐานหนังสือพิมพ์ที่จัดทำโดยชาวมุสลิมแพร่หลายเท่าใดนัก (สุรินทร์ พิศสุวรรณ, 2525 และ อิมรอน มะลูลีม, 2537)

ล่วงเข้าปีใหม่ พ.ศ. 2500 สื่อสิ่งพิมพ์อย่าง *มุสลิมสัปดาห์* หรือ *The Muslim Weekly* ได้ปรากฏขึ้นฉบับปฐมฤกษ์ออกเผยแพร่เมื่อวันศุกร์ที่ 4 มกราคม จัดจำหน่ายราคาฉบับละ 2 บาท 50 สตางค์ ภายใต้การดำเนินงานของไฟโรจน์ อาจวาริน เป็นผู้อำนวยการ เกษม กุลเกษม เป็นผู้จัดการ ส่วนบรรณาธิการผู้พิมพ์โฆษณาคืออิวทยา ศรีสุวรรณ มีอีกสองคนประจำกองบรรณาธิการได้แก่ทวีศักดิ์ ดุลยพินิจและราเชนทร์ กุลเกษม สำนักงานตั้งอยู่เลขที่ 20/2-3 ซอยโกศิ สี่แยกมหานาค พระนคร จะวางตลาดทุกเช้าวันศุกร์ หนังสือพิมพ์ฉบับแรกสุดมีหน้าปกเป็นภาพท่านจุฬาราชมนตรีถ้วน สุวรรณศาสน์กำลังขอพรให้แก่บรรดาพี่น้องมุสลิมปักซีใต้ที่เข้าเยี่ยมเนื่องในคราวขึ้นมัสยิดนครกรุงเทพฯ ในเล่มนำเสนอสารพัดเนื้อหาเกี่ยวกับความเคลื่อนไหวของชาวมุสลิม เช่นบทสัมภาษณ์มุสลิมภาคใต้ขอแยกดินแดน, ข่าวการมาเยือนเมืองไทยของประมุขอิสลามแห่งฟิลิปปินส์, กรณีที่คณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทยวิงวอนอนุมัติจากกระทรวงคมนาคมเรื่องสิทธิในการลดค่าโดยสารรถไฟให้แก่กรรมการประจำมัสยิดครั้งราคา กระทั่งลงโฆษณา ร้านตัดผมบุรุษ “มุสลิมบาร์เบอร์” ตรงเยื้องตรอกพระสวัสดิ์ (คิงค์ บาร์เบอร์เก่า) เลขที่ 67 ถนนสามเสน บางลำพู หนังสือพิมพ์ช่วงปลายทศวรรษ 2490 และปี พ.ศ. 2500 ถ้าปราศจากงานเขียนบันเทิงคดีคงดูจะขาดพร่องไป *มุสลิมสัปดาห์* ก็นำเสนอเช่นกัน ในฉบับปฐมฤกษ์หน้า 18-21 ลงพิมพ์เรื่อง “บั้งเก็อยู่ที่ไหน” ของวิจิตร ฤทธิ บอกเล่าความเป็นไปในการได้รับเอกราชของอินโดนีเซีย อีกข้อสังเกตใน *มุสลิมสัปดาห์* คือได้มีการนำคำว่า “มนังคศิลา” มาเขียนเป็นภาษาอาหรับและอธิบายความหมายโดยพหุภาษา ชำดี หลังหน้าปกหนังสือยังลงพิมพ์ ส.ค.ส. ที่จอมพล ป. พิบูลสงครามส่งมาอวยพรปีใหม่ชาวมุสลิมทั่วประเทศด้วย (*มุสลิมสัปดาห์*, 2500, 4 มกราคม) เมื่อพิจารณาจุดนี้ก็เห็นว่าสอดคล้องกับบริบทประวัติศาสตร์การเมืองไทยช่วงเดือนมกราคม พ.ศ. 2500 อย่างลงตัว เนื่องจากตอนนั้น จอมพล ป. กำลังหาเสียงในการเลือกตั้งกึ่งพุทธกาลซึ่งกำหนดจะจัดขึ้นวันอังคารที่ 26 กุมภาพันธ์ ปีเดียวกัน ผู้เขียนบทความวิเคราะห์ว่า จอมพล ป. ต้องการฐานเสียงจากชาวมุสลิมให้สนับสนุนตนเป็นนายกรัฐมนตรีอีกสมัย และหนังสือพิมพ์ *มุสลิมสัปดาห์* ก็ประหนึ่งกระบอกเสียงอย่างดี จะเห็นว่าในวันที่ 30 มกราคม จอมพล ป. พร้อมคณะพรรคเสรีมนังคศิลาได้ไปปรากฏตัว ณ ชุมมัสันนิบาตมุสลิมที่สนามกีฬาแห่งชาติ การปราศรัยของจอมพลครั้งนั้นเรียกเสียงเฮฮาเกรียวกราวเพราะเน้นพูดติดตลกตลอด โดยกล่าวว่าสนับสนุนศาสนาอิสลามอย่างเต็มที่และจะส่งเสริม

ชาวมุสลิมให้ไปนครเมกกะห่มกษัตริย์ขึ้น ทั้งจะช่วยเรื่องการจัดสรรที่ดินและสร้างบ้านให้อยู่ไม่เพียงเท่านั้น จอมพล ป. ยังจัดข้าวหมกไก่มาแจกจ่ายแก่พี่น้องชาวมุสลิม และเอ่ยปากทำนองว่าที่ได้จัดข้าวหมกไก่มาเลี้ยงวันนี้ก็เพื่อต้องการให้ทุกคนอยู่ดีกินดี เพราะข้าวหมกไก่กินแล้วจะมีสุขภาพดีนัก (ไทยน้อย และ รุ่งโรจน์ ณ นคร, 2500)

- วรรณกรรมร้อยแก้วแนวใหม่ หรือ ‘เรื่องอ่านเล่น’

วรรณกรรมร้อยกรองยุคเก่าของไทยอาจมีการนำเสนอเรื่องศาสนาอิสลามและชาวมุสลิมอยู่บ้างประปราย แต่เมื่อนักอ่านชาวสยามมีความตื่นตัวหันมาสนใจวรรณกรรมร้อยแก้วที่รับอิทธิพลจากชาติตะวันตกมากขึ้น ก็พบการนำเสนอเรื่องศาสนาอิสลามและชาวมุสลิมผ่านวรรณกรรมร้อยแก้วแนวใหม่หรือที่เรียกกันว่า “เรื่องอ่านเล่น” อย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะช่วงทศวรรษ 2460 และทศวรรษ 2470 วรรณกรรมเล่มหนึ่งที่นำศึกษาคือ *เลือดเสือป่า* เขียนโดย ล.ร. ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2467 เป็นงานเขียนสะท้อนภาพชาวมุสลิมหรือชาวมลายูในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งตอนนั้นกำลังเกิดสถานการณ์ที่ทางรัฐบาลสยามส่งทหารเสือป่ารักษาวังไปปราบปรามความเคลื่อนไหวของชาวมุสลิมที่ถูกกล่าวหาว่าจะแบ่งแยกดินแดน เนื้อหาของวรรณกรรมนี้จึงเล่าด้วยสายตาของคนไทยที่สร้างภาพลักษณ์ให้ชาวมุสลิมดูโหดร้ายน่ากลัว (ล.ร., 2567, อาษณาสีทธิ์ ศรีสุวรรณ, 2563, พฤษภาคม-สิงหาคม และ อาษณาสีทธิ์ ศรีสุวรรณ, 2563, กัญยาน-ธันวาคม: 87-92) นอกเหนือจากงานเขียนที่นักประพันธ์ชาวสยามแต่งขึ้นเอง ยังมีงานแปลจากภาษาต่างประเทศมาสู่ภาษาไทยเกี่ยวกับโลกอิสลามและความเป็นมุสลิม เจกเช่นปี พ.ศ. 2469 ในหนังสือ *มหาวิทยาลัย* ที่จัดทำโดยสโมสรนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ลงพิมพ์เรื่อง “สวนพระอาหล่า” ติดต่อกันถึงสองฉบับ ได้แก่ *มหาวิทยาลัย* เล่ม 4 ตอน 5 และ *มหาวิทยาลัย* เล่ม 4 ตอน 6 ซึ่ง ป. หวานนธ์แปลและเรียบเรียงผลงานคลาสสิกของนักเขียนฝรั่งในภาษาอังกฤษมาจากหนังสือ *The World's Great Books in Outline* เป็นเรื่องราวกึ่งนิยายกึ่งพงศาวดารราชวงศ์ที่นำเสนอเรื่องของชาวมุสลิมในดินแดนยุโรป (ป. หวานนธ์, 2469ก: 563-576 และ ป. หวานนธ์, 2469ข: 703-713) งานแปลนี้น่าจะทำให้ผู้อ่านไทยคุ้นเคยกับ “พระอาหล่า” หรือพระอัลเลาะห์แห่งศาสนาอิสลาม ไม่เพียงงานแปลมาจากภาษาอังกฤษเท่านั้น ยังพบงานแปลมาจากต้นฉบับภาษามลายูคือเรื่อง “กฤษชิงนาง” แปลและเรียบเรียงโดย อ.กฤษมลายู ลงพิมพ์ในนิตยสาร *สารานุกรม* ปีที่ 2 ฉบับวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2470 โปรยหัวเรื่องว่า “*เปนเกร็ดพงศาวดารตอน ๑ แห่งราชธานีมะลายูในโบราณสมัย*” มีจำนวนทั้งหมด 5 บท ทั้งยังมีลักษณะสอดคล้องกับลักษณะเรื่องอ่านเล่นที่นักอ่านยุคนั้นนิยมชมชอบคือมีฉากต่อสู้ฟันดาบของตัวละคร แต่เรื่องนี้มีจุดเด่นอยู่ที่ตัวละครใช้กริขมาต่อสู้กัน (อ.กฤษมลายู, 2470, 8 ธันวาคม: 109-170) หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 “เรื่องอ่านเล่น” นำเสนอเรื่องศาสนาอิสลามและชาวมุสลิม ค่อยๆปรับเปลี่ยนเนื้อหาตามกระแสความสนใจของนักอ่าน นักเขียนไทยหลายคนนิยม เช่น งานเขียนของมนัส จรรย์รงค์ เป็นต้น ขณะที่ความสนใจเรื่องศาสนาอิสลามและชาวมุสลิมในดินแดนยุโรปหรือในตะวันออกกลางที่ห่างไกลออกไปค่อย ๆ สร้างชาลง ชื่อน่าสังเกตคือการนำเสนอ

เรื่องศาสนาอิสลามและชาวมุสลิมผ่านวรรณกรรมส่วนใหญ่แล้วมักจัดทำโดยนักประพันธ์ชาวไทยที่ไม่ใช่ชาวมุสลิม กระทั่งช่วงทศวรรษ 2480 และทศวรรษ 2490 จึงเริ่มมีนักเขียนที่เป็นชาวมุสลิมอย่างอิศรา อมันตกุล แต่งานวรรณกรรมของอิศราก็อาจจะมีได้เน้นเรื่องของศาสนาอิสลามเท่าใดนัก

- ตำราอาหาร

ตำราอาหารเป็นสิ่งพิมพ์ประเภทหนึ่งที่พยายามนำเสนอเรื่องราวของชาวมุสลิมเช่นกัน กล่าวคือในเดือนกันยายน พ.ศ. 2472 อิบรอเฮม หะยี รอซิดิบินตวน ผู้ตั้งถิ่นฐานบริเวณหลังวัดพิชัยญาติทางฝั่งจังหวัดธนบุรีได้จัดพิมพ์หนังสือตำราอาหารอิสลามรวมเล่มขึ้นเป็นภาษาไทยครั้งแรกในชื่อ *ตำราพ่อครัวอิสลาม* ราคาเล่มละ 75 สตางค์ ก่อนหน้าตำราเล่มนี้เคยมีตำรากับข้าวหลายเล่มสอดแทรกวิธีทำอาหารแขกบางอย่างเอาไว้บ้างพอควร แต่สิ่งที่ทำให้ *ตำราพ่อครัวอิสลาม* โดดเด่นก็เพราะนำเอาสูตรปรุงอาหารแขกมารวบรวมไว้ในเล่มเดียวกันจำนวน 51 เมนู หะยี อิบรอเฮมให้เหตุผลว่า “อีกประการหนึ่ง ข้าพเจ้าต้องการประสาธน์ตำรา ‘พ่อครัวอิสลาม’ ให้แพร่หลาย ๑ ผู้ชอบการครัว เพื่อว่าเมื่อท่านศึกษาจนรู้ดีแล้ว ใครจะจ้างท่านให้เป็นผู้ช่วยทางพ่อครัว ก็สามารถรับจ้างเขาได้ ๒ ผู้ที่รู้วิชาพ่อครัวของภาษาอื่นอยู่แล้ว เพื่อให้ท่านศึกษาไว้ จะได้ทำให้วิชาพ่อครัวของท่านกว้างขวางยิ่งขึ้นอีก เปรียบเหมือนบุคคลที่พูดภาษาได้หลายภาษา ได้เปรียบเหมือนบุคคลที่พูดภาษาได้ภาษาเดียวฉันใด บุคคลที่รู้วิชาพ่อครัวหลายภาษา ก็ได้เปรียบกว่าบุคคลที่รู้วิชาพ่อครัวภาษาเดียวฉันนั้น และท่านสุภาพสตรีที่แต่งงานแล้ว แม้ว่าท่านได้ตำรานี้ไว้ก็ประดุจดังท่านได้ของดีไว้กับตัว เพราะอาจจะเปลี่ยนแปลงรสอาหาร ให้สามีรับประทานได้แปลกๆ ไม่ซ้ำซาก อันเป็นการป้องกันความเบื่อหน่ายของสามีในกาลภายหน้า” หะยี อิบรอเฮมยังคำนึงถึงผลทางสังคม เขาอยากให้คนฝึกฝนวิธีการปรุงอาหารเพื่อรับจ้างทำงานครัวได้ด้วย เพราะโดยของอาชีพ หะยี อิบรอเฮมเองก็รับจ้างปรุงอาหารแขก เขาจึงตระเตรียมปรุงเครื่องกะหรี่ ทั้งยังประกาศขายเครื่องปรุงนี้ด้วย (หะยี อิบรอเฮม, 2472 และ อาชญาสิทธิ์ ศรีสุวรรณ, 2561, 22 เมษายน, (เอกสารจากเว็บไซต์))

กลุ่มบุคคลและธุรกิจการพิมพ์ของชาวมุสลิม

ความเคลื่อนไหวของโรงพิมพ์ที่ดำเนินการโดยชาวมุสลิมยังเป็นผู้เขียนบทความให้ความสนใจดังปรากฏกรณีของโรงพิมพ์โมฮามัด หรือ The Mohamadi Press สำนักงานเลขที่ 56 ถนนเจริญกรุง พระนคร ซึ่งเปิดกิจการตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เริ่มต้นจากมุลลา ฮะซันอะลี กะรีมียีโมรา ครูสอนศาสนาแห่งนิกายด้าวติ โบห์รา จากเมืองบอมเบย์ ได้เดินทางมายังประเทศสยามแล้วเปิดโรงพิมพ์เพื่อผลิตสมุดจำหน่าย ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2466 จึงได้เปิดร้านขายเครื่องเขียนที่นำเข้าสินค้าจากต่างประเทศด้วย ซึ่งลูกค้าส่วนใหญ่เป็นข้าราชการ (นันทรัตน์ สันติมนิรัตน์, 2563 (เอกสารจากเว็บไซต์)) นอกจากนี้ ผู้เขียนบทความยังสนใจการก่อตัวของสำนักพิมพ์ ส. วงศ์เสียม ในทศวรรษ 2490 ซึ่งสำนักงานตั้งอยู่ต้นซอยโกศิ สี่แยกมหานาค พระนคร อันเป็นชอยเดียวกันกับสำนักงานหนังสือพิมพ์

มุสลิมส์ปดาร์ รวมทั้งการรวมกลุ่มเคลื่อนไหวของคนหนุ่มสาวในนาม “เยาวชนอิสลาม” ช่วงทศวรรษ 2490 ดังที่พวกเขาได้ร่วมกันจัดทำหนังสือ **แสงสว่างแห่งอิสลาม** ในปี พ.ศ. 2493 เริ่มพิมพ์เผยแพร่ฉบับปฐมฤกษ์เมื่อเดือนมกราคมปีนั้น ทั้งยังถือเป็นฉบับ พิมพ์ออกมาเพื่อรำลึกในวาระของ วันเมาลิดินนะบีหรือวันเมาลิด อันเป็นวันฉลองวันเกิดของท่านนบีมุฮัมมัดประจำอิหระห์ศักราช 1369 (แสงสว่างแห่งอิสลาม, 2493) จุดที่น่าสนใจก็คือสำนักของกลุ่มเยาวชนอิสลามก็ตั้งอยู่ตรงสี่แยกมหานาคเช่นกัน ถ้าวิเคราะห์ตามแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์หนังสือก็กล่าวได้ว่าอาณาบริเวณสี่แยกมหานาคถือเป็นพื้นที่สำคัญของสื่อสิ่งพิมพ์มุสลิมและสื่อสิ่งพิมพ์นำเสนอเรื่องศาสนาอิสลามเลยทีเดียว ในช่วงปลายทศวรรษ 2490 ยังปรากฏความเคลื่อนไหวของกลุ่มคณะศิษย์เก่าโรงเรียนอันฮูมันอิสลามในนาม “สมาคมครูสัมพันธ์” ที่ได้เริ่มจัดพิมพ์ตำราเรียนศาสนาอิสลามเป็นภาษาไทยขึ้นอีกด้วย

ส่งท้าย

ตามที่คุณเขียนบทความได้สำรวจและอภิปรายถึงสื่อสิ่งพิมพ์มุสลิมและสื่อสิ่งพิมพ์นำเสนอเรื่องศาสนาอิสลามในสังคมไทยก่อนปี พ.ศ. 2500 นั้น คาดหวังว่าคงก่อคุณประโยชน์ในการศึกษาประเด็นทางประวัติศาสตร์ให้กองเกยเพิ่มพูนไปได้อีกหลายแง่มุม แม้ว่าจะยังมีข้อมูลที่ยังคลุมเครือและรอคอยการค้นคว้าอย่างท้าทาย บทความนี้สิ้นสุดลงในปี พ.ศ. 2500 เพราะหลังจากนั้นเป็นช่วงเวลาที่คุณเหมือนความเคลื่อนไหวของสื่อสิ่งพิมพ์ข้างต้นจะชะงักงันเงียบหายไป แต่เท่าที่คุณเขียนบทความได้ลองสำรวจหลักฐานดู พบว่าน่าจะมีสื่อสิ่งพิมพ์ดังกล่าวตีพิมพ์เผยแพร่ออกมาเป็นระยะ ๆ ทั้งที่จัดทำโดยชาวไทยที่ไม่เป็นมุสลิมและชาวมุสลิมเอง เฉกเช่นช่วงปี พ.ศ. 2520 ก็มีนิตยสารรายปักษ์อย่าง *ภาพข่าวทักษิณ* ที่เน้นนำเสนอข่าวสารการเมืองและข่าวชายแดนภาคใต้ผ่านสองภาษาคือ ภาษาไทยและภาษาอาหรับ นิตยสารบนหน้าปกก็มีทั้งภาษาไทยและภาษาอาหรับที่อ่านได้ว่า “อูตูซันไทยสลัตัน” เจ้าของและบรรณาธิการผู้พิมพ์โฆษณาชื่อ สนธิ ธนะจันทร์ มีสุรินทร์ เหมนุกูล เป็นบรรณาธิการผู้ช่วย จัดพิมพ์ที่โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น ถนนพหลโยธิน กรุงเทพฯ กระทั่งในช่วงต้นทศวรรษ 2560 ก็มีการจัดทำวารสารวรรณกรรมอย่าง *มลายูปริทัศน์* หรือ *The Melayu Review* ที่นำโดยบรรณาธิการคือ ชะการีย์ยา อดตยา กวีซีไรต์ชาวมุสลิมประจำปี พ.ศ.2553 (อาชญาสิทธิ์, 2562, 23 - 29 สิงหาคม: 88-89) สิ่งพิมพ์นี้ดำเนินมานับจากปี พ.ศ. 2560-2562 แต่ก็ดูเหมือนจะเงียบหายไปแล้ว การพิจารณาถึงสื่อสิ่งพิมพ์มุสลิมและสื่อสิ่งพิมพ์นำเสนอเรื่องศาสนาอิสลามดังที่ปรากฏในบทความอย่างน้อยที่สุดก็คงจะช่วยให้เห็นภาพปฏิสัมพันธ์ระหว่างสื่อสิ่งพิมพ์ประเภทนี้เชื่อมโยงกับบริบทและความเปลี่ยนแปลงในหน้าประวัติศาสตร์สังคมไทย ที่สำคัญคือการทำให้มองเห็นประเด็นว่าสื่อสิ่งพิมพ์มุสลิมและสื่อสิ่งพิมพ์นำเสนอเรื่องศาสนาอิสลามมีบทบาทอย่างมาก โดยเฉพาะสื่อสิ่งพิมพ์ที่ค้นพบหลักฐานในพื้นที่ส่วนกลางของประเทศนั้นได้สะท้อนถึงความเป็นเครื่องมือในการจัดการกับความขัดแย้งและควบคุมความรู้เรื่องศาสนาอิสลามและวิถีมุสลิมตามที่รัฐไทยต้องการในแต่ละยุคสมัยที่ล่วงผ่านมาด้วย

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- การสนทนาระหว่างปีะหวังกับหวัง. (2469, ธันวาคม). *อัลบิดายะห์*, 2(3), 68–69.
- คำแถลงการของที่ปรึกษา “อัลบิดายะห์”. (2469, พฤศจิกายน). *อัลบิดายะห์*, 2(2).
- จรรยาวิธาน, ขุน. (2475). *สมุดคู่มือ ภาษามะลายู*. พระนคร: โรงพิมพ์กรมวิชาการ กระทรวงธรรมการ.
- จรรยาวิธาน, ขุน. (2484). *ปทานุกรม ไทย-มะลายู*. พระนคร: โรงพิมพ์ยี่มศรี.
- จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. (2546). *บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2153-2435*. กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เด็กมุสลิมกับธรรมจริยา. (2469, กุมภาพันธ์). *อัล บิดายะห์*, 110.
- เด็กมุสลิมกับธรรมจริยา. (2469, ตุลาคม). *อัล บิดายะห์*, 2(1), 11–12.
- นันทรัตน์ สันติมนิรัตน์, (2563, 9 กุมภาพันธ์). “โมฮัมมัด ร้านขายเครื่องเขียนสมัยรัชกาลที่ 5 ที่เปรียบเสมือนพิพิธภัณฑ์ใจกลางเมืองเก่า.” Becommon. <https://becommon.co/life/mohamad-stationery>
- นางสาวสะมิระฮ์. (2469, ตุลาคม). *อัลบิดายะห์*, 2(1), 13–14.
- เทียน บุตร์พระโกชาอิสหาก. (2451). *แบบเรียนพูดมะลายู* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ.
- ไทยน้อย และ รุ่งโรจน์ ณ นคร. (2500). *เลือกตั้งกิ่งพุทธกาล*. พระนคร: โรงพิมพ์ประเสริฐสิน.
- ป. หวานนท์. (2469ก). “สวนพระอาหล่า.” *มหาวิทยาลัย*. 4(5), 563–576.
- ป. หวานนท์. (2469ข). “สวนพระอาหล่า.” *มหาวิทยาลัย*. 4(6), 703–713.
- ประชาติมิตร. (2481, พฤษภาคม). [บทความเกี่ยวกับหนังสือเรียนศาสนาอิสลามของนายล้วน นิลกำแหง]. 1, 16.
- ปัทมา หมดนุรักษ์. (2529). *การผลิตหนังสือศาสนาอิสลามที่เขียนเป็นภาษาไทย*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาบรรณารักษศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปิ่น แซ่โก. (2481). *ตำราล่ำมภาษามะลายู*. พระนคร : อักษรเจริญทัศน์.
- พิบูลย์พิทยาพรรค, พระยา. (2473). *แบบเรียนคำพูดไทยเทียบกับภาษามลายูของมณฑลปัตตานี* (พิมพ์ครั้งที่ 2). พระนคร : โรงพิมพ์ศรีหงส์.
- ภาษามะลายู แปลเป็นภาษาไทย*. (2468). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พานิชคุณผล.

- มหหมัดอาลี. (2494). *แบบหัดพูดภาษามลายู (ด้วยตนเอง)*. พระนคร: โรงพิมพ์ศึกษาญกุล.
- ยอน, เย. เอ็ม. (2479). *แบบเรียนคำพูดภาษาอังกฤษ-มะลายู เล่ม ๑*. พระนคร : โรงพิมพ์วัฒนะผล.
- รายนามหนังสือพิมพ์ข่าวซึ่งออกเป็นระยะในประเทศไทย. (2472). พิมพ์ในงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าไขไคดวง ครบปัญญาสมวาร เมื่อวันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ. 2472. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
- ล.ร.. (2467). *เลือดเสือป่า*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรศรีสวัสดิ์.
- วิจิตร ฤดี. (2500, 4 มกราคม). บังโก้อยู่ที่ไหน. *มุสลิมส์ปาดาร์*, 18-21.
- สมาน อู่งามสิน. (2561). “จุฬาราชมนตรีถ้วน สุวรรณศาสน์ ชีวิตและแบบอย่างการอยู่ร่วมกันอย่างสมานฉันท์ในสังคมพหุวัฒนธรรม.” *รัฐมิแล*. 39(2), (พฤษภาคม - สิงหาคม), 83-94.
- สุรินทร์ พิศสุวรรณ. (2525). *นโยบายประสมประสานชาวมาเลย์มุสลิมในประเทศไทยสมัยรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- แสงสว่างแห่งอิสลาม. (2493). พระนคร : เยาวชนอิสลาม.
- หะยี อีบรอเฮม. (2472). *ตำราพ่อครัวอิสลาม*. พระนคร: โรงพิมพ์ศุภพากย์วิวัฒน์.
- อ.กฤษณมลายู. (2470). “กฤษชิงนาง.” *สารานุกรม* (8 ธันวาคม). 109-170.
- อาชญาสิทธิ์ ศรีสุวรรณ. (2561, 22 เมษายน). “‘พ่อครัวอิสลาม’ ตำราอาหารแขกเล่มแรกที่ถูกจัดพิมพ์เป็นภาษาไทย.” *The MATTER*. <https://thematter.co/thinkers/first-thai-islam-cook-book/50046>
- อาชญาสิทธิ์ ศรีสุวรรณ. (2562). “ชวนอ่านนิทานอิสปภาษาไทยสำเนียงมลายูเมื่อราวๆ 111 ปีก่อน.” *มติชนสุดสัปดาห์*. (5-11 กรกฎาคม), 88-89.
- อาชญาสิทธิ์ ศรีสุวรรณ. (2562). “มลายูปริทัศน์ และ Review สื่อสิ่งพิมพ์ นำเสนอเรื่องอิสลาม มุสลิมมลายูแห่งวันวาน.” *มติชนสุดสัปดาห์*. (23-29 สิงหาคม), 88-89.
- อาชญาสิทธิ์ ศรีสุวรรณ. (2563). “เลือดเสือป่า ภาพฉายความซุลมุนที่มณฑลปัตตานีในนิยายเรื่งมย์ปลายทศวรรษ 2460 (ตอน 1)”. *รัฐมิแล*. 41(2), (พฤษภาคม-สิงหาคม).
- อาชญาสิทธิ์ ศรีสุวรรณ. (2563). “เลือดเสือป่า ภาพฉายความซุลมุนที่มณฑลปัตตานีในนิยายเรื่งมย์ปลายทศวรรษ 2460 (ตอน 2)”. *รัฐมิแล*. 41(3), (กันยายน-ธันวาคม), 87-92.
- อามีน ลอนา. (2557). *พัฒนาการการเขียนประวัติศาสตร์อิสลามในสังคมไทย (ยุครัฐจารีต-พ.ศ. 2511)*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อิมรอน มะลูลีม. (2537). *วิเคราะห์ความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลไทย: กรณีศึกษากลุ่มมุสลิมในเขตจังหวัดชายแดนภาคใต้*. กรุงเทพฯ: อิสลามมีคอะคาเดมี.
- ฮัจยี อิสมาอิล (ต่วน) ยะห์ยาวิ. (2478). *รั้วซุนนีแห่งสยาม*. พระนคร: โรงพิมพ์ยั้งหลี่.

นโยบายชายแดนของไทยท่ามกลางวิกฤตการณ์ ข้ามแดนจากเมียนมา

บทคัดย่อ _____

อัจฉริยา สายศิลป์¹

บทความนี้มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อวิเคราะห์นโยบายชายแดนของประเทศไทยในบริบทที่เผชิญผลกระทบจากวิกฤตการณ์ในประเทศเมียนมา ภายหลังการรัฐประหารเมื่อ พ.ศ. 2564 ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาข้ามพรมแดนในหลายมิติ ทั้งด้านมนุษยธรรม ความมั่นคง และภัยคุกคามข้ามชาติ โดยใช้ระเบียบวิธีการศึกษาเชิงคุณภาพผ่านการวิเคราะห์ข้อมูลทุติยภูมิจากเอกสารทางวิชาการ รายงานของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง องค์การพัฒนาเอกชน และสื่อมวลชน ครอบคลุมช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ. 2564–2567 โดยเน้นพื้นที่ชายแดนไทย–เมียนมา ผลการศึกษาพบว่า การบริหารจัดการชายแดนของไทยยังคงให้น้ำหนักกับมิติด้านความมั่นคงของรัฐมากกว่าหลักสิทธิมนุษยชน นำไปสู่ข้อจำกัดในการคุ้มครองผู้พลัดถิ่นและผู้ลี้ภัย อีกทั้งยังตอบสนองต่อสถานการณ์ในลักษณะเฉพาะกิจ (ad hoc) โดยขาดกรอบกฎหมายหรือกลไกที่เป็นระบบ ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาในด้านความไม่แน่นอนของมาตรการ การขาดมาตรฐานร่วมในการปฏิบัติ และความไม่ต่อเนื่องของการจัดการในระยะยาว ขณะเดียวกัน บทความยังชี้ให้เห็นถึงข้อจำกัดเชิงนโยบายในการรับมือกับภัยคุกคามข้ามชาติ โดยเฉพาะอาชญากรรมในพื้นที่ชายแดน บทความนำเสนอการวิเคราะห์ทั้งในระดับโครงสร้างนโยบาย และกลไกการปฏิบัติ พร้อมเปรียบเทียบนโยบายชายแดนของประเทศเพื่อนบ้าน เช่น อินเดีย ลาว และบังกลาเทศ เพื่อเสนอแนวทางปรับปรุงระบบนโยบายของไทยในระยะยาว โดยเน้นความสมดุลระหว่างอธิปไตยของรัฐกับหลักสิทธิมนุษยชน นอกจากนี้ยังชี้ให้เห็นว่าบทบาทของภาคประชาสังคมมีความสำคัญต่อการเติมเต็มช่องว่างของรัฐในทางปฏิบัติ และควรได้รับการยกระดับให้เป็นหุ้นส่วนเชิงนโยบายอย่างเป็นทางการ

คำสำคัญ: นโยบายความมั่นคงชายแดนไทย, นโยบายสาธารณะ, ผู้ลี้ภัยเมียนมา, สิทธิมนุษยชน, อาชญากรรมข้ามชาติ

Received: 5 June 2025 Revised: 27 June 2025 Accepted: 27 June 2025

¹ อาจารย์, สำนักวิชาการระหว่างประเทศ, คณะรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, จังหวัดเชียงใหม่ รหัสไปรษณีย์ 50200, Email: atchareeya.s@cmu.ac.th

Thailand's Border Policy amid the Cross-Border Crisis from Myanmar

Abstract

Atchareeya Saisin²

This article primarily aims to analyze Thailand's border policy in the context of impacts arising from the crisis in Myanmar following the 2021 military coup. The coup has triggered a range of cross-border issues—including humanitarian concerns, security challenges, and transnational threats. Employing a qualitative research methodology, the study analyzes secondary data from academic literature, reports by relevant agencies, non-governmental organizations, and the media, covering the period from 2021 to 2024, with a focus on the Thai–Myanmar border. The study finds that Thailand's border management continues to prioritize state security over human rights principles, resulting in limitations on the protection of displaced persons and refugees. Responses to the situation are often ad hoc, lacking a systematic legal or institutional framework. This has led to uncertainty in policy measures, absence of shared operational standards, and a lack of continuity in long-term management. Additionally, the article highlights policy limitations in addressing transnational threats, particularly cross-border crime. It provides an analysis at both the policy structure and implementation levels, comparing Thailand's border policies with those of neighboring countries such as India, Laos, and Bangladesh. The article proposes recommendations for improving Thailand's policy system in the long term, emphasizing a balance between state sovereignty and human rights principles. It also underscores the critical role of civil society in filling the gaps left by the state and advocates for its formal inclusion as a policy partner.

Keywords: Human rights, Myanmar refugees, Public policy, Thailand's Border security policy, Transnational crime

Received: 5 June 2025 Revised: 27 June 2025 Accepted: 27 June 2025

² Lecturer, School of International Affairs, Faculty of Political Science and Public Administration, Chiang Mai University, Chiang Mai , Thailand, 50200 Email: atchareeya.s@cmu.ac.th

บทนำ

ภายหลังการรัฐประหารในเมียนมาเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2564 ประเทศได้เข้าสู่ภาวะวิกฤตจากความขัดแย้งทางการเมืองและการใช้ความรุนแรงโดยกองทัพเมียนมาเพื่อตอบโต้กลุ่มฝ่ายต่อต้าน ส่งผลให้มีผู้เสียชีวิตนับพัน และประชาชนกว่า 1.9 ล้านคนต้องกลายเป็นผู้พลัดถิ่นภายในประเทศ ขณะที่อีกนับหมื่นคนหลบหนีออกนอกประเทศ โดยเฉพาะเข้าสู่เขตชายแดนของไทยและอินเดีย (UNHCR, 2024a; UNOCHA, 2024) พื้นที่ชายแดนไทย-เมียนมา โดยเฉพาะอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก ได้กลายเป็นแนวหน้าในการรองรับแรงกดดันจากสถานการณ์ดังกล่าว (Fortify Rights, 2023)

แม้ว่ารัฐบาลไทยจะยังยึดหลักการไม่แทรกแซงกิจการภายในของประเทศเพื่อนบ้าน แต่ได้ดำเนินนโยบายชายแดนโดยให้ฝ่ายความมั่นคงเป็นกลไกหลักในการบริหารสถานการณ์ ส่งผลให้นโยบายตอบสนองมีลักษณะเน้นความมั่นคงเป็นหลัก เช่น การเฝ้าระวังกลุ่มติดอาวุธ, การควบคุมแรงงานที่เข้าเมืองผิดกฎหมาย และการตั้งพื้นที่ปลอดภัยชั่วคราว (มติชนออนไลน์, 2568) อย่างไรก็ตาม นโยบายดังกล่าวกลับส่งผลกระทบต่อประชาชนในพื้นที่ โดยเฉพาะชุมชนชายแดนที่มีความเชื่อมโยงทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจกับฝั่งเมียนมา ทั้งยังส่งผลต่อผู้พลัดถิ่นที่ไม่สามารถเข้าถึงสิทธิขั้นพื้นฐาน เช่น การศึกษาและการคุ้มครองทางกฎหมายได้อย่างเต็มที่ (The101.world, 2568)

การบริหารจัดการชายแดนไทยในบริบทวิกฤตการณ์จึงต้องพิจารณานอกกรอบของ “ความมั่นคงของรัฐ” เพียงอย่างเดียว หากแต่ต้องมองผ่านกรอบ “ความมั่นคงของมนุษย์” (Human Security) ด้วย เนื่องจากการใช้กลไก “การทำให้เป็นความมั่นคง” (Securitization)³ ต่อ ผู้อพยพที่เข้าเมืองโดยไม่มีเอกสารตามที่รัฐกำหนด อาจนำไปสู่การตอบสนองในลักษณะที่ละเมิดสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐานและสร้างภาระให้แก่ชุมชนท้องถิ่น (Saisin et al., 2023) ตัวอย่างที่ชัดเจนคือ การกวาดต้อนกลุ่มผู้ลี้ภัย⁴ และแรงงานในขณะที่ยังกลุ่มอาชญากรรมข้ามชาติ เช่น เครือข่ายแก๊งคอลเซ็นเตอร์ในเมืองเมียวดี กลับสามารถดำเนินการต่อเนื่องได้เป็นเวลาหลายปี จนกลายเป็นประเด็นข่าวระดับประเทศในปี 2567 (The101.world, 2568; ไทย พีบีเอส, 2568) นอกจากนี้ ยังมีประเด็นเรื่องบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้ามาช่วยเติมเต็มเพื่อการดำเนินการช่วยเหลือผู้ที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาความขัดแย้งดังกล่าว

³ แนวคิดเรื่อง securitization อธิบายโดย Buzan, Wæver & de Wilde (1998) ว่ารัฐสามารถทำให้ประเด็นหนึ่งกลายเป็นภัยคุกคามทางความมั่นคงได้ อย่างเช่น ยาเสพติด การค้ามนุษย์

⁴ ผู้ลี้ภัยคือบุคคลที่จำเป็นต้องหลบหนีออกจากประเทศของตน เนื่องจากเกรงกลัวการประหัตประหารด้วยเหตุผลด้านเชื้อชาติ ศาสนา สัญชาติ ความคิดเห็นทางการเมือง หรือการเป็นสมาชิกกลุ่มสังคมใดกลุ่มหนึ่ง และไม่สามารถหรือไม่เต็มใจจะขอรับความคุ้มครองจากรัฐของตนได้ (UNHCR, 2010) ขณะที่ประเทศไทยยังไม่มีกฎหมายเฉพาะที่รับรองสถานะผู้ลี้ภัย จึงมักถือว่าผู้ลี้ภัยเป็นคนเข้าเมืองผิดกฎหมาย (UNHCR Thailand, 2023)

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์นโยบายชายแดนของไทยท่ามกลางวิกฤตการณ์ที่ข้ามพรมแดนมาจากประเทศเมียนมา หลังการรัฐประหารเมื่อ พ.ศ. 2564 จนถึงช่วงต้นปี พ.ศ. 2568 โดยมุ่งศึกษานโยบายที่ดำเนินการตั้งแต่รัฐบาลพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา (พ.ศ. 2557–2566) ต่อเนื่องถึงรัฐบาลพลเรือนภายใต้การนำของนายเศรษฐา ทวีสิน และชื่อ นางสาวแพทองธาร ชินวัตร เป็นนายกรัฐมนตรีคนปัจจุบัน ซึ่งแสดงจุดยืนด้านความมั่นคงชายแดน รวมถึงการจัดการปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติ โดยเฉพาะกรณี “แก๊งคอลเซ็นเตอร์” ในเขตเศรษฐกิจพิเศษเมียวดีที่อยู่ตรงข้ามอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก ซึ่งกลายเป็นภัยคุกคามด้านความมั่นคงและสิทธิมนุษยชนของทั้งสองประเทศ

การศึกษานี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยอาศัยการวิเคราะห์ข้อมูลทุติยภูมิจากแหล่งต่าง ๆ ได้แก่ งานวิจัย บทความวิชาการ รายงานขององค์กรระหว่างประเทศ และข่าวจากสื่อมวลชน เพื่อสำรวจโครงสร้างนโยบาย กลไกการปฏิบัติ และผลกระทบในระดับพื้นที่ โดยหยิบยกกรณีศึกษาเพื่อสะท้อนความยั่งยืนของนโยบายชายแดนไทยในช่วงหลังรัฐประหารในเมียนมา ภายใต้กรอบแนวคิดด้วยความมั่นคงของรัฐ (State Security) และความมั่นคงของมนุษย์ (Human Security)

กรอบแนวคิดดังกล่าวช่วยวิเคราะห์ความท้าทายในการสร้างสมดุลระหว่างอธิปไตยของรัฐกับพันธกรณีด้านสิทธิมนุษยชน โดยเฉพาะในบริบทของผู้ลี้ภัย การจัดการภัยคุกคามข้ามชาติ และผลกระทบต่อชุมชนชายแดน การศึกษานี้มุ่งหวังจะสร้างความเข้าใจต่อข้อจำกัดเชิงโครงสร้างของนโยบายชายแดนไทย และเสนอแนวทางที่สมดุลระหว่างการรักษาความมั่นคงของรัฐกับการเคารพสิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์ อีกทั้งยังเป็นฐานข้อมูลสำหรับการพัฒนาแนวทางเชิงนโยบายและกลไกการปฏิบัติที่ยั่งยืน ในระดับรัฐภาคประชาสังคม และความร่วมมือระหว่างประเทศ

ในบริบทชายแดนไทย-เมียนมาหลังวิกฤตการณ์ทางการเมือง แนวทางการวิเคราะห์นโยบายชายแดนจำเป็นต้องพิจารณาความมั่นคงในหลากหลายระดับ ทั้งในมิติของรัฐและมิติของผลกระทบกับประชาชน บทความนี้จะเลือกใช้กรอบแนวคิดด้านความมั่นคงร่วมสมัย เพื่อวิเคราะห์ในเรื่องหลักอธิปไตยของรัฐกับหลักสิทธิมนุษยชนในพื้นที่ชายแดน ปรากฏการณ์ดังกล่าวไม่เพียงท้าทายต่อบทบาทของรัฐ แต่ยังสะท้อนข้อจำกัดเชิงโครงสร้างในการจัดการปัญหาชายแดนที่มีมิติซับซ้อนยิ่งขึ้นในช่วงหลังรัฐประหาร

การบริหารจัดการชายแดนไทยในบริบทวิกฤตการณ์นี้ จึงไม่อาจพิจารณาเฉพาะในกรอบความมั่นคงของรัฐเท่านั้น โดยเฉพาะเมื่อ การตอบสนองของรัฐต่อผู้ลี้ภัยอาจส่งผลกระทบต่อสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐานและสวัสดิภาพของชุมชนท้องถิ่นโดยรอบ บทความนี้จะหยิบยกกรอบแนวคิดด้านความมั่นคงศึกษา โดยเฉพาะแนวคิด “การทำให้เป็น ความมั่นคง” (Securitization) จึงถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือหลักในการวิเคราะห์นโยบายชายแดนไทยในช่วงหลังรัฐประหารเมียนมา โดยอ้างอิงจากกรอบการวิเคราะห์ที่ผู้เขียนเคยใช้กับกรณีชายแดนอินเดียน-เมียนมา (Saisin et al., 2023) แต่ในบริบทที่แตกต่างทั้งด้านพื้นที่ กลไกของรัฐ และพลวัตทางการเมือง โดยจะอภิปรายเพิ่มเติมในส่วนบททวนวรรณกรรม

นอกจากนี้ ความเข้าใจต่อความมั่นคงชายแดนยังต้องอิงกับแนวคิด “ความมั่นคงแบบข้ามชาติ” (Transnational Security) ซึ่งสะท้อนถึงลักษณะของภัยคุกคามร่วมสมัยที่ไม่จำกัดอยู่ภายในพรมแดนรัฐ แต่เคลื่อนย้ายผ่านรัฐ เช่น กลุ่มอาชญากรรมข้ามชาติ การค้ามนุษย์ และอาชญากรรมทางไซเบอร์ (Chongkittavorn, 2023; Interpol, 2023) การไม่สามารถจัดสมดุลระหว่างมิติต่าง ๆ เหล่านี้นำไปสู่ความย้อนแย้งในนโยบาย เช่น การที่ผู้ลี้ภัยถูกปฏิเสธหรือผลักดันกลับ ขณะเดียวกันกลุ่มค้ามนุษย์หรือเครือข่ายอาชญากรรมกลับสามารถใช้ช่องว่างของพรมแดนได้อย่างอิสระ

ในภาพรวม การบูรณาการแนวคิดด้านความมั่นคงทั้งสองระดับเป็นหลักในการวิเคราะห์ ช่วยให้เห็นความซับซ้อนเชิงโครงสร้างและอำนาจในนโยบายชายแดนไทย ที่มีใช้เพียงแค่การตอบสนองทางเทคนิค แต่เป็นการสะท้อนมุมมองของรัฐต่อกลุ่มเปราะบาง และความสามารถของรัฐในการบริหารพื้นที่ชายแดนให้สมดุลระหว่างความมั่นคงกับสิทธิมนุษยชน

ทบทวนวรรณกรรม

ในประเด็นเรื่องแนวคิดที่นำมาใช้ในการศึกษานโยบายชายแดนของไทยในบริบทวิกฤตการณ์เมียนมา หลังรัฐประหารเมื่อปี พ.ศ. 2564 นั้น จำเป็นต้องตั้งอยู่บนกรอบแนวคิดด้านความมั่นคงที่ครอบคลุมทั้งระดับรัฐและระดับมนุษย์ โดยเฉพาะแนวคิดเรื่อง “ความมั่นคงของรัฐ” (State Security) ซึ่งเน้นการปกป้องอธิปไตย ความสงบเรียบร้อย และการควบคุมพื้นที่ของรัฐ (Baldwin, 1997; Krause & Williams, 1997) และ “ความมั่นคงของมนุษย์” (Human Security) ที่มุ่งเน้นการคุ้มครองปัจเจกบุคคลจากภัยคุกคามทางเศรษฐกิจ สังคม ความรุนแรง และสิทธิมนุษยชน (UNDP, 1994; Newman, 2010) แนวคิดทั้งสองมีจุดเน้นที่ต่างกัน และมักมีความตึงเครียดในการปฏิบัติจริง โดยเฉพาะในบริเวณชายแดนซึ่งเป็นพื้นที่ที่รัฐต้องรักษาอธิปไตย แต่ในขณะเดียวกันก็เผชิญแรงกดดันให้คุ้มครองสิทธิของผู้ลี้ภัยและประชาชนในพื้นที่

นอกจากนี้หนึ่งในแนวคิดสำคัญที่ใช้วิเคราะห์การตอบสนองของรัฐต่อสถานการณ์ชายแดนคือแนวคิดด้านความมั่นคงศึกษา โดยเฉพาะการทำให้เป็นความมั่นคง (Securitization) ซึ่งพัฒนาโดย Copenhagen School โดยเสนอว่า การกระทำของรัฐที่กำหนดให้ปรากฏการณ์ใดเป็น “ภัยคุกคาม” และผลักดันให้อยู่ในวาระความมั่นคง เป็นกระบวนการทางวาทกรรมที่มีผลทางนโยบายอย่างมีนัยสำคัญ (Buzan, Wæver, & de Wilde, 1998) ในบริบทชายแดนเมียนมากับประเทศเพื่อนบ้าน แนวโน้มของการทำให้กลุ่มผู้ลี้ภัยเป็นประเด็นเรื่องความมั่นคงโดยภาครัฐ ได้ส่งผลให้การจัดการชายแดนเน้นที่การควบคุม การเฝ้าระวัง และการจำกัดสิทธิของผู้ลี้ภัย ภายใต้กรอบการตีความว่าเป็นภัยคุกคามด้านความมั่นคง (Fortify Rights, 2023)

นอกจากนี้ ความเข้าใจต่อความมั่นคงชายแดนยังต้องอิงกับแนวคิด “ความมั่นคงแบบข้ามชาติ” (Transnational Security) ซึ่งสะท้อนถึงลักษณะของภัยคุกคามร่วมสมัยที่ไม่จำกัดอยู่ภายในพรมแดนรัฐ แต่เคลื่อนย้ายผ่านรัฐ เช่น กลุ่มอาชญากรรมข้ามชาติ การค้ามนุษย์ และอาชญากรรมทางไซเบอร์ (Chongkittavorn, 2023; Interpol, 2023) การไม่สามารถจัดสมดุลระหว่างมิติต่าง ๆ เหล่านี้นำไปสู่ความย้อนแย้งในนโยบาย เช่น การที่ผู้ลี้ภัยถูกปฏิเสธหรือผลักดันกลับ ขณะเดียวกันกลุ่มค้ามนุษย์หรือเครือข่ายอาชญากรรมกลับสามารถใช้ช่องว่างของพรมแดนได้อย่างอิสระ

ในภาพรวม การบูรณาการแนวคิดด้านความมั่นคงทั้งสองระดับ และการวิเคราะห์ผ่านแนวทาง Securitization ช่วยให้เห็นความซับซ้อนเชิงโครงสร้างและอำนาจในนโยบายชายแดนไทย ซึ่งเป็นการสะท้อนมุมมองของรัฐต่อกลุ่มเปราะบาง และความสามารถของรัฐในการบริหารพื้นที่ชายแดนให้สมดุลระหว่างความมั่นคงกับสิทธิมนุษยชนอีกด้วย นอกจากนี้ การทำความเข้าใจสถานการณ์ชายแดนไทย—เมียนมาหลังรัฐประหาร ในปี 2021 จำเป็นต้องอาศัยการวิเคราะห์แบบสหวิทยาการที่เชื่อมโยงมิตินโยบาย ความมั่นคง และสิทธิมนุษยชน เข้าด้วยกัน แม้ว่างานวิชาการที่ผ่านมาได้เริ่มฉายภาพความท้าทายเหล่านี้แล้ว แต่ยังขาดการวิเคราะห์ที่เชื่อมโยงมิติต่าง ๆ อย่างรอบด้าน โดยเฉพาะในช่วงเวลาวิกฤตที่สถานการณ์เปลี่ยนแปลงรวดเร็วและส่งผลกระทบกว้างขวางในระดับภูมิภาค

หนึ่งในประเด็นสำคัญที่สะท้อนความซับซ้อนของพื้นที่ชายแดนคือการดำเนินงานด้านมนุษยธรรม ซึ่งไม่ได้แยกขาดจากกลไกทางการเมือง ทั้งในระดับระหว่างประเทศและภายในประเทศ Décobert (2016, 2023) ชี้ให้เห็นว่าองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) ไม่เพียงเป็นผู้ส่งมอบความช่วยเหลือเท่านั้น แต่ยังเป็นตัวแสดงที่ดำเนินงานภายใต้อิทธิพลของนโยบายรัฐและบริบทการเมืองภายในเมียนมา ส่งผลให้การช่วยเหลือต้องเผชิญข้อจำกัดหลายประการ และเสี่ยงต่อการถูก “ทำให้เป็นกลางทางการเมือง” โดยไม่ตั้งใจ ซึ่งอาจนำไปสู่ความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงบริการพื้นฐาน

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในเมียนมายังส่งแรงสะท้อนมายังระบบนโยบายของประเทศเพื่อนบ้านอย่างไทย โดย Ware และ Skidmore (2023) ได้วิเคราะห์ว่ารัฐประหารทำให้ไทยต้องปรับแนวทางทั้งในด้านการจัดการผู้ลี้ภัย การควบคุมชายแดน และการทูต ซึ่งล้วนมีผลต่อองค์กรด้านมนุษยธรรมและชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในพื้นที่ชายแดนโดยตรง

ในบริบทเดียวกัน Banki (2024) ใช้แนวคิด porosity หรือการที่ชายแดนเป็นพื้นที่มีช่องว่างให้กับ การเปลี่ยนแปลง เพื่ออธิบายการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของพื้นที่ชายแดนที่เคยยึดหยุ่น กลายเป็นพื้นที่ที่มีมาตรการควบคุมเข้มงวดมากขึ้น อาจด้วยเหตุผลที่ว่ารัฐบาลไทยตอบสนองต่อวิกฤตด้วยการเน้นนโยบายความมั่นคงมากกว่ามุมมองด้านสิทธิมนุษยชน

งานวิจัยในบริบทไทยยังช่วยขยายภาพความเชื่อมโยงของสถานการณ์ชายแดนให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เช่น ชนะศึก โรจนพิทยากร (2564) ที่ระบุว่า การแพร่ระบาดของปัญหายาเสพติดในไทยมีความเกี่ยวข้องกับ ความไม่สงบในเมียนมา สะท้อนให้เห็นถึงผลกระทบข้ามพรมแดนที่เชื่อมโยงกันอย่างแนบแน่น ส่วนจุฑามณี สามัคคีนิษฐ์ (2566) ได้วิพากษ์นโยบายไทยที่ยังคงมีท่าทีแบบ “wait-and-see” ต่อวิกฤตในเมียนมา ซึ่งส่งผลให้การจัดการภายใน เช่น การรับมือผู้ลี้ภัยและความร่วมมือกับประชาคมโลก ขาดความชัดเจนและไม่ต่อเนื่อง

ความรุนแรงจากฝั่งเมียนมาหลังปี 2024 ได้ยิ่งตอกย้ำความเปราะบางนี้ เช่นกรณีสงครามยึด เมียวดีที่ กรุณา ใจใส (2567) วิเคราะห์ไว้ว่า ส่งผลต่อเนื่องถึงวิถีชีวิตของชาวบ้านในอำเภอแม่สอด ทั้งในแง่ การอพยพข้ามพรมแดนอย่างต่อเนื่อง และผลกระทบต่อเศรษฐกิจท้องถิ่น เช่น การค้า การท่องเที่ยว และความมั่นคงในชีวิตประจำวัน

โดยสรุป การศึกษานี้ตั้งอยู่บนความพยายามที่จะเติมเต็มช่องว่างขององค์ความรู้ที่ยังขาดการวิเคราะห์ แบบบูรณาการอย่างครอบคลุมในช่วงปี 2021–2025 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่พลวัตชายแดนเปลี่ยนแปลงอย่าง ลึกซึ้ง งานวิจัยที่มีอยู่มากศึกษาแยกเป็นรายมิติหรือขาดความเชื่อมโยงระหว่างกัน ทำให้ภาพรวมของปัญหา และความสัมพันธ์เชิงซ้อนยังไม่ชัดเจนเพียงพอ

การศึกษานี้จึงมุ่งเสนอการวิเคราะห์แบบเชื่อมโยงทั้งสามมิติคือ นโยบาย ความมั่นคง และสิทธิมนุษยชน เพื่อสะท้อนกลไกที่มีผลกระทบร่วมกันอย่างเป็นระบบ หวังว่าข้อค้นพบจะนำไปสู่ข้อเสนอเชิง นโยบายที่ตอบโจทย์สถานการณ์ชายแดนที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และสามารถส่งเสริมการจัดการชายแดน ที่ยั่งยืน บนพื้นฐานของสิทธิมนุษยชน

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษานี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยเน้นการวิเคราะห์เนื้อหา จากข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data Analysis) ซึ่งประกอบด้วยเอกสารที่หลากหลาย ทั้งรายงานของ หน่วยงานรัฐและองค์กรระหว่างประเทศ (เช่น UNHCR, OHCHR, Fortify Rights), งานวิจัยทางวิชาการใน ระดับชาติและนานาชาติ, หนังสือ และบทความวิชาการ ตลอดจนข่าวสารจากสื่อมวลชนที่มีความน่าเชื่อถือ ระหว่างปี พ.ศ. 2564–2567

ขอบเขตและเกณฑ์การคัดเลือกเอกสาร

ข้อมูลที่เลือกมาศึกษาจะต้องตรงกับเงื่อนไขต่อไปนี้:

1. เป็นเอกสารที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับนโยบายชายแดนของไทย โดยเฉพาะบริบทที่เกี่ยวข้องกับ วิกฤตการณ์จากเมียนมา

2. ครอบคลุมช่วงเวลาหลังรัฐประหารในเมียนมา (พ.ศ. 2564) จนถึงช่วงต้นปี พ.ศ. 2568 เพื่อสะท้อนสถานการณ์ร่วมสมัย
3. มีแหล่งที่มาที่ตรวจสอบได้ เช่น เผยแพร่โดยหน่วยงานทางวิชาการ องค์กรระหว่างประเทศ หรือสื่อคุณภาพที่ผ่านการตรวจสอบข้อเท็จจริง

จากเอกสารทั้งหมด มีการคัดเลือกเฉพาะที่สะท้อนกรณีศึกษาในพื้นที่ชายแดนไทย-เมียนมา และที่เชื่อมโยงกับประเด็นด้านความมั่นคงของรัฐ ความมั่นคงของมนุษย์ และการจัดการกับผู้ลี้ภัย อาทิ งานของ Décobert (2016, 2023), Ware & Skidmore (2023), Banki (2024), และรายงานของ Human Rights Watch (2023) และ Fortify Rights (2023)

กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ดำเนินการผ่านการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงคุณภาพ (Qualitative Content Analysis) โดยใช้กรอบแนวคิดสองมิติหลักเป็นเครื่องมือ ได้แก่

1. ความมั่นคงของรัฐ (State Security) – พิจารณาจากมาตรการของรัฐที่มุ่งรักษาอธิปไตย การควบคุมพรมแดน และการจัดการภัยคุกคาม เช่น การลักลอบเข้าเมือง อาชญากรรมข้ามชาติ และกลุ่มติดอาวุธ
2. ความมั่นคงของมนุษย์ (Human Security) – พิจารณาจากผลกระทบต่อสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐานของผู้ลี้ภัยและประชาชนในพื้นที่ชายแดน เช่น สิทธิในการมีชีวิตรอด การเข้าถึงการศึกษา การคุ้มครองจากการผลักดันกลับ

เอกสารเหล่านี้ได้ถูกนำมาใช้ เพื่อวิเคราะห์ประเด็นสำคัญใน 3 ด้าน ได้แก่ โครงสร้างนโยบาย กลไกการปฏิบัติ และผลกระทบเชิงพื้นที่ โดยมุ่งสำรวจความย้อนแย้งระหว่างความมั่นคงของรัฐกับความมั่นคงของมนุษย์ในเชิงนโยบาย

นอกจากนั้นในส่วนของการศึกษา แม้จะมีหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการบริหารชายแดน เช่น กองทัพ หรือกระทรวงมหาดไทย แต่อย่างไรก็ดี ภาคประชาสังคมเป็นกลุ่มที่ดำเนินงานในแนวทางและมีความยืดหยุ่นสูงในการตอบสนองต่อวิกฤต ทำให้สามารถใช้เป็นกรณีศึกษาที่สะท้อนพลวัตของนโยบายชายแดนในระดับพื้นที่ได้อย่างเป็นรูปธรรม

บริบทสถานการณ์ในเมียนมาและผลกระทบข้ามพรมแดน

ภายหลังการรัฐประหารโดยกองทัพเมียนมาเมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2564 สถานการณ์ภายในประเทศได้เข้าสู่ภาวะวิกฤตทางการเมืองและสิทธิมนุษยชน ความตึงเครียดระหว่างกองทัพกับประชาชนฝ่ายต่อต้านเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว นำไปสู่การชุมนุมประท้วงในหลายเมืองทั่วประเทศ ซึ่งถูกสลายอย่างรุนแรงโดยกำลังทหาร ส่งผลให้เกิดความสูญเสียทั้งชีวิต เสรีภาพ และทรัพย์สินของประชาชนอย่างกว้างขวาง (OHCHR, 2023) จากสถานการณ์ความไม่มั่นคงภายใน มีการก่อตั้งกลุ่มต่อต้านรัฐบาลทหารจำนวนมาก เช่น กองกำลังพิทักษ์ประชาชน (People's Defense Forces – PDF) ตลอดจนการรวมตัวของกองกำลังกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความขัดแย้งกับทหารพม่ามานานหลายสิบปี ส่งผลให้ประเทศเมียนมาดำเนินเข้าสู่ภาวะ “สงครามกลางเมืองโดยพฤตินัย” รายงานของ UNHCR ระบุว่า มีประชาชนกว่า 1.9 ล้านคนต้องกลายเป็นผู้พลัดถิ่นภายในประเทศ (Internal Displaced Person) และอีกหลายหมื่นคนต้องอพยพลี้ภัยข้ามพรมแดน โดยเฉพาะเข้าสู่ประเทศไทยและอินเดีย (UNHCR, 2024a)

วิกฤตการณ์ดังกล่าวไม่ได้ส่งผลเฉพาะกับประเทศเมียนมาเท่านั้น หากแต่ขยายผลออกมาในลักษณะของวิกฤตด้านมนุษยธรรมข้ามพรมแดน ประเทศไทยซึ่งมีแนวชายแดนติดกับเมียนมายาวกว่า 2,400 กิโลเมตร จึงกลายเป็นทั้งทางผ่านและประเทศปลายทางของผู้ลี้ภัย⁵ จำนวนมาก ซึ่งไม่สามารถเข้าถึงการช่วยเหลือจากรัฐเมียนมาได้ ทำให้ต้องพึ่งพาการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) และเครือข่ายภาคประชาสังคมในพื้นที่ชายแดน (UNHCR, 2024a; Amnesty International, 2023) อย่างไรก็ตามภายหลังจากการเปิดประเทศในช่วงปีค.ศ. 2010–2015 หลายองค์กร NGO ได้เคลื่อนย้ายฐานการทำงานจากชายแดนเข้าไปยังพื้นที่ชั้นในของเมียนมา ส่งผลกระทบต่อการให้บริการแก่กลุ่มเปราะบางที่ยังอยู่ในพื้นที่ชายแดนไทย–เมียนมาโดยตรง โดยเฉพาะในด้านการศึกษา การสาธารณสุข และการคุ้มครองเด็ก (อจธรีสา, 2560) ภาวะดังกล่าวนำไปสู่สิ่งที่อาจเรียกได้ว่าเป็น “พื้นที่ว่างทางนโยบาย”⁶ ซึ่งกลุ่มผู้ลี้ภัยและแรงงานข้ามชาติที่ไม่ได้จดทะเบียนอย่างเป็นทางการ ไม่สามารถเข้าถึงการคุ้มครองอย่างเป็นทางการจากรัฐใดรัฐหนึ่งได้ โดยเฉพาะในปัจจุบันที่สถานการณ์มีความผันผวนอย่างมาก ดังข้อมูลของสำนักงานประสานงานกิจการด้านมนุษยธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNOCHA) ประชาชนเมียนมามากกว่า 18.6 ล้านคนต้องการความช่วยเหลือด้านมนุษยธรรม

⁵ ผู้ลี้ภัยคือบุคคลที่จำเป็นต้องหลบหนีออกจากประเทศของตน เนื่องจากเกรงกลัวการประหัตประหารด้วยเหตุผลด้านเชื้อชาติ ศาสนา สัญชาติ ความคิดเห็นทางการเมือง หรือการเป็นสมาชิกกลุ่มสังคมใดกลุ่มหนึ่ง และไม่สามารถหรือไม่เต็มใจจะขอรับความคุ้มครองจากรัฐของตนได้ (UNHCR, 2010) ขณะที่ประเทศไทยยังไม่มีกฎหมายเฉพาะที่รับรองสถานะผู้ลี้ภัย จึงมักถือว่าผู้ลี้ภัยเป็นคนเข้าเมืองผิดกฎหมาย (UNHCR Thailand, 2023)

⁶ “พื้นที่ว่างทางนโยบาย” หมายถึง สถานการณ์ที่รัฐยังไม่มีนโยบาย กฎหมาย หรือกลไกที่ชัดเจนรองรับประเด็นหนึ่ง ๆ ส่งผลให้ผู้ได้รับผลกระทบไม่สามารถเข้าถึงสิทธิหรือการคุ้มครองตามสมควรได้ พื้นที่ว่างนี้มักเปิดโอกาสให้ภาคประชาสังคมเข้ามา มีบทบาทชั่วคราว แต่ในระยะยาวก็ควรมีการพัฒนาเชิงนโยบายอย่างเป็นระบบ (Grindle, 1980; Lipsky, 1980)

ซึ่งถือเป็นตัวเลขสูงที่สุดในประวัติศาสตร์ของประเทศ โดยเฉพาะกลุ่มผู้หญิงและเด็กที่เผชิญกับข้อจำกัดด้านบริการขั้นพื้นฐาน การศึกษา และความรุนแรงทางเพศ (UNOCHA, 2024)

ในฝั่งประเทศไทย พื้นที่ชายแดนกลายเป็นเขตที่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากวิกฤตการณ์ในเมียนมาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะบริเวณอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก รวมถึงพื้นที่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ และกาญจนบุรี ซึ่งตลอดช่วงปี 2564–2567 มีผู้ลี้ภัยข้ามพรมแดนเข้ามาจำนวนมาก (Bangkok Post, 2025) แม้ว่าประเทศไทยจะยังไม่ได้ให้สัตยาบันอนุสัญญาว่าด้วยสถานะของผู้ลี้ภัย ค.ศ. 1951 และยังไม่มีระบบกฎหมายลี้ภัยที่เป็นทางการ แต่การให้ที่พักพิงและความช่วยเหลือในลักษณะชั่วคราวยังคงเป็นแนวปฏิบัติที่ยึดตามหลักมนุษยธรรม (Fortify Rights, 2023) อย่างไรก็ตาม มีรายงานว่าผู้ลี้ภัยบางส่วนยังคงเผชิญกับความเสี่ยงจากการถูกผลักดันกลับโดยไม่มีการประเมินด้านความปลอดภัย ซึ่งอาจขัดต่อหลักการไม่ผลักดันกลับ (non-refoulement)⁷ ที่ไทยมีพันธกรณีตามกฎหมายระหว่างประเทศ (Fortify Rights, 2024) ทั้งนี้ การดำเนินนโยบายของรัฐไทยยังอยู่ภายใต้การกำกับของฝ่ายความมั่นคงเป็นหลัก ซึ่งมักมีข้อจำกัดในด้านการเข้าถึงขององค์กรนานาชาติ ระบบคัดกรองผู้ลี้ภัย และความไม่ชัดเจนของสถานะทางกฎหมาย นำไปสู่ข้อวิพากษ์วิจารณ์ด้านสิทธิมนุษยชนอย่างต่อเนื่อง (Amnesty International, 2023)

นอกจากประเด็นด้านมนุษยธรรมแล้ว ความเปราะบางของพื้นที่ชายแดนยังเปิดช่องให้เครือข่ายอาชญากรรมข้ามชาติขยายตัวอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะในพื้นที่เมืองเมียวดีที่อยู่ตรงข้ามอำเภอแม่สอด มีรายงานถึงการตั้งฐานของกลุ่มที่เรียกว่า “จินเทา” ที่ดำเนินกิจกรรมผิดกฎหมาย อาทิ แก๊งคอลเซ็นเตอร์ ขบวนการค้ามนุษย์ และการฟอกเงิน โดยอาศัยโครงสร้างอำนาจของกองกำลังป้องกันชายแดน (Border Guard Force: BGF) และช่องโหว่ของระบบการควบคุมชายแดนไทย (ไทย พีบีเอส, 2568) ที่แม้ว่ารัฐไทยจะมีมาตรการควบคุมการลักลอบเข้าเมืองและแรงงานผิดกฎหมาย แต่ภัยความมั่นคงจากอาชญากรรมข้ามชาติในรูปแบบใหม่กลับทวีความซับซ้อนยิ่งขึ้น มีการลักลอบนำชาวต่างชาติเข้ามาทำงานในกิจการคอลเซ็นเตอร์อย่างผิดกฎหมาย พร้อมทั้งเคลื่อนย้ายทั้งเงินทุนและข้อมูลผ่านเครือข่ายที่ตรวจสอบได้ยาก (ไทยรัฐ, 2568) ต่อมา แม้จะมีความพยายามในการกวาดล้างและเจรจาระหว่างรัฐบาลไทย เมียนมา และจีนในช่วงต้นปี 2568

⁷ หลักการไม่ผลักดันกลับ (non-refoulement) เป็นหลักการพื้นฐานของกฎหมายระหว่างประเทศที่ห้ามมิให้รัฐส่งบุคคลไปยังประเทศหรือดินแดนที่เขาอาจเผชิญกับภัยคุกคามต่อชีวิตหรือเสรีภาพของตน ไม่ว่าจะด้วยเหตุผลด้านเชื้อชาติ ศาสนา สัญชาติ การเป็นสมาชิกของกลุ่มสังคม หรือความคิดเห็นทางการเมือง รวมถึงความเสี่ยงต่อการถูกทรมานหรือการปฏิบัติที่โหดร้าย ไร้มมนุษยธรรม หรือย่ำยีศักดิ์ศรี หลักการนี้มีผลผูกพันตามอนุสัญญาว่าด้วยสถานะผู้ลี้ภัย ค.ศ. 1951 กฎหมายสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศ และกฎหมายตามจารีตประเพณีสากล หลักการนี้ใช้ทั้งกับผู้ลี้ภัยและผู้ขอลี้ภัย โดยบุคคลจะต้องไม่ถูกส่งกลับออกนอกประเทศจนกว่าจะมีการพิจารณาสถานะอย่างเป็นทางการโดยหน่วยงานที่มีอำนาจหรือ UNHCR ซึ่งเป็นการคุ้มครองเบื้องต้นเพื่อป้องกันการละเมิดสิทธิมนุษยชนอย่างร้ายแรง (UNHCR, 2023)

แต่ความร่วมมือยังอยู่ในระดับเริ่มต้น การจัดตั้งกลไกความร่วมมือระยะยาวในระดับภูมิภาคจึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง เพื่อป้องกันไม่ให้เป็นพื้นที่ชายแดนกลายเป็น “พื้นที่ว่างจากอำนาจอธิปไตย”⁸ ที่ถูกใช้โดยกลุ่มอาชญากรรมข้ามชาติต่อไปในอนาคต (ไทย พีบีเอส, 2568; ไทยรัฐ, 2568)

ผลกระทบหลายมิติจากวิกฤตการณ์ในเมียนมาได้ตอกย้ำความสำคัญของการทบทวนนโยบายชายแดนของไทยในปัจจุบัน ซึ่งต้องเผชิญทั้งแรงกดดันเชิงมนุษยธรรม ความมั่นคง และอาชญากรรมข้ามชาติ ดังนั้น การวิเคราะห์นโยบายชายแดนของไทยภายใต้บริบทวิกฤตเหล่านี้จึงมีความจำเป็น เพื่อประเมินประสิทธิภาพของกลไกที่มีอยู่ และพิจารณาความเป็นไปได้ของการปฏิรูปในตั้งแต่ระดับนโยบาย จนถึงระดับการปฏิบัติในพื้นที่

นโยบายชายแดนของไทย

นโยบายชายแดนของไทยมีความหลากหลายและซับซ้อน สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะภูมิรัฐศาสตร์ความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ และระดับภัยคุกคามที่แตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ โดยพรมแดนทางบกของไทยนั้นติดกับทั้งเมียนมา ลาว กัมพูชา และมาเลเซียที่มีบริบทต่างกัน ทำให้ไม่สามารถใช้แนวทางนโยบายแบบเดียวกันได้ทั้งหมด โดยทั่วไป รัฐบาลไทยให้ความสำคัญกับการควบคุมชายแดนเพื่อความมั่นคงของรัฐ ควบคู่กับการส่งเสริมความร่วมมือด้านเศรษฐกิจและการพัฒนาในระดับท้องถิ่น ผ่านกลไกคณะกรรมการชายแดนทั่วไป (General Border Committee) และคณะกรรมการชายแดนภูมิภาค (Regional Border Committee) ที่ทำหน้าที่ประสานงานด้านความมั่นคงและกิจกรรมข้ามพรมแดน (กระทรวงกลาโหม, 2565)

แนวทางการบริหารจัดการชายแดนของไทยสะท้อนให้เห็นความแตกต่างในแต่ละพื้นที่อย่างชัดเจน เช่น ชายแดนไทย-มาเลเซียมีมาตรการควบคุมที่เข้มงวดเป็นพิเศษเนื่องจากปัญหาความไม่สงบในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ขณะที่ชายแดนไทย-ลาวให้ความสำคัญกับความร่วมมือด้านเศรษฐกิจ การค้า และการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ส่วนชายแดนไทย-กัมพูชายังคงมีความอ่อนไหวจากข้อพิพาททางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะกรณีพื้นที่โดยรอบปราสาทพระวิหาร (Chachavalpongpun, 2013) สถานการณ์เหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าการบริหารชายแดนของไทยจำเป็นต้องใช้แนวทางแบบจำเพาะเจาะจงตามบริบทของแต่ละพื้นที่ มากกว่าการใช้มาตรการแบบเดียวกันทั้งระบบ

⁸ พื้นที่ว่างจากอำนาจอธิปไตย หมายถึง พื้นที่ที่รัฐไม่สามารถ หรือเลือกที่จะไม่ใช้อำนาจรัฐอย่างเต็มรูปแบบ ทำให้กลไกรัฐไม่สามารถควบคุม กำกับ หรือลงโทษได้อย่างมีประสิทธิภาพ ส่งผลให้พื้นที่ดังกล่าวกลายเป็นเขตที่อำนาจรัฐเบาบาง เปิดโอกาสให้กลุ่มอื่นเข้ามากำหนดกติกาหรือบทบาทแทนรัฐ เช่น กลุ่มชาติพันธุ์ ขบวนการติดอาวุธ หรือองค์กรนอกภาครัฐ (Scott, 2009; Agnew, 2005)

การควบคุมชายแดนของไทย โดยเฉพาะในพื้นที่ชายแดนไทย-เมียนมา ยังคงมีลักษณะกึ่งทหาร (militarized border governance)⁹ โดยอยู่ภายใต้การบริหารของหน่วยงานด้านความมั่นคง เช่น กองทัพบก และกองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายในราชอาณาจักร (กอ.รมน.) ซึ่งมีอำนาจในการกำหนดมาตรการควบคุมพื้นที่โดยใช้กฎหมายพิเศษ อาทิ กฎอัยการศึกหรือพระราชกำหนดการบริหารราชการในสถานการณ์ฉุกเฉิน ส่งผลให้การเปิด-ปิดด่าน การอนุญาตให้ผู้ลี้ภัยเข้ามาในประเทศ หรือการตั้งพื้นที่ปลอดภัยชั่วคราว มักขึ้นอยู่กับพิจารณาของเจ้าหน้าที่ท้องถิ่น และการประเมินสถานการณ์ความมั่นคง มากกว่าการยึดโยงกับหลักสิทธิมนุษยชนหรือพันธกรณีตามกฎหมายระหว่างประเทศ (Fortify Rights, 2024; Human Rights Watch, 2024) เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศเพื่อนบ้านอื่นๆ เช่น อินเดีย จะพบว่าหลังจากวิกฤตการณ์รัฐประหารเมียนมา พื้นที่ชายแดนของอินเดีย เช่น เมือง Moreh ก็ต้องเผชิญกับปัญหาการอพยพข้ามพรมแดน ความรุนแรงจากการสู้รบ และภัยอาชญากรรมข้ามชาติอย่างเข้มข้น รัฐบาลอินเดียได้ใช้มาตรการด้านความมั่นคง เช่น การปิดพรมแดน การระงับข้อตกลงการเคลื่อนย้ายเสรีเฉพาะพื้นที่ (Free Movement Regime – FMR) รวมถึงการจำกัดการค้าข้ามแดน ซึ่งแม้จะมีเป้าหมายเพื่อความมั่นคง แต่ก็สร้างผลกระทบต่อชุมชนชายแดนในมิติทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างกว้างขวาง (Saisin et al., 2023)

นโยบายที่นำมาใช้ในบริบทชายแดนไทย-เมียนมาโดยส่วนใหญ่ยังคงมีลักษณะเฉพาะกิจ (ad hoc) กล่าวคือ เป็นการตอบสนองเฉพาะหน้าโดยไม่มีกรอบยุทธศาสตร์หรือกฎหมายรองรับอย่างถาวร ส่งผลให้การดำเนินงานขาดความต่อเนื่องและความเป็นระบบ การตัดสินใจในหลายกรณีขึ้นอยู่กับดุลพินิจของเจ้าหน้าที่ภาคสนาม ซึ่งอาจนำไปสู่ความไม่เท่าเทียมในการเข้าถึงสิทธิขั้นพื้นฐานของผู้ลี้ภัย อีกทั้งยังไม่มีระบบติดตามและประเมินผลที่เป็นรูปธรรม ทำให้ไม่สามารถปรับปรุงหรือพัฒนานโยบายจากบทเรียนในภาคสนามได้อย่างเป็นระบบ

ผลกระทบที่เกิดขึ้นคือ ผู้ลี้ภัยจำนวนมากยังคงอยู่ในสถานะที่ไม่มั่นคงทั้งในด้านกฎหมายและการเข้าถึงบริการขั้นพื้นฐาน เช่น การศึกษา การประกอบอาชีพ และการคุ้มครองจากการถูกผลักดันกลับ แม้ว่าประเทศไทยจะยังไม่ให้สัตยาบันอนุสัญญาว่าด้วยสถานะภาพผู้ลี้ภัย ค.ศ. 1951 แต่ในฐานะภาคีของกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง (ICCPR) ไทยยังมีพันธกรณีในการเคารพสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐาน (วรเชษฐ์, 2565)

⁹ การควบคุมชายแดนลักษณะกึ่งทหาร หมายถึง รูปแบบการบริหารจัดการชายแดนที่หน่วยงานด้านความมั่นคง เช่น กองทัพ หรือกองกำลังรักษาความสงบ มีบทบาทนำในการกำหนดมาตรการและควบคุมพื้นที่ มากกว่าหน่วยงานพลเรือน ส่งผลให้แนวทางปฏิบัติเน้นความมั่นคงของรัฐเป็นหลัก และอาจลดทอนการคำนึงถึงมิติด้านสิทธิมนุษยชนหรือการคุ้มครองทางสังคม (Jones & Johnson, 2016; Mountz, 2010)

นอกจากนั้น ในช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมา รัฐบาลไทยได้นำนโยบาย “Seal Stop Safe” มาใช้เพื่อควบคุมชายแดนอย่างเข้มงวด โดยมีเป้าหมายเพื่อป้องกันการลักลอบเข้าเมืองผิดกฎหมาย การค้ามนุษย์ และอาชญากรรมข้ามชาติ โดยเฉพาะในพื้นที่ชายแดนที่เผชิญกับภัยคุกคามรูปแบบใหม่ เช่น เครือข่ายคอลเซ็นเตอร์ในเขตเมืองเมียวดีที่อยู่ตรงข้ามอำเภอแม่สอด (The101.world, 2568) แม้ว่านโยบายดังกล่าวจะมีวัตถุประสงค์ด้านความมั่นคงของรัฐ แต่กลับส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชนชายแดนไปด้วย

โดยสรุป นโยบายชายแดนของไทยในบริบทวิกฤตเมียนมายังคงเผชิญกับข้อจำกัดเชิงโครงสร้าง ทั้งในแง่ของการพึ่งพากลไกกึ่งทหาร การไม่มีระบบคัดกรองที่โปร่งใส และการตอบสนองในลักษณะเฉพาะหน้า หากประเทศไทยต้องการพัฒนากลไกการบริหารจัดการชายแดนให้มีประสิทธิภาพ เป็นธรรม และสอดคล้องกับมาตรฐานสากลในระยะยาว จำเป็นต้องทบทวนแนวทางนโยบายที่มีอยู่ และสร้างสมดุลระหว่างการปกป้องความมั่นคงของรัฐกับการเคารพสิทธิมนุษยชนของผู้ลี้ภัยอย่างเป็นรูปธรรม

บทบาทของภาคประชาสังคมในการตอบสนองต่อวิกฤตชายแดน

ในสถานการณ์ที่ประเทศไทยยังไม่มีกรอบกฎหมายเกี่ยวกับผู้ลี้ภัยอย่างเป็นทางการ การรับมือกับวิกฤตการณ์ข้ามพรมแดนจากเมียนมาจึงไม่สามารถพึ่งพาภาครัฐเพียงฝ่ายเดียวได้ ภาคประชาสังคม โดยเฉพาะองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) ทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับประเทศ และระดับนานาชาติ มีบทบาทสำคัญในการเสริมการแก้ปัญหาเชิงนโยบายและการปฏิบัติ โดยเฉพาะในพื้นที่ชายแดนไทย-เมียนมาที่เผชิญกับการอพยพของผู้ลี้ภัยจำนวนมาก องค์กรเหล่านี้มีบทบาทในการให้ความช่วยเหลือด้านมนุษยธรรม เช่น การจัดตั้งที่พักชั่วคราว การให้บริการด้านสุขภาพ การศึกษา อาหาร และการคุ้มครองผู้เปราะบาง โดยความร่วมมือกับหน่วยงานระหว่างประเทศ (Jesuit Refugee Service, 2023; UNHCR, 2024) และได้กลายเป็นกลไกหนึ่งที่มีความสำคัญในการดูแลผู้ลี้ภัย เมื่อภาครัฐยังไม่สามารถดำเนินการเชิงระบบได้อย่างทั่วถึง

ยิ่งไปกว่านั้น ภาคประชาสังคมยังมีบทบาทสำคัญในการ “เฝ้าระวังเชิงนโยบาย” และ “สะท้อนเสียงของผู้ได้รับผลกระทบ” กลุ่มองค์กรที่ทำงานแนวชายแดน เช่น เครือข่ายสิทธิมนุษยชนในแม่สอด หรือกลุ่มเยาวชนชาติพันธุ์ในค่ายผู้ลี้ภัย ทำหน้าที่เป็นทั้งผู้เก็บข้อมูล เผยแพร่สถานการณ์ และผลักดันให้เกิดกระบวนการตรวจสอบมาตรการของรัฐ ข้อมูลจากภาคสนามที่ได้จากองค์กรพัฒนาเอกชนมักถูกใช้เป็นฐานในการจัดทำรายงานขององค์กรระหว่างประเทศ และยังช่วยขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายผ่านกลไกการทูตด้านมนุษยธรรม

เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศเพื่อนบ้าน เช่น มาเลเซียหรืออินโดนีเซีย ซึ่งมีภาคประชาสังคมที่เข้มแข็งเช่นเดียวกัน จะพบว่าความสำเร็จของการจัดการวิกฤตมนุษยธรรมในระยะยาวขึ้นอยู่กับความสามารถในการสร้างและประสานความร่วมมือที่ยั่งยืนระหว่างรัฐกับภาคประชาสังคม

อย่างไรก็ตาม ในพื้นที่ชายแดนไทยก็มีความร่วมมือระหว่างฝ่ายไทยกับองค์กรภาคประชาสังคม และองค์กรระหว่างประเทศมาอย่างยาวนาน เช่น สำนักงานข้าหลวงใหญ่ผู้ลี้ภัยแห่งสหประชาชาติ (United Nations High Commissioner for Refugees -UNHCR) และคณะกรรมการกาชาดระหว่างประเทศ (International Committee of the Red Cross-ICRC) ในการให้ความช่วยเหลือขั้นพื้นฐาน เช่น อาหาร ยา และที่พักพิงชั่วคราว แต่การเข้าถึงพื้นที่ชายแดนของหน่วยงานเหล่านี้ยังขึ้นอยู่กับความสนใจของฝ่ายความมั่นคงในแต่ละพื้นที่ ซึ่งไม่เป็นมาตรฐานเดียวกันทั่วประเทศ (Human Rights Watch, 2022)

แต่ในสถานการณ์ล่าสุดที่ประเทศผู้บริจาครายหลัก เช่น สหรัฐอเมริกา ลดงบประมาณสนับสนุนด้านมนุษยธรรมต่อผู้ลี้ภัยในไทย ได้ส่งผลโดยตรงต่อขีดความสามารถขององค์กรภาคประชาสังคมและองค์กรระหว่างประเทศในการดำเนินงานต่อเนื่อง โดยเฉพาะในค่ายพักพิงตามแนวชายแดน ซึ่งต้องลดบริการพื้นฐาน เช่น อาหาร การศึกษา และสุขภาพลงอย่างมีนัยสำคัญ (The101.world, 2568) จากกรณีเช่นนี้ รัฐไทยจึงควรเร่งพัฒนากลไกการคุ้มครองผู้ลี้ภัยภายในประเทศ ที่ไม่พึ่งพางบประมาณจากต่างชาติแต่เพียงอย่างเดียว พร้อมทั้งสนับสนุนให้ภาคประชาสังคมสามารถทำงานร่วมกับรัฐได้อย่างเป็นระบบและยั่งยืนมากยิ่งขึ้น

จนถึงปัจจุบันบทบาทขององค์กรภาคประชาสังคมในพื้นที่ชายแดนไทย-เมียนมามีความสำคัญอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในสถานการณ์ที่กลไกรัฐยังไม่สามารถรองรับและจัดการผลกระทบข้ามแดนจากเมียนมาอย่างเป็นระบบ เครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชน เช่น Mae Tao Clinic, The Border Consortium (TBC) และ Jesuit Refugee Service (JRS) ได้แสดงให้เห็นถึงความสามารถในการปรับตัวและดำเนินการช่วยเหลือด้านมนุษยธรรมอย่างต่อเนื่อง แม้ภายใต้ข้อจำกัดของการเข้าถึงพื้นที่และทรัพยากรที่ลดลง โดย Mae Tao Clinic ให้บริการด้านสุขภาพที่จำเป็นแก่ผู้ลี้ภัยและแรงงานข้ามชาติในพื้นที่ชายแดนไทย-เมียนมา (Mae Tao Clinic, n.d.) ขณะที่ TBC ให้ความช่วยเหลือด้านอาหาร ที่พักพิง และสนับสนุนการดำรงชีวิตของผู้พลัดถิ่นในค่ายต่าง ๆ ตามแนวชายแดน (The Border Consortium, n.d.) ส่วน JRS ดำเนินโครงการด้านการศึกษ การฝึกอาชีพ และการสนับสนุนจิตสังคมแก่ผู้พลัดถิ่นทั้งในค่ายและในพื้นที่เมือง (Jesuit Refugee Service, n.d.)

แม้กระนั้น อุปสรรคที่ภาคประชาสังคมต้องเผชิญมีทั้งเชิงโครงสร้าง เช่น ข้อจำกัดในการรับทุนจากต่างประเทศ หรือข้อกำหนดทางกฎหมายเกี่ยวกับสถานะขององค์กร และเชิงปฏิบัติ เช่น การตรวจสอบ การควบคุมจากเจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคง และการไม่ได้อยู่ในกระบวนการตัดสินใจระดับนโยบาย ปรากฏการณ์นี้สะท้อนให้เห็นว่า แม้ภาคประชาสังคมจะสามารถตอบสนองต่อวิกฤตได้ในทางปฏิบัติ แต่ก็ยังขาดการยอมรับสถานะที่จะมีส่วนร่วมในระดับนโยบายอย่างแท้จริง เพื่อให้การจัดการวิกฤตชายแดนมีประสิทธิภาพและยั่งยืน รัฐไทยจึงควรส่งเสริมการมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคมอย่างเป็นทางการ โดยกำหนดบทบาทในระดับกลไก ไม่ใช่เพียงในฐานะภาคีผู้ปฏิบัติในภาคสนามเท่านั้น

นอกจากนี้ บทบาทของภาคประชาสังคมยังแสดงออกผ่านการผลักดัน “พื้นที่เชิงนโยบายทางเลือก” เช่น ข้อเสนอให้ไทยจัดตั้ง “ศูนย์คัดกรองผู้ลี้ภัยอย่างเป็นระบบ” ที่มีภาคประชาสังคมเป็นสักขีพยานหรือผู้สังเกตการณ์ เพื่อรับประกันว่าการคัดกรองและการผลักดันกลับเป็นไปตามหลัก non-refoulement และกฎหมายสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศ (Amnesty International, 2023) แม้ข้อเสนอนี้ยังไม่ถูกนำไปปฏิบัติในเชิงนโยบาย แต่สะท้อนให้เห็นว่าภาคประชาสังคมไม่ได้จำกัดบทบาทอยู่ที่การให้บริการเท่านั้น หากยังทำหน้าที่เสนอแนวทางปฏิรูปเชิงระบบอย่างต่อเนื่อง

การวิเคราะห์เชิงนโยบาย

แม้ว่านโยบายชายแดนของไทยในช่วงวิกฤตเมียนมาจะปรากฏความพยายามในการสร้างสมดุลระหว่าง “ความมั่นคงของรัฐ” กับ “หลักมนุษยธรรม” แต่ในทางปฏิบัติกลับพบว่า รัฐไทยยังให้น้ำหนักกับมิติด้านความมั่นคงเป็นหลัก ขณะที่หลักสิทธิมนุษยชนและพันธกรณีตามกฎหมายระหว่างประเทศยังมีบทบาทรองลงมา โดยเฉพาะในกระบวนการคัดกรองและปฏิบัติต่อผู้ลี้ภัย ซึ่งสะท้อนถึงการจัดลำดับความสำคัญของนโยบายที่ยังขาดความสมดุล

จากกรอบแนวคิด “ความมั่นคงของรัฐ” (State Security) และ “ความมั่นคงของมนุษย์” (Human Security) ที่ใช้ในการวิเคราะห์ พบว่า รัฐไทยยังคงยึดโยงกับการปกป้องอธิปไตยและการควบคุมภัยคุกคามในลักษณะดั้งเดิมเป็นหลัก โดยเฉพาะการเน้นมาตรการควบคุมและความมั่นคงชายแดนมากกว่าการคุ้มครองสิทธิของบุคคล นโยบายชายแดนจึงมีลักษณะ “securitized” ตามแนวคิดของ Copenhagen School กล่าวคือ รัฐได้ทำให้ผู้ลี้ภัยกลายเป็นประเด็นความมั่นคง ซึ่งนำไปสู่การตอบสนองที่มุ่งควบคุม มากกว่าการคุ้มครอง (Buzan, Wæver, & de Wilde, 1998)

รายงานจากองค์กรสิทธิมนุษยชนระบุว่า การบริหารจัดการชายแดนที่อยู่ภายใต้การนำของหน่วยงานด้านความมั่นคง ส่งผลให้การตัดสินใจเชิงนโยบายมีลักษณะเฉพาะกิจมากกว่าการอิงกรอบกฎหมายหรือแนวทางปฏิบัติที่เป็นระบบ โดยพบกรณีที่เจ้าหน้าที่รัฐปฏิเสธไม่ให้ผู้ลี้ภัยเข้าประเทศโดยไม่มีระบบคัดกรองสถานะที่โปร่งใส หรือดำเนินการผลักดันกลับโดยไม่ผ่านการประเมินความเสี่ยง (Asia Pacific Refugee Rights Network et al., 2021; Human Rights Watch, 2023) แม้รัฐบาลจะได้ประกาศใช้ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการคัดกรองบุคคลที่ไม่สามารถกลับประเทศต้นทางได้ พ.ศ. 2562 เพื่อจัดตั้งกลไกคัดกรองระดับชาติ (National Screening Mechanism: NSM) แต่การดำเนินงานยังล่าช้า ขาดความชัดเจนด้านกระบวนการและแนวทางปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม

นโยบายชายแดนของไทยยังแสดงให้เห็นถึง “ความลึกลับ” ในการจัดการภัยคุกคาม กล่าวคือ รัฐสามารถควบคุมกลุ่มผู้ลี้ภัยที่ไม่มีอาวุธได้อย่างเข้มงวด แต่กลับไร้ประสิทธิภาพในการรับมือกับภัยอาชญากรรมข้ามชาติที่มีความซับซ้อนและเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย เช่น เครือข่ายแก๊งคอลเซ็นเตอร์ในเมืองเมียวดี ซึ่งใช้พื้นที่ชายแดนไทย-เมียนมาเป็นฐานปฏิบัติการข้ามชาติ ทั้งในรูปแบบการหลอกลวง กักขังแรงงาน และการโจมตีทางไซเบอร์ (AP News, 2023) สถานการณ์นี้สะท้อนถึงการเลือกจัดลำดับความสำคัญของภัยคุกคามที่อาจไม่สอดคล้องกับผลกระทบในระยะยาว

เมื่อประยุกต์แนวคิด “ความมั่นคงแบบข้ามชาติ” (Transnational Security) ซึ่งชี้ให้เห็นถึงลักษณะของภัยคุกคามร่วมสมัยที่ไม่จำกัดอยู่เพียงในพรมแดนของรัฐ จะพบว่ารัฐไทยยังขาดแนวทางแบบบูรณาการที่สามารถรองรับลักษณะภัยคุกคามที่เคลื่อนย้ายและเปลี่ยนแปลงได้รวดเร็ว การขาดนโยบายผู้ลี้ภัยที่ชัดเจน และระบบคัดกรองที่มีมาตรฐาน ทำให้การควบคุมชายแดนเน้นความมั่นคงทางกายภาพมากกว่าความมั่นคงของชีวิตมนุษย์

บทเรียนจากประเทศเพื่อนบ้าน เช่น อินдия ลาว และบังกลาเทศ ชี้ให้เห็นว่าการบริหารจัดการชายแดนที่มีประสิทธิภาพต้องอาศัยความสอดคล้องของนโยบายกับบริบทภูมิรัฐศาสตร์ อินเดียดำเนินนโยบายปิดพรมแดนในรัฐมณีปุระโดยระงับข้อตกลงการเคลื่อนย้ายเสรี (Free Movement Regime – FMR) และเสริมกำลังทหารเพื่อรับมือกับผู้ลี้ภัยและภัยความมั่นคง (Saisin et al., 2023) บังกลาเทศแม้ยังคงรับผู้ลี้ภัยชาวโรฮิงญา แต่ใช้มาตรการควบคุมอย่างเข้มงวด เช่น การโยกย้ายไปยังเกาะ Bhasan Char (Human Rights Watch, 2023) ขณะที่ลาวเน้นการประสานงานในกรอบ GMS (Greater Mekong Subregion) เพื่อเชื่อมโยงประเด็นความมั่นคง เศรษฐกิจ และการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (ADB, 2023)

กรณีเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่าการบริหารจัดการชายแดนในยุคปัจจุบันต้องอาศัยแนวนโยบายที่ยืดหยุ่น และสอดคล้องกับบริบทของภัยคุกคามข้ามพรมแดน โดยเฉพาะในสถานการณ์ที่มีลักษณะวิกฤต เช่น การเคลื่อนย้ายของผู้ลี้ภัยจากเมียนมา ซึ่งไม่อาจจัดการได้ด้วยมาตรการควบคุมแบบเดิมเพียงอย่างเดียว รัฐจึงจำเป็นต้องออกแบบนโยบายที่ผสมผสานแนวคิดด้านความมั่นคงของรัฐ ความมั่นคงของมนุษย์ และความมั่นคงข้ามชาติเข้าด้วยกัน เพื่อสร้างกลไกเชิงระบบที่คำนึงถึงสิทธิมนุษยชนและความร่วมมือระดับภูมิภาคอย่างแท้จริง

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากการวิเคราะห์นโยบายชายแดนของไทยในบริบทวิกฤตการณ์ข้ามพรมแดนจากเมียนมา พบว่ารัฐไทยยังเผชิญข้อจำกัดเชิงโครงสร้างในหลายมิติ ทั้งด้านกฎหมาย โครงสร้างการบริหาร และความร่วมมือระหว่างประเทศ ดังนั้น การพัฒนานโยบายชายแดนจึงควรปรับให้มีความยืดหยุ่น สมดุล และตอบสนองต่อพลวัตของภัยคุกคามร่วมสมัย โดยสามารถสังเคราะห์ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายได้ 4 ประการดังนี้

1. รัฐควรมีการจัดทำนโยบายว่าด้วยการคุ้มครองผู้ลี้ภัยแห่งชาติในรูปแบบลายลักษณ์อักษร แม้ไทยจะยังไม่เข้าร่วมเป็นภาคีสัญญาวาด้วยสถานภาพผู้ลี้ภัย ค.ศ. 1951 แต่ควรมีกรอบนโยบายที่ครอบคลุมหลักการพื้นฐาน เช่น นิยามของผู้ลี้ภัย กลไกการคัดกรอง สิทธิในการไม่ถูกผลักดันกลับ (non-refoulement) และการเข้าถึงบริการขั้นพื้นฐาน โดยยึดหลักมนุษยธรรมและพันธกรณีตามกฎหมายระหว่างประเทศ

2. ควรปรับโครงสร้างการบริหารจัดการชายแดนให้เป็นแบบบูรณาการมากขึ้น โดยเปิดพื้นที่ให้หน่วยงานพลเรือน เช่น กระทรวงการต่างประเทศ กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ รวมถึงองค์กรภาคประชาสังคมในพื้นที่เข้ามามีบทบาทร่วมกับฝ่ายความมั่นคง การจัดตั้ง “คณะกรรมการบริหารชายแดนเชิงบูรณาการ” ที่สามารถกำหนดมาตรการเชิงพื้นที่ได้อย่างยืดหยุ่นและทันท่วงที จะช่วยลดการตัดสินใจเฉพาะกิจและเพิ่มประสิทธิภาพในการรับมือกับวิกฤต

3. รัฐควรมีนโยบายเฉพาะเพื่อรับมือกับภัยคุกคามข้ามชาติรูปแบบใหม่ เช่น อาชญากรรมไซเบอร์ การค้ามนุษย์ และการบังคับใช้แรงงาน ซึ่งอาศัยช่องโหว่ของพื้นที่ชายแดนและระบบราชการแบบแยกส่วน การพัฒนาเครือข่ายการข่าว เสริมสร้างศักยภาพเจ้าหน้าที่ และความร่วมมือกับองค์กรระหว่างประเทศ เช่น Interpol ถือเป็นกลยุทธ์สำคัญในการควบคุมความมั่นคงในระยะยาว (Interpol, 2023)

4. ประเทศไทยควรยกระดับบทบาทในเวทีภูมิภาค โดยเฉพาะในมิติมนุษยธรรม ผ่านกลไกของอาเซียน เช่น AHA Centre (ASEAN Coordinating Centre for Humanitarian Assistance on disaster management) ซึ่งเป็นศูนย์กลางในการประสานความช่วยเหลือด้านมนุษยธรรมในภูมิภาค (AHA Centre, n.d.) การใช้กลไกนี้เพื่อส่งต่อความช่วยเหลือและสร้างพื้นที่กลางในการเจรจา จะช่วยส่งเสริมบทบาทของไทยในอาเซียน และสร้างสมดุลระหว่างอธิปไตยของรัฐกับพันธกรณีด้านสิทธิมนุษยชน

บทสรุป

บทความนี้ได้วิเคราะห์นโยบายชายแดนของไทยในบริบทวิกฤตการณ์จากเมียนมา โดยใช้ให้เห็นข้อจำกัดเชิงโครงสร้างในด้านกฎหมาย การบริหาร และกรอบความร่วมมือระหว่างประเทศ แนวทางการดำเนินนโยบายที่มุ่งเน้นด้านความมั่นคงของรัฐเพียงมิติเดียว ทำให้การตอบสนองต่อกลุ่มผู้ลี้ภัยและภัยคุกคามข้ามชาติยังขาดประสิทธิภาพและความยั่งยืน

จากสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในภูมิภาค การปรับปรุงนโยบายชายแดนจึงควรมุ่งเน้นการจัดทำกรอบกฎหมายลี้ภัย การพัฒนากลไกบริหารแบบสหสาขา และการประสานความร่วมมือกับภาคประชาสังคม ซึ่งจะช่วยยกระดับการตอบสนองเชิงนโยบายให้มีมิติความเป็นมนุษย์มากขึ้น และลดช่องว่างที่ผู้ลี้ภัยต้องเผชิญจากความไม่ชัดเจนทางกฎหมาย

ในระดับภูมิภาค ประเทศไทยควรยกระดับบทบาทในกรอบอาเซียน โดยเฉพาะในประเด็นมนุษยธรรม การเป็นแกนกลางในการส่งเสริมการเจรจาและความร่วมมือจะช่วยให้ไทยสามารถรักษาสอดคล้องระหว่างผลประโยชน์ของรัฐกับพันธกรณีด้านสิทธิมนุษยชนในฐานะประเทศเพื่อนบ้านของเมียนมาได้อย่างยั่งยืน

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กระทรวงกลาโหม. (2565). *กรอบความร่วมมือด้านความมั่นคงชายแดนระหว่างไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานนโยบายและแผน.
- กรุณา ใจใส. (2567). *สงครามยืดเยื้อดีกับชีวิตคนชายแดน*. ศูนย์วิจัยและพัฒนานโยบายสาธารณะ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (TU-RAC).
- จุฑามณี สามัคคีนิชัย. (2566). *นโยบายต่างประเทศไทยต่อเมียนมาหลังรัฐประหารในเมียนมาปี 2021*. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชนะศึก โรจนพิทยากร. (2564). *การรัฐประหารในเมียนมา ปี พ.ศ. 2564* กับการเพิ่มขึ้นของปัญหาชายแดนติดในไทย. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ไทย พีบีเอส. (2568, 19 กุมภาพันธ์). ปิดฉาก “คอลเซนเตอร์” เมียวดีไทยเตรียมรับ “ศึกใหม่ชายแดน”. สืบค้นจาก <https://www.thaipbs.or.th/news/content/349457>
- ไทยรัฐ. (2568, 11 มีนาคม). เปิดเส้นทางจ่ายค่าไถ่ แก๊งคอลเซนเตอร์ “เมียวดี”. สืบค้นจาก <https://www.thairath.co.th/scoop/theissue/2846537>
- มติชนออนไลน์. (2568, 21 พฤษภาคม). *มาริช เผยแรงกดดันปัญหาชายแดนไทย-เมียนมา เน้นไม่กระทบคนไทยในพื้นที่*. สืบค้นจาก https://www.matichon.co.th/politics/news_5193485
- วรเชษฐ์ รัตนพันธ์. (2565). การบริหารจัดการผู้ลักลอบการลักลอบจากเมียนมา: กรณีศึกษาการลักลอบออกนอกพื้นที่พักพิงชั่วคราว. *วารสารมุมมองความมั่นคง*, 9, 57–74.
- อัจฉริยา สายศิลป์. (2566). ผลกระทบจากการเคลื่อนย้ายฐานการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนจากชายแดนไทย-เมียนมา. *วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์*, 10(2), 19–38.
- The101.world. (2568). *ซีลชายแดน: หุตุวิธีชีวิต แต่มิจฯ ไปต่อ*. สืบค้นจาก <https://www.the101.world/thai-seal-border-scammers/>

ภาษาอังกฤษ

- Agnew, J. (2005). *Sovereignty regimes: Territoriality and state authority in contemporary world politics*. *Annals of the Association of American Geographers*, 95(2), 437–461. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.2005.00468.x>
- AHA Centre. (n.d.). *About AHA Centre*. ASEAN Coordinating Centre for Humanitarian Assistance. Retrieved June 26, 2025, from <https://ahacentre.org/about-us/>
- Amnesty International. (2023). *Caught between borders: Refugees fleeing Myanmar and the Thai response*. Retrieved from <https://www.amnesty.org/en/documents/asa39/6580/2023/en/>
- AP News. (2023, November 20). *From scams to slavery: How a Thai border town became ground zero for transnational crime*. Retrieved from <https://apnews.com/article/1133cd767e4015229f4b43fc675bcfa6>
- Asia Pacific Refugee Rights Network, Asylum Access Thailand, People Empowerment Foundation, & Refugee Rights Litigation Project. (2021). *Refugee Rights Network in Thailand: Joint Submission for the Universal Periodic Review of Thailand*. Retrieved from https://asylumaccess.org/wp-content/uploads/2021/06/Refugee-Rights-Network-in-Thailand_en.pdf
- Asian Development Bank. (2023). *Greater Mekong Subregion economic cooperation program strategic framework 2030*. Retrieved from <https://www.adb.org>
- Baldwin, D. A. (1997). The concept of security. *Review of International Studies*, 23(1), 5–26.
- Bangkok Post. (2025, March 15). *Refugees in limbo, Thailand in denial*. Retrieved from <https://www.bangkokpost.com/opinion/opinion/2982101/refugees-in-limbo-thailand-in-denial>
- Buzan, B., Wæver, O., & de Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.
- Chachavalpongpun, P. (2013). Thai-Cambodian conflict: The failure of ASEAN’s dispute settlement mechanisms. *Asian Journal of Peacebuilding*, 1(1), 65–86. <https://doi.org/10.18588/201305.000005>

- Chongkittavorn, K. (2023). Transnational threats in mainland Southeast Asia. *ASEAN Security Outlook*, 11(2), 24–35.
- Décobert, A. (2016). *The politics of aid to Burma: A humanitarian struggle on the Thai–Burmese border*. Routledge.
- Décobert, A. (2023). Aid, displacement and authoritarianism: Myanmar’s borderlands in crisis. *Journal of Refugee Studies*, 36(2), 245–264.
- Fortify Rights. (2023). *Thailand: Protect Myanmar refugees, allow humanitarian aid*. Retrieved from <https://www.fortifyrights.org/tha-inv-2023-06-21/>
- Fortify Rights. (2024, May 17). *Thailand: Prevent Forced Returns of Myanmar Refugees, Provide Humanitarian Aid*. Retrieved from <https://www.fortifyrights.org/tha-inv-2024-05-17/>
- Grindle, M. S. (1980). *Politics and policy implementation in the Third World*. Princeton University Press.
- Hou, T. (2024). Humanitarian aid practices on the Thai–Myanmar border after the coup: Beyond depoliticization and inequality. *Journal of International Humanitarian Action*, 9(16). <https://doi.org/10.1186/s41018-024-00157-0>
- Human Rights Watch. (2022). *Thailand: Stop forced returns of Myanmar refugees*. Retrieved from <https://www.hrw.org/news/2022/12/16/thailand-stop-forced-returns-myanmar-refugees>
- Human Rights Watch. (2023, November 29). *Thailand: Recent refugees pushed back to Myanmar*. Retrieved from <https://www.hrw.org/news/2023/11/29/thailand-recent-refugees-pushed-back-myanmar>
- Interpol. (2023). *Cyber-enabled crimes and transnational threats in Southeast Asia*. Retrieved from <https://www.interpol.int/en/Crimes/Cybercrime>
- International Crisis Group. (2023). *Managing Myanmar’s border crisis: The regional implications*. Retrieved from <https://www.crisisgroup.org>
- Jesuit Refugee Service. (2023). *Annual Report 2023: Finding Hope in the Reality and Responding with Love*. Retrieved from https://jrs.net/wp-content/uploads/2024/07/JRS_annual-report-2023_Eng_compressed.pdf
- Jesuit Refugee Service. (n.d.). *Thailand*. Retrieved from <https://jrs.net/en/country/thailand/>

- Jones, R., & Johnson, C. (2016). Border militarisation and the re-articulation of sovereignty. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 41(2), 187–200. <https://doi.org/10.1111/tran.12115>
- Krause, K., & Williams, M. C. (1997). *Critical security studies: Concepts and cases*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Lipsky, M. (1980). *Street-level bureaucracy: Dilemmas of the individual in public services*. Russell Sage Foundation.
- Mae Tao Clinic. (n.d.). *Our Services*. Retrieved from <https://maetaoclinic.org/our-services/>
- Mountz, A. (2010). *Seeking asylum: Human smuggling and bureaucracy at the border*. University of Minnesota Press.
- Newman, E. (2010). Critical human security studies. *Review of International Studies*, 36(1), 77–94.
- Saisin, A., Somboonboorana, S., Laishram, R. S., & Chaisingkananont, S. (2023). Securitization in Moreh town of Manipur State, India and the impact of the Myanmar political conflict. *Research in Globalization*, 7, 100150. <https://doi.org/10.1016/j.resglo.2023.100150>
- Scott, J. C. (2009). *The art of not being governed: An anarchist history of upland Southeast Asia*. Yale University Press.
- The Border Consortium. (n.d.). TBC | *The Border Consortium*. Retrieved from <https://www.theborderconsortium.org/>
- UNHCR. (2022). *Myanmar Emergency Update (as of 5 December 2022)*. Retrieved from <https://reliefweb.int>
- UNHCR. (2023). *Thailand country factsheet*. Retrieved from <https://www.unhcr.org/th/thailand-factsheet>
- UNHCR. (2024a). *Thailand Multi-Country Office – Strategy 2022–2026*. Retrieved from https://reporting.unhcr.org/sites/default/files/2025-01/Thailand%20Multi-Country%20Office%20-%20Strategy%202022%20%E2%80%93%202026_0.pdf
- UNHCR. (2024b). *Myanmar emergency overview map: Number of people displaced (as of 29 April 2024)*. Retrieved from <https://data.unhcr.org/en/situations/myanmar>

- UNHCR Thailand. (2023). *Thailand and UNHCR*. <https://www.unhcr.org/th/thailand-and-unhcr>
- UNOCHA. (2024). *Humanitarian Needs Overview – Myanmar*. Retrieved from <https://reliefweb.int/report/myanmar/myanmar-humanitarian-needs-overview-2024>
- United Nations Development Programme (UNDP). (1994). *Human Development Report 1994: New Dimensions of Human Security*. New York: Oxford University Press.
- United Nations High Commissioner for Refugees. (2010). *Convention and protocol relating to the status of refugees*. <https://www.unhcr.org/3b66c2aa10333>

“เรื่องจริงยังต้องแต่ง” วรรณศิลป์ของการนำเสนอข้อเท็จจริง และการประยุกต์ใช้ศิลปะการเขียนสารคดีสะท้อนชายแดนภาคใต้ใน “แต่งเรื่องจริง”

อามานี อาบูดอแล¹
Amanee Abudolae²

บทนำ

ในศาสตร์ว่าด้วยการเขียน มีการแบ่งงานเขียนออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คืองานบันเทิงคดี (fiction) และงานสารคดี-บทความ (non-fiction) ทั้งสองนี้มีเส้นแบ่งสำคัญอยู่ประการหนึ่งก็คือ “การแต่ง” หรือ “การประพันธ์” ที่ผู้แต่งต้องใช้คุณลักษณะทางวรรณศิลป์เข้ามาเพื่อช่วยทำให้งานเขียนนั้นมีความน่าสนใจและดึงดูดผู้อ่าน โดยมีคำอธิบายทางวิชาการประพันธ์ว่า งานประเภทบันเทิงคดี คือ งานกลุ่มวรรณกรรม เช่น นิยาย เรื่องสั้น บทละคร เป็นต้น งานเหล่านี้เป็นงานที่แต่งขึ้น สมมติชุดเหตุการณ์ที่เลียนแบบความเป็นจริงขึ้นมา แต่ไม่ใช่ความจริงทั้งหมด

ส่วนประเภท non-fiction คือกลุ่มงานที่มีพื้นฐานมาจากความจริง ข้อมูล และข้อเท็จจริง เมื่อเรียกด้วยภาษาทั่วไป งานกลุ่มนี้อาจจะเรียกได้ว่าเป็นการ “เขียนเรื่องจริง” ซึ่งชวนให้เข้าใจว่า เรื่องจริงที่นำมาเขียนนั้นคือข้อเท็จจริงอันตรงไปตรงมา

ความเข้าใจนี้อาจถูกต้อง แต่ก็ไม่ใช่ทั้งหมด เนื่องจากแม้ว่ารากฐานข้อมูลของงานเขียนประเภท non-fiction จะต้องยืนอยู่บนความจริงหรือข้อเท็จจริง แต่ในกระบวนการของการนำเสนอที่จำเป็นอยู่เองที่จะต้อง “แต่ง” เพื่อเสริมศักยภาพให้ความจริงหรือข้อเท็จจริงที่ผู้เขียนต้องการนำเสนอสามารถ “เข้าถึง” การรับรู้ของผู้อ่านได้อย่างสมบูรณ์แบบ นี่คือการมาของหนังสือว่าด้วยการเขียน “แต่งเรื่องจริง: ศิลป์-ศาสตร์แห่งการเขียนบทความและสารคดี” ของพิเชฐ แสงทอง จัดพิมพ์โดยศูนย์ภาษาไทยสงขลานครินทร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ม.อ.ปัตตานี เล่มนี้

¹อาจารย์หลักสูตรภาษาและวรรณคดีไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี 181 หมู่ที่ 6 ต.รูสมิแล อ.เมืองปัตตานี จ.ปัตตานี 94000 อีเมล amaneeemanaa@gmail.com

²Lecturer, Bachelor of Arts (Thai Language and Literature), Faculty of Humanities and Social Sciences, Prince of Songkla University Pattani campus, 181 M.6 T. Rusamilae A. Muang Pattani 94000
E-mail: amaneeemanaa@gmail.com

“แต่งเรื่องจริง” มีเนื้อหา 2 ส่วน ๆ แรก คือ หลักการและกลวิธีการเขียนบทความและสารคดี ส่วนที่สองคือสารคดีที่นำเสนอให้เห็นมิติทางประวัติศาสตร์ สังคม อาชีพ และวิถีวัฒนธรรม ตลอดจนภาพสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างชาติพันธุ์ของคนในจังหวัดชายแดนภาคใต้

บทความชิ้นนี้เขียนขึ้นมาเพื่อสรุปและสังเคราะห์แนวคิด ทฤษฎี และหลักการเขียนบทความและสารคดี อันเป็นแนวทาง เครื่องมือ และเทคนิควิธีสำหรับการเขียนบทความและสารคดี ตั้งแต่จุดเริ่มต้นจนปลายทางของการเขียนที่สามารถสร้างสรรค์งานเขียนสารคดีขึ้นมาได้อย่างสมบูรณ์ และสรุปย่อสารคดีในภาคผนวกที่เป็นตัวอย่างโดดเด่น น่าสนใจ อันเป็นผลลัพธ์จากหลักการและเทคนิควิธีจากหนังสือเล่มนี้อีกทั้งหนังสือเล่มนี้ผู้แต่งได้นำเรื่องราวที่สัมพันธ์กับพื้นที่ชายแดนภาคใต้มาเป็นตัวอย่างประกอบ ซึ่งเป็นแนวทางที่สำคัญสำหรับการเขียนสารคดีสะท้อนชายแดนภาคใต้

วรรณศิลป์ของการนำเสนอ “เรื่องจริง”

เนื้อหาส่วนนี้เกี่ยวกับการเขียนบทความและสารคดี ทั้งสองประเภทนี้ถือเป็นงานเขียนที่อาศัยข้อมูลจากเรื่องจริงหรือใช้เรื่องจริงเป็นข้อมูล จากชื่อหนังสือจึงบอกเป็นเบื้องต้นว่า แม้จะเขียนความจริง แต่ในการเขียนนั้นย่อมต้องอาศัยทั้งศิลป์ และศาสตร์ จึงน่าสนใจในแง่ที่ว่าเมื่ออาศัยทั้งศาสตร์และศิลป์แล้ว ความจริงเหล่านั้นจะยังเป็นความจริงอีกหรือไม่ จะเป็นความจริงได้อย่างไร และสามารถทำได้วิธีใด หนังสือเล่มนี้จึงเป็นเสมือนคู่มือที่น่าสนใจสำหรับผู้เริ่มต้นเรียนรู้การเขียนสารคดีและบทความ ทั้งเมื่ออ่านแล้วจะพบว่าผู้เขียนใช้ภาษาที่อ่านแล้วเข้าใจง่าย และมีตัวอย่างประกอบให้ผู้อ่านเห็นเป็นแนวทาง

ใน *คำนำผู้เขียน* พิเชฐได้กล่าวว่า แรงผลักดันของการแต่งหนังสือเล่มนี้ขึ้นมาเกิดจากแรงผลักดันของตน 2 ประการด้วยกัน ประการแรก หนังสือแนวทางการเขียนบทความและสารคดีนั้นมีมาแล้วจากนักวิชาการท่านอื่น ๆ ก่อนหน้า แต่หนังสือเล่มนี้ยังเผยแพร่ไปสู่ผู้อ่านวงกว้างไม่มากนัก ประการต่อมา ในช่วงเวลาที่ผ่านมา มีผู้รู้หรือนักวิชาการที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับการเขียนได้เขียนเกี่ยวกับแนวทางการเขียนสารคดีและบทความไว้บ้างแล้ว เช่น ผลงานของศาสตราจารย์เจอ สตะเวทิน พิเชฐเห็นว่าการนำความรู้เกี่ยวกับการเขียนของท่านมาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับหลักการหรือสถานการณ์ปัจจุบันเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ (พิเชฐ แสงทอง, 2565, น.7) เมื่ออ่านหนังสือเล่มนี้จะพบว่าในบางช่วงตอนหรือบางเรื่อง ผู้เขียนได้มีการหยิบยกหลักการเขียนจากผู้รู้หลากหลายท่านมาเป็นเบื้องต้น และมีการเสริมเติมให้สอดคล้องกับสถานการณ์ในปัจจุบัน ด้วยการอธิบายและยกตัวอย่างประกอบ จากสื่อต่าง ๆ เช่น สื่อโทรทัศน์ หนังสือ สื่อออนไลน์ นิตยสาร และอื่น ๆ ซึ่งเป็นผลงานสารคดีที่โดดเด่นและน่าสนใจของนักเขียนที่มีชื่อเสียง

“การเขียนบทความและสารคดีมีเสน่ห์ที่ที่น่าสนใจอย่างหนึ่งก็คือเป็นการเขียนจากเรื่องจริง เริ่มตั้งเค้าจากเรื่องจริง แต่พอเราเอามาเขียน กลับจะเขียนไปตามความจริงทั้งหมดไม่ได้...” (หน้าคำนำ) ข้อความนี้ปรากฏอยู่ย่อหน้าแรกในคำนำของผู้เขียน มีนัยยะของการตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับกระบวนการนำเสนอความจริงในงานเขียนว่า แม้งานประเภทบทความและสารคดีจะมีเป้าหมายอยู่ที่การนำเสนอเรื่องจริง แต่กระบวนการสื่อสาร

ย่อมต้องมีกระบวนการอื่น ๆ เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ไม่เพียงแค่เขียนหรือเล่าเรื่องจริงนั้นออกไปทั้งหมด จึงต้องอาศัยทั้งหลักการพื้นฐานหรือที่เรียกว่า “ศาสตร์” และ มีเคล็ดลับหรือกลวิธี เรียกว่า “ศิลป์”

หนังสือมีเนื้อหา 11 บท บทที่ 1 แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับการเขียน บทที่ 2 ศิลป์และศาสตร์เบื้องต้น บทที่ 3 บทความประเภต่าง ๆ บทที่ 4 สารคดีทั้ง 5 (ประเภท) บทที่ 5 หลักมั่นว่าด้วย หัว บทที่ 6 หลักมั่นว่าด้วย ตัว บทที่ 7 ดิน...จบให้จับใจ บทที่ 8 หรือจะไม่มีเส้นแบ่ง? บทที่ 9 การวางแผนเรื่อง บทที่ 10 การลงภาคสนาม บทที่ 11 การเขียนสารคดีแนวนิตยสาร ค.คน เสริมด้วยภาคผนวกที่นำเสนอตัวอย่างสารคดีชีวิตและสารคดีเชิงข่าวเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมชายแดนใต้ 5 เรื่อง

ความพยายามที่จะตอบคำถามถึงนัยยะของเรื่องจริงเรื่องแต่งนั้นปรากฏร่องรอยให้เห็นตั้งแต่ในบทที่ 1 แล้ว ผู้เขียนสังเคราะห์แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับการเขียน เริ่มต้นด้วยประโยชน์ของการเขียนในด้านต่าง ๆ เช่น การสร้างองค์ความรู้ ความรู้ในโลกนี้ถูกบันทึกผ่านการเขียน ทำให้ผู้คนในโลกสามารถรับรู้เรื่องต่าง ๆ ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต การเขียนเป็นการสร้างตัวตนของปัจเจกบุคคล ให้ผู้คนรู้จักตัวตน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า การเขียนเป็นเครื่องมือหนึ่งในการสร้างอัตลักษณ์ของผู้คน ตลอดจนชุมชน หรือแม้แต่กลุ่มคน ซึ่งในส่วนนี้อาจจะเห็นได้ในส่วนท้ายของหนังสือที่ผู้เขียนผนวกด้วยตัวอย่างสารคดีเรื่องต่าง ๆ เกี่ยวกับชายแดนภาคใต้ ทำให้เห็นอัตลักษณ์ชายแดนใต้ทั้งในมิติทางสังคม และวัฒนธรรม

นอกจากนี้ ประโยชน์ของการเขียนในแง่ที่สัมพันธ์กับวิธีการก็คือประโยชน์ในการจัดระเบียบความจริง เลือกและไม่เลือกเล่าอะไร และเชื่อมโยงเข้ากับเรื่องราว เหตุการณ์ ประสบการณ์ และความรู้ที่ผู้เขียนมี ซึ่งในประการหลังสุดนี้เองที่ทำให้เห็นได้ราง ๆ ว่า ในกระบวนการนำเสนอความจริงนั้น ผู้เขียนไม่อาจเสนอความจริงได้ทั้งหมด แต่ย่อมต้องผ่านกระบวนการคัดสรร การเพิ่มเติม และการตัดทิ้งในนามของการจัดระเบียบหรือวางโครงสร้างงานเขียนด้วย โดยพิเชฐเรียกขั้นตอนนี้ว่า “การจัดระเบียบความจริง”

ในบทนี้ยังกล่าวถึงความสำคัญของการอ่านที่เป็นผลต่อการเขียน เนื่องจากการอ่านเป็นเสมือนคลังสะสมศัพท์ องค์ความรู้ และอื่น ๆ อันจะเป็นคลังขนาดใหญ่ให้มนุษย์มีคำศัพท์และเรื่องราวมากพอที่จะสามารถเขียนได้ การอ่านในแง่นี้มีความสำคัญและถือเป็นจุดประกายที่ดีที่จะทำให้ผู้อ่านทุกคนไม่หวาดกลัวหรือหวั่นวิตกกับปัญหา “เขียนไม่ได้ ไม่มีถ้อยคำ” และ “ไม่รู้จะเขียนเรื่องอะไร” ซึ่งถือเป็นปัญหาหลักที่มักประสบสำหรับคนที่จะเริ่มต้นเขียน ผู้เขียนจึงต่อยอดเนื้อหาที่เป็นแนวทางว่า หากจะเริ่มเขียนก็จงลงมือเขียนโดยไม่ต้องสนใจกับอุปสรรคต่าง ๆ

หากจะเริ่มเขียนก็จงลงมือเขียนโดยไม่ต้องสนใจกับอุปสรรคต่าง ๆ นี้ เป็นการเปิดประตูให้นัก (อยาก) เขียน ได้ก้าวขาออกจากความหวั่นกลัว เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเท่ากับว่าทุกคนสามารถเขียนได้เป็นแล้วเบื้องต้นและค่อย ๆ เรียนรู้หลักการของการเขียน ที่จะนำไปสู่การเขียนให้ดีและน่าสนใจ ซึ่งบทที่ 2 ว่าด้วยศิลป์และศาสตร์เบื้องต้น ผู้เขียนกล่าวว่าในงานเขียนต้องมีทั้งหลักการของการเขียน เพื่อเป็นองค์ประกอบที่สมบูรณ์ของการเขียน โดยทั่วไปก็จะประกอบด้วย 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนนำ ส่วนเนื้อเรื่อง และส่วนสรุป ซึ่งพิเชฐเลือกสร้างคำเรียกขึ้นใหม่ให้ผู้อ่านรู้สึกคุ้นเคยและจดจำได้ง่ายคือ “หัว-ตัว-ตีน” ในเชิงเปรียบเปรยงานเขียนเป็น

เสมือนสรีระของมนุษย์ที่ย่อมต้องสมดุลด้วย 3 ส่วนนั้นถึงจะกลายเป็นเรือนร่างคนที่สมบูรณ์ โดยในการเขียนบทความและสารคดีให้สมบูรณ์ งดงาม และน่าสนใจ จะต้องมึศิลป์ที่หมายถึงกลเม็ดเคล็ดลับที่จะทำให้งานเขียนดึงดูดผู้อ่านและสามารถสื่อความได้อย่างชัดเจน บทนี้จึงเป็นแนวทางในการเริ่มกระบวนการเขียนนั่นเอง

ด้วยขอบเขตเนื้อหาของหนังสือเล่มนี้ว่าด้วยเรื่องบทความด้วยนั้น บทที่ 3 บทความประเภทต่าง ๆ ผู้เขียนได้กล่าวถึงบทความประเภทต่าง ๆ การแบ่งประเภทบทความนั้นไม่ตายตัว สามารถแบ่งย่อยได้หลายประเภทตามเกณฑ์ที่ใช้พิจารณา ขณะที่หนังสือเล่มนี้ผู้เขียนได้แบ่งบทความโดยใช้เกณฑ์ด้านลักษณะการเขียน ซึ่งแบ่งเป็น 5 ประเภท ได้แก่ บทความแสดงความคิดเห็น บทความวิจารณ์ บทความวิเคราะห์ บทความแนะนำหรือบรรยาย และบทความวิชาการ โดยพิเชฐได้ชี้ให้เห็นถึงลักษณะเด่นของบทความแต่ละประเภท เช่น บทความแสดงความคิดเห็นเป็นบทความที่ผู้เขียนนำเสนอจุดยืน ทศนะ อุดมการณ์ ของตนเองที่มีต่อเรื่องหนึ่ง ๆ และบทความวิจารณ์เป็นบทความที่ผู้เขียนแสดงทศนะ ความคิดเห็น มีลักษณะคล้ายบทความประเภทแรก แต่จะมีความแตกต่างที่การวิจารณ์บนพื้นฐานของการใช้หลักคิด แนวคิด ตลอดจนทฤษฎี นอกจากผู้เขียนได้นำเสนอให้เห็นลักษณะเด่นของบทความแต่ละประเภทแล้วยังมีตัวอย่างประกอบให้ผู้อ่านได้อ่านเป็นตัวอย่างไปพร้อมกัน ผู้เขียนเน้นย้ำว่า การแบ่งประเภทเหล่านี้จะเป็นแนวทางในการเขียนเบื้องต้นที่จะทำให้ผู้เขียนได้นึกถึงวิธีการเขียนให้เหมาะกับประเภทของงานเขียนที่จะนำเสนอ

บทที่ว่าด้วยบทความประเภทต่าง ๆ ผู้เขียนกล่าวว่า ในการแบ่งประเภทนั้นไม่มีหลักเกณฑ์ตายตัว จึงพยายามปรัทศน์นิยามความหมายของนักวิชาการต่าง ๆ ที่เคยได้แบ่งหมวดหรือประเภทของงานเขียนประเภทนี้ โดยไม่ลืมที่จะวิพากษ์เหตุปัจจัยของการแบ่ง และข้อจำกัดของนักวิชาการบางท่าน เช่น ยุพร แสงทักษิณ ที่เสนอว่าสารคดีเป็นประเภทหนึ่งของบทความ ซึ่งเป็นการพิจารณาโดยใช้เกณฑ์ที่ไม่สม่าเสมอเมื่อเปรียบเทียบกับบทความประเภทอื่นที่ยุพรได้แบ่งมา โดยพิเชฐมีความเห็นว่า สารคดีจะมีลักษณะเด่นและศิลปะการนำเสนอเป็นของตนเอง ในแง่ ศิลป์ สารคดีมีความอิสระมากกว่าบทความ ใกล้เคียงกับวรรณกรรมหรือเรื่องแต่งด้วยซ้ำ จึงจำเป็นต้องแยกสารคดีออกจากบทความ นี่เองที่นำไปสู่บทที่ 4 ว่าด้วยสารคดีประเภทต่าง ๆ

ผู้เขียนได้กล่าวถึงการแบ่งประเภทสารคดีด้วยเกณฑ์ต่าง ๆ จากนักวิชาการที่เคยเขียนไว้แล้ว ไม่ว่าจะเป็นพิจารณาโดยเกณฑ์ด้านเนื้อหา ลักษณะการเขียน จุดมุ่งหมาย พื้นที่ในการเผยแพร่ โดยผู้เขียนได้สรุปและแบ่งประเภทสารคดีขึ้นมาด้วยเกณฑ์ด้านเนื้อหา ได้ 5 ประเภท ได้แก่ สารคดีชีวิต สารคดีท่องเที่ยวการเดินทาง สารคดีธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สารคดีเชิงข่าว และสารคดีเชิงวิชาการ ในบทนี้รายละเอียดเนื้อหาให้ข้อมูลลักษณะเด่นของสารคดีแต่ละประเภทอย่างเห็นได้ชัด พร้อมทั้งยกตัวอย่างสารคดีเรื่องต่าง ๆ จากนักเขียนที่มีประสบการณ์ ผลงานโดดเด่นน่าสนใจ และเป็นที่รู้จักมักคุ้นในแวดวงงานเขียนสารคดีแต่ละประเภทที่เผยแพร่ผ่านช่องทางต่าง ๆ เช่น นิตยสาร ค.คน และนิตยสารรายสัปดาห์ ได้แก่ ชีรภาพ โลหิตกุล อรสม สุทธิสาคร วีระศักดิ์ จันทรส่งแสง ทั้งนี้การแบ่งประเภทสารคดีในบทนี้ทำให้ผู้อ่านสามารถเห็นลักษณะ

เด่นของสารคดีแต่ละประเภท เมื่อจะเขียนสารคดีขึ้นมาก็สามารถใช้ข้อมูลในบทนี้เป็นแนวทางในการวางแนวทางและวางเค้าโครงในการเขียนได้

เนื้อหาทั้ง 4 บทนี้ เป็นข้อมูลพื้นฐานให้ผู้อ่านได้เข้าใจและรู้จักบทความและสารคดีอย่างกระชับชัดเจน ก่อนก้าวสู่ขั้นตอนต่อไปได้ง่ายขึ้น ซึ่งเป็นขั้นตอนการลงมือเขียน ในขั้นตอนของการเขียน พิเชฐเปรียบเทียบว่า บทความหรือสารคดีก็เหมือนคน ประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ จนสมบูรณ์ ซึ่งผู้เขียนได้ใช้คำศัพท์เรียกให้จดจำได้ง่าย ๆ ว่า หัว ตัว และตีน คือ ส่วนนำ ส่วนเนื้อหา และส่วนสรุป ตามลำดับ ทั้ง 3 ส่วนนี้ เป็นเนื้อหาในบทที่ 4-6 ของหนังสือเล่มนี้ที่ผู้เขียนจะบอกแก่ผู้อ่านหนังสือเล่มนี้ว่า “จะเขียนอย่างไร”

เนื้อหาในบท 4-6 นี้ เป็นบทที่บอกผู้อ่านถึงวิธีการเขียนสารคดี ซึ่งจะพบว่านอกจากวิธีการที่ตกตะกอนจากประสบการณ์ของผู้เขียนเองแล้ว พิเชฐยังได้ยกตัวอย่างจากนักเขียนที่มีประสบการณ์มาประกอบพร้อมด้วย ที่โดดเด่นได้แก่ หนังสือ “วิชาสารคดี” ของวีระศักดิ์ จันทรสังแสง ซึ่งหนังสือเล่มนี้ก็เป็นหนังสือว่าด้วยหลักการและวิธีการเขียนสารคดีที่สื่อสารด้วยภาษาที่เข้าใจง่าย ไม่ซับซ้อน สามารถเป็นแนวทางสำคัญให้แก่ผู้เริ่มต้นเขียนได้อย่างดี เนื่องจากผู้เขียนได้เขียนขึ้นมาจากประสบการณ์ที่สั่งสมมาผ่านประสบการณ์ในฐานะนักเขียนและนักทำงานสารคดีมาอย่างยาวนาน ทั้งยังประกอบด้วยตัวอย่างให้เห็นเป็นหลักฐานหรือแนวทางตลอดการนำเสนอ

หลักมันว่าด้วย หัว เป็นบทที่ว่าด้วยวิธีการหลากหลายในการเขียน “เปิดเรื่อง” เนื่องจากส่วนหัวเป็นประตูสำคัญที่ต้องทำหน้าที่ดึงดูด เชิญชวนผู้อ่านให้อ่านงานเรื่องหนึ่ง ๆ ต่อไปจนจบ ผู้เขียนกล่าวไว้ว่าหน้าที่ของส่วนนำคือการเขียนให้น่าสนใจ สามารถดึงดูด เชิญชวน หรือโน้มน้าวผู้อ่านได้ ซึ่งวิธีที่เวลานี้ก็เช่นเดียวกับการแบ่งประเภทที่กล่าวไปข้างต้น คือ ไม่ตายตัว ขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้เขียนแต่ละคนอย่างไรก็ดี เป็นที่น่าเสียดายว่า ผู้เขียนไม่ได้จัด “ชื่อเรื่อง” ของสารคดีเป็นส่วนสำคัญของ “หัว” ด้วยการเขียนอธิบายหลักมันว่าด้วยหัว จึงเทน้ำหนักไปยังการเขียนเกริ่นนำ โดยไม่มีการแนะนำเรื่องการตั้งชื่อบทความหรือสารคดีที่พอจะนำไปเป็นแนวทางสำหรับผู้เขียนหน้าใหม่ได้

ขณะที่หลักมันว่าด้วย ตัว ซึ่งเป็นส่วนมีมักจะใช้พื้นที่ยาวและมากที่สุดในงานเรื่องหนึ่งๆ เนื่องจากส่วนตัวเป็นส่วนของการแจกแจงรายละเอียด อธิบายความ ขยายความ ตอบคำถาม ยกตัวอย่าง ตลอดจนการวิเคราะห์ บทว่าด้วยตัวนี้ ผู้เขียนได้ยกตัวอย่างบทความและแจกแจง คลี่คลายเนื้อหาบทความให้ผู้อ่านได้พิจารณา สังเกตเนื้อหา การลำดับเรื่อง และความเป็นเอกภาพที่แต่ละย่อหน้าสอดคล้องกัน ซึ่งเป็นการแจกแจงหรือซ้ำแหวะให้เห็นกระบวนการเขียนบทความหรือการเขียนประเภทอื่นๆ เพื่อนำไปเป็นแนวทางในการเขียนได้ สุดท้ายหลักว่าด้วย ตีน จบให้จับใจ โดยการจบก็มีหลากหลายวิธีด้วยกัน เช่น การขยักประเด็นไว้จบ จบแบบปลายเปิด จบแบบตั้งคำถาม เป็นต้น

จากที่กล่าวมา คือกระบวนการเนื้อหาในเชิงแนวคิดและหลักการเชิงประเภท (genre) อันแสดงให้เห็นว่าขอบเขตของประเภทงานเขียนนั้นมีทั้งที่แตกต่างกันอย่างเด่นชัด และเส้นแบ่งเลือนจนไม่อาจแยกจากกันได้เด็ดขาด สารของข้อเขียนหลังจากนี้คือความพยายามลงลึกสู่กลวิธีการเขียน ซึ่งผู้อ่านสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับเนื้อหาใด ๆ ก็ได้ เริ่มโดยการนำเสนอเกี่ยวกับวรรณศิลป์ ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่ทำให้งานเขียนสารคดีมีเสน่ห์และน่าอ่านมากยิ่งขึ้น มีการยกตัวอย่างการบรรยายฉาก การลำดับเรื่อง การสร้างตัวละคร การใช้บทสนทนา และการบรรยายฉาก ซึ่งเป็นองค์ประกอบเดียวกันกับงานบันเทิงคดี ทำให้เห็นได้ว่าลักษณะเช่นนี้เองที่เรียกว่า การเขียนงานประเภท non-fiction ก็ต้องอาศัยกลวิธีแบบ fiction เช่นเดียวกัน แม้พื้นฐานของเนื้อหาสารคดีจะเป็นข้อมูลข้อเท็จจริง แต่ผู้เขียนสารคดีก็จำเป็นต้องสร้างสรรค์วิธีการเล่าเรื่อง โดยการหยิบฉวยองค์ประกอบเหล่านี้ขึ้นมาใช้ จึงเป็นที่มาของข้อบ่งชี้ว่า หรือจะไม่มีเส้นแบ่ง? (ระหว่าง fiction กับ non-fiction) อีกต่อไป

เนื้อหาที่สำคัญหนึ่งที่ผู้สนใจการเขียนจะพลาดไม่ได้คือบทที่ 9 การวางแผนเรื่องเพื่อกำหนดทิศทางในการเขียน ขั้นตอนนี้จะช่วยให้ผู้เขียนได้จัดระเบียบความคิด ลำดับความคิด การวางแผนเรื่องจึงเป็นโครงสร้างเบื้องต้นให้ได้เห็นทิศทางของงานเขียน จะทำให้เขียนได้ง่าย เห็นทิศทางเด่นชัด ไม่สับสน ไม่กล่าวซ้ำซาก และไม่นอกเรื่อง บทนี้นำเสนอขั้นตอนวางแผนเรื่องที่มีอยู่ 3 ลำดับด้วยกัน คือ การประมวลความ เป็นขั้นตอนของการสำรวจ และจัดระเบียบความรู้ ข้อมูล ที่ผู้เขียนมีอยู่แล้วเกี่ยวกับเรื่องหนึ่ง ๆ ซึ่งในลำดับนี้จะทำให้ผู้เขียนได้สำรวจตนเองว่ามีความรู้เพียงพอหรือไม่ หากไม่เพียงพอก็จำเป็นต้องแสวงหาเพิ่มเติม เมื่อผ่านลำดับแรกนี้ไป ก็ไปสู่ขั้นการเลือกสรรความ เป็นขั้นตอนของการจัดระเบียบข้อมูลเพื่อจะเข้าสู่ขั้นตอน การจัดสรรความ ให้เป็นไปตามขอบเขตเนื้อหาที่วางไว้

ทั้งนี้ผู้เขียนสารคดีให้เห็นการวางแผนเรื่องสารคดีเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของเมืองปัตตานี โดยยกตัวอย่างให้เห็นเป็นลำดับขั้นตอนโดยละเอียดว่า หากต้องการจะเขียนสารคดีเกี่ยวกับปัตตานีสักเรื่องหนึ่ง ผู้เขียนควรจะดำเนินการตาม 3 ขั้นตอนอย่างไร ทั้งการประมวลความ เลือกสรรความ และจัดสรรความ เนื้อหาส่วนนี้จะเห็นได้ชัดเจนขึ้นจากตัวอย่างสารคดีเกี่ยวกับปัตตานีและจังหวัดชายแดนภาคใต้ของนักเขียนต่าง ๆ ในภาคผนวก

งานเขียนสารคดีที่หัวใจหลักอยู่ที่ข้อมูลข้อเท็จจริง การจะให้ได้ข้อมูลจริงมาเขียนจึงเป็นกระบวนการที่สำคัญ ผู้เขียนกล่าวว่าผู้เขียนสารคดีจำเป็นต้องออกเดินทางไปสู่งานภาคสนาม บทนี้เป็นการแนะนำแนวทางหรือเคล็ดลับต่าง ๆ ของการลงภาคสนาม ทั้งขั้นตอนการเตรียมตัว การเก็บข้อมูล และการนำข้อมูลไปใช้ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครบถ้วนและมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ได้มีการสังเคราะห์ให้เห็นตัวอย่างของกระบวนการเขียนสารคดีของกลุ่มนักเขียนในวารสาร ค.คน ซึ่งเคยมีชื่อเสียงโด่งดังมาก (ควบคู่กับรายการโทรทัศน์ชื่อ คนค้นคน ที่อำนวยการสร้าง และพิธีกรโดยสุทธิพงษ์ ธรรมวุฒิ ศิษย์เก่าสาขาจิตวิทยาและการแนะแนว คณะศึกษาศาสตร์ ม.อ.ปัตตานี)

สารคดีแนวนิยายสาร ค.คน เป็นสารคดีที่มีชื่อเสียง โดยเฉพาะสารคดีชีวิตที่มุ่งเจาะลึกหรือติดตามชีวิตจนเห็นชีวิต บทนี้ผู้เขียนนำเสนอให้เห็นว่ากระบวนการทำงานในขั้นตอนต่าง ๆ ของนักเขียนและบรรณาธิการนิยายสารนี้เป็นเช่นไร ตั้งแต่เคล็ดลับการเข้าถึงข้อมูล การคัดกรอง การสัมภาษณ์ การคัดเลือกคนต้นเรื่อง รวมถึงการเขียนและการตั้งชื่อเรื่อง ซึ่งถือว่าเป็นเนื้อหาสำคัญที่สังเคราะห์หลักการออกมาจากประสบการณ์ของนักเขียนและบรรณาธิการที่ทำงานอยู่ในภาคสนามโดยตรง

ชายแดนใต้ในภาคผนวก: ประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรม

ไม่เพียงแต่นำเสนอแนวคิด ทฤษฎี และหลักการเขียนเท่านั้น แต่หนังสือยังแสดงตัวอย่างของงานเขียนสารคดีชิ้นสำคัญ ๆ ที่ส่องสะท้อนให้เห็นอัตลักษณ์ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของจังหวัดชายแดนภาคใต้หลายเรื่องอีกด้วย เรื่องเด่น ๆ ก็เช่นผลงาน 2 เรื่องของซอพิยะห์ ยีโยโซ๊ะ เรื่องแรกคือประวัติศาสตร์ของ “เกลือหวานแห่งปัตตานี” และ “ธุรกิจการพิมพ์และจำหน่ายหนังสือศาสนาในปัตตานี”

สารคดีเรื่องแรกเกี่ยวกับเกลือหวาน ชื่อว่า “มาฆะตานิงมานิส เกลือหวานแห่งปัตตานี” เหมือนเป็นการขบขันให้เห็นอัตลักษณ์ทางเศรษฐกิจในอดีตของปัตตานี ที่ปัจจุบันได้กลายมาเป็นเครื่องหมายเชิงวัฒนธรรมที่ได้ทำให้ตัวตนของปัตตานีเด่นชัดขึ้นในสังคมไทย ผู้เขียนชี้ให้เห็นว่าปัตตานีเป็นพื้นที่หนึ่งเดียวในภาคใต้ของประเทศไทยที่เป็นแหล่งผลิตเกลือ เกลือปัตตานีจึงมีประวัติศาสตร์ยาวนานมาตั้งแต่อดีต สารคดีพาผู้อ่านย้อนกลับไปให้ทราบความสำคัญของนาเกลือที่เป็นส่วนหนึ่งในแหล่งทรัพยากรของปัตตานีในอดีต ที่แสดงให้เห็นความเป็นเมืองท่าค้าขาย เนื่องจากคนปัตตานีผลิตเกลือได้จำนวนมากและส่งออก

สารคดีได้นำเสนอข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้คนที่ทำอาชีพนาเกลือ บอกเล่ารายละเอียดขั้นตอนของการผลิตเกลือ ความโดดเด่นของเกลือปัตตานีที่แตกต่างจากที่อื่น ๆ ด้วยปัจจัยที่น้ำทะเลปัตตานีไม่เค็มจัด จนถูกขนานนามว่า “เกลือหวาน” สารคดีบอกเล่าความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับอาชีพการทำนาเกลือในอดีตคนที่ทำนาเกลือจะได้ผลตอบแทนที่สูง เป็นอาชีพที่ผู้คนใฝ่ฝัน แต่ในช่วงต้นทศวรรษ 2550 ซึ่งสารคดีชิ้นนี้เขียนขึ้น ปรากฏว่าอาชีพนี้เริ่มน้อยลงไปทุกที พร้อม ๆ กับผืนนาที่ค่อย ๆ หายไป จากหลากหลายปัจจัย เช่น การเข้ามาของอุตสาหกรรมสมัยใหม่ ผลผลิตเกลือที่ไม่มั่นคงจากปัจจัยของสภาพดินฟ้าอากาศ ความเหนื่อยที่ไม่คุ้มทุน ตลอดจนบทบาทของราชการที่ต้องการพื้นที่นาเกลือไปสร้างสถานที่ราชการ ปัจจัยเหล่านี้ส่งผลต่อรายได้ในการเลี้ยงชีพและความมั่นคงในชีวิต หลายคนจึงเลิกทำนาเกลือ บ้างขายที่นาหรือปล่อยเช่า สารคดีจบลงด้วยคำถามที่ชวนคิดและน่าติดตามว่า ทิศทางนาเกลือปัตตานีจะเป็นอย่างไร หากความเปลี่ยนแปลงยังคงเป็นไปในทิศทางที่ผ่านมา

สารคดีของผู้เขียนคนเดียวกันนี้อีกเรื่องหนึ่งคือ “ปัตตานี-แหล่งตำราเรียนหลักสูตรปอเนาะ: การเคลื่อนไหวเงียบ ๆ ของความรู้ในเมืองปลายแดน” งานชิ้นนี้ดูเหมือนจะเป็นการเปิดพรมแดนความรู้ว่าด้วยบทบาทในการแพร่กระจายความรู้ทางศาสนาอิสลามของปัตตานีที่กว้างขวางและลึกซึ้งมากกว่าที่คนทั่วไปเคยรู้ เนื่องจากเดิมเรารู้กันเพียงแต่ว่าปัตตานีเป็นเมืองสำคัญทางประวัติศาสตร์ ในอดีตปัตตานีเคยเป็นรัฐที่ปกครองตนเอง และปัตตานีเป็นศูนย์รวมทางการศึกษาอิสลามที่สำคัญ ผู้คนจากพื้นที่ต่าง ๆ หลั่งไหลเข้ามาศึกษาที่ปัตตานี แต่น้อยคนจะรู้ว่าปัตตานีเป็นแหล่งผลิตตำราเรียนศาสนาอิสลามแห่งใหญ่ที่ส่งออกไปในพื้นที่ใกล้เคียงและต่างประเทศ

สารคดีบอกเล่าประวัติศาสตร์การผลิตตำราเรียนหลักสูตรปอเนาะผ่านเรื่องราว เรื่องเล่า และความทรงจำจากคนต้นเรื่องที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับแหล่งผลิตตำรา ไม่ว่าจะเป็นเจ้าของกิจการการพิมพ์ ร้านหนังสือ ครูในโรงเรียนสอนศาสนาอิสลามที่ใช้หนังสือในการเรียนการสอน และคนเฝ้าร้านหนังสือ ทำให้เห็นชัดเจนถึงบรรยากาศการส่งออก รายได้ กระบวนการผลิต แหล่งผลิต ตลอดจนวัฒนธรรมการอ่านของคนในจังหวัดชายแดนใต้อีกด้วย ตำราเรียนปอเนาะจากปัตตานีมีความสำคัญกับผู้คนและสังคมอย่างกว้างขวาง ไม่ว่าจะเป็นครูศาสนา ผู้อำนวยการโรงเรียน ที่ให้ความสำคัญกับตำราจากแหล่งผลิตแห่งนี้ บางท่านกล่าวว่า “แม้ระบบโรงเรียนหรือหลักสูตรการเรียนจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ก็ยังใช้ตำราการเรียนการสอนที่เคยใช้อยู่” หรือบางคนก็ฝากแง่ลูกหลานที่จะสืบทอดดูแลโรงเรียนว่า แม้หลักสูตรจะเปลี่ยนแปลงก็ขอให้ยังใช้ตำราจากแหล่งผลิตนี้ แม้ในช่วงที่ผู้เขียนลงไปทำสารคดีจะเป็นช่วงที่ระบบโรงเรียนและการเรียนการสอนเปลี่ยนแปลงไปบ้าง มีหนังสือเรียนที่ออกจากกระทรวงศึกษาธิการ แต่โรงเรียนเอกชนหลายแห่งก็ยังคงใช้ตำราเรียน 2 ระบบ ยังคงไม่ละทิ้งตำราเรียนแบบเดิมจากแหล่งผลิตตำราแห่งนี้ แหล่งผลิตปัตตานีจึงเสมือนสะพานสำคัญที่ยังคงทำหน้าที่รักษาและสืบทอดความรู้ศาสนาในสถาบันปอเนาะและโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามกระทั่งปัจจุบัน

ในความเคลื่อนไหวที่กว้างออกไป หนังสือเล่มนี้ยังผนวกด้วยข้อเขียนของปัทมา ฤทธิเดช อดีตศิษย์เก่าจากคณะศึกษาศาสตร์ สาขาภาษาไทย เรื่อง “ขึ้นรถไฟไปกับทองทัพนม” เสนอให้เห็นแง่มุมชีวิตของเยาวชนชายแดนใต้ที่ชะตากรรมพาให้เข้าไปคลุกอยู่กับกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ผิดกฎหมาย

ผู้เขียนพาผู้อ่านขึ้นรถไฟจากสถานีสุโงโกะไกลมาสิ้นสุดที่สถานียะลาเพื่อพูดคุยกับกลุ่มนักขณสินค้าหนีภาษีจากมาเลเซียเข้ามาแพร่กระจายในตลาดทั่วภาคใต้ อาชีพนี้อันจึกกันมานาน “กองทัพนม” ปฏิบัติการบนพื้นที่แนวตะเข็บชายแดน ระเบียบไปจนขบวนรถไฟขบวนท้องถิ่นที่จอดแวะตามรายทางต่าง ๆ ทุกสถานี งานชิ้นนี้เป็นตัวอย่างของการเขียนข้อเท็จจริงด้วยกลวิธีทางวรรณกรรม จนแทบจะกลายเป็นเรื่องสั้น (short story) เรื่องหนึ่ง ผู้เขียนบอกเล่าให้ผู้อ่านได้รู้กระบวนการต่างๆ ของการขนสินค้า ตั้งแต่การเตรียมการ รูปแบบวิธี ขั้นตอน ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง รายได้ ปัญหาอุปสรรค ตลอดจนสนทนากับผู้ที่ทำอาชีพนี้อย่างเข้มแข็งลึก

สารคดีเรื่องนี้สะท้อนแง่มุมในวิถีชีวิตที่น่าสนใจของคนชายแดนภาคใต้ที่แม้ขบวนการชนของหนิ
ภาชีจะเป็นอาชีพที่ผิดกฎหมาย ดำเนินไปบนความเสี่ยงของชีวิต แต่ในสังคมก็มีคนกลุ่มหนึ่งที่ประกอบ
อาชีพนี้เพื่อแลกกับรายได้หล่อเลี้ยงชีวิตตนเองและครอบครัว นอกจากปัทมาจะพาไปให้รู้จักอาชีพนี้แล้ว
ยังบอกเล่าแง่มุมชีวิตที่คนกลุ่มนี้เลือกทำและต่อสู้กับความคิด ความรู้สึก ความหวาดวิตก และจิตสำนึก
ฝ่ายดีของตน

จากสุโขทัยโลก หนังสือก็ย้อนกลับมาที่ปัตตานีด้วยสารคดีชีวิตของแม่ค้าดอกไม้ชาวมุสลิมที่หน้า
ตลาดโต้รุ่ง ด้วยบทความเรื่อง “มาลัยร้อยชีวิต แม่ค้ามุสลิมกับแผงพวงมาลัยไหว้พระ” ของบุศยา กิ่งนอก
ซึ่งปัจจุบันหากใครได้ผ่านบริเวณนั้น ก็ยังเห็นแผงขายดอกไม้ของเธอ และสารคดีชิ้นนี้เองที่เปิดเผย
มิติลึกซึ้งของคนขายดอกไม้ที่ใคร ๆ ก็เดินผ่านหน้าเธอไปโดยไม่รู้ต้นลึกหนาบางคนนั้น

ชื่อสารคดีได้ดึงดูดผู้อ่านให้เปิดเข้ามาอ่านด้วยความสนใจ สารคดีเรื่องนี้เป็นสารคดีชีวิตของผู้หญิง
มุสลิมคนหนึ่ง ชื่อ “ก๊ะเมาะ” เธอมีอาชีพขายพวงมาลัยไหว้พระในตลาดโต้รุ่งปัตตานี ผู้เขียนเล่าพื้นหลัง
ชีวิตก๊ะเมาะก่อนจะมาสู่เส้นทางขายดอกไม้ว่า หลังจากแต่งงานก๊ะเมาะก็เป็นแม่บ้าน ดูแลลูก แต่เมื่อมี
ลูกได้หนึ่งคน เธอก็คิดว่าจะต้องออกไปหางานเพื่อช่วยเหลือและแบ่งเบาสามี เริ่มจากการรับจ้างร้อยพวงมาลัย
เมื่อเวลานานไป เธอเริ่มมีวิชา จึงลาออกจากการเป็นลูกจ้าง มาร้อยพวงมาลัยดอกมะลิสดขายส่งเองตาม
ร้าน ทำให้ได้รายได้มากกว่าการเป็นลูกจ้าง กระทั่งมีเงินทุนก้อนหนึ่งจึงเปิดร้านของตัวเอง

สารคดีบอกเล่าเส้นทางแม่ค้าพวงมาลัยของก๊ะเมาะ ที่ค่อย ๆ เติบโต จากรับจ้างร้อยพวงมาลัย
มาสู่แม่ค้าพวงมาลัย ทั้งเป็นคนค้าขายและส่งออกให้เจ้าอื่น ๆ รับผิดชอบต่อ และกลายเป็นอาชีพที่สามารถ
เลี้ยงดูครอบครัวและส่งลูก ๆ ศึกษาในระดับมหาวิทยาลัย สารคดีบอกเล่าให้เห็นบรรยากาศของร้านพวงมาลัย
ที่เต็มไปด้วยลูกค้า ร้านของก๊ะเมาะขายดอกไม้สดและพวงมาลัย จึงมีทั้งลูกค้าต่างศาสนาที่ซื้อพวงมาลัย
เพื่อนำไปบูชาพระในวันมงคลต่าง ๆ และลูกค้าศาสนาเดียวกันที่ซื้อดอกไม้สดเพื่อกิจกรรมในชีวิต อาชีพนี้
จึงสร้างรายได้เป็นกอบเป็นกำให้แก่เธอ ผู้เขียนสารคดีเปรียบเปรยว่า “ผ้าชีรวิห่ทอง” เรื่องราวของก๊ะเมาะ
จึงเป็นเสน่ห์ความเป็นพื้นที่ชายแดนภาคใต้ เสน่ห์ความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่แม้จะแตกต่างทาง
ศาสนา แต่ความสัมพันธ์บนพื้นฐานของการเป็นมนุษย์เหมือนกันนั้นย่อมไม่มีกำแพงกัน

บทสรุป

จากเนื้อหาโดยภาพรวมที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าหนังสือเล่มนี้เป็นเหมือนคู่มือการเขียนงานสารคดี
บทความ เนื้อหาเริ่มตั้งแต่ข้อมูลพื้นฐาน นิยาม ที่ทำให้ผู้อ่านกระจ่างจัดและสามารถขีดเส้นแบ่งระหว่าง
งานสารคดีและบันเทิงคดี และนำไปสู่หลักการหรือวิธีการเขียนในลักษณะต่างๆ ที่ทำให้ผู้อ่านสามารถ
หยิบมาใช้ในการเขียนของตนเอง ทั้งยังมีตัวอย่างประกอบในทุกประเด็นนำเสนอ ทำให้ผู้อ่านสามารถมอง
เห็นภาพได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

ที่สำคัญ ตัวอย่างเหล่านั้นล้วนแล้วสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมของจังหวัดชายแดนภาคใต้ ในแง่หนังสือจึงเหมือนเขียนขึ้นมาเพื่อเป็นคู่มือให้แก่ผู้ที่สนใจจะเขียนบทความและสารคดีเกี่ยวกับชายแดนภาคใต้ กล่าวคือ หยิบยื่นให้ทั้งแนวคิด กลวิธี ตลอดจนเครื่องมือต่าง ๆ ในการตั้งประเด็นเพื่อสร้างข้อเขียนสะท้อนจังหวัดภาคใต้นั่นเอง

บรรณานุกรม _____

ภาษาไทย

พิเชฐ แสงทอง. (2565). แต่งเรื่องจริง: ศิลป์-ศาสตร์แห่งการเขียนบทความและสารคดี. ปัตตานี: ศูนย์ภาษาไทยสงขลานครินทร์.